tiszatáj

2001. JÚNIUS * 55. ÉVF.

1562

SZTE Egyetemi Könyvtár Folyóiratok

Ágh István, Bogdán László,
Orcsik Roland, Lövétei Lázár László,
Pintér Lajos versei

Darvasi László, Márton László prózája

Domokos Mátyás a Galileiről

Pataki Ferenc festőművész köszöntése

Hollósi Zsolt Bernáth Árpáddal beszélget

6

tiszatáj

IRODALMI FOLYÓIRAT

Főszerkesztő:
OLASZ SÁNDOR

Szerkesztő:
HÁSZ RÓBERT

A szerkesztőség tagjai:

ANNUS GÁBOR
(művészeti szerkesztő)

DOMÁNYHÁZI EDIT
(nyelvi lektor)

HAJÓS JÓZSEFNÉ
(szerkesztőségi titkár)

---

tiszatáj

Megjelenteti a Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma
a Csongrád Megyei Önkormányzat, Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata,
a József Attila Alapítvány és
a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
Nemzeti Kulturális Alapprogram
támogatásával.

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG MINISZTÉRIUMA

NEMZETI KULTURÁLIS ALAPPROGRAM

Felelős kiadó: Tiszatáj Alapítvány.
Szedés, tördelés: Tiszatáj Alapítvány.
A lapot nyomja: Officina Tannyomda, Szeged.
Felelős vezető: Dr. Kékes Tiborné.
Internet: **www.tiszataj.hu** e-mail: **tiszataj@tiszataj.hu**
A folyóirat internet-szolgáltatója a **V-fon Rt.**
Szerkesztőség; 6741 Szeged, Rákóczi tér 1. Tel. és fax: (62) 421-549. Levélcím: 6701 Szeged, Pf. 149.
Terjeszti a HIRKER Rt. és az NH Rt. Előfizethető a hírlapkézbesítőknél és a Hírlapelőfizetési Irodában (Budapest, XIII. Lehel u. 10/A, levélcím: HELIR, Budapest 1900), ezen kívül Budapesten a Magyar Posta Rt. Levél- és Hírlapüzletági Igazgatósága kerületi ügyfélszolgálati irodáin, vidéken a postahivatalokban; közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a Postabank Rt. 11991102-02102799-00000000 pénzforgalmi jelzőszámra.
Egyes szám ára: 120 forint.
Előfizetési díj: negyedévre 360, fél évre 720, egész évre 1440 forint.
ISSN 0133 1167

Tartalom

LV. ÉVFOLYAM, 6. SZÁM

2001. JÚNIUS

BOGDÁN LÁSZLÓ: Átiratok múzeuma (Kavafisz Borgesről álmodik) 3

ÁGH ISTVÁN: Parasztok (Tóth Menyhért látomásaira). 7

PINTÉR LAJOS: Zsivány II. (Würtz Ádám emlékére) 9

DARVASI LÁSZLÓ: Magyar novellák (Vizsgáztatás; Gelei, a mezítlábas; A porcelánnadrág; Tartozás; Polla; Tánciskola 12

ORCSIK ROLAND: Manitu és a tavalyi hó között; Madonna; Számokba lopva 17

MÁRTON LÁSZLÓ: Repedések a falban (regényrészlet) .. 20

LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZLÓ: A Kappel-ház (V.-kurzus); A park-penzió (A.-kurzus) 42

DOMOKOS MÁTYÁS: Hatalom és igazság (Egy félbeszerbe lévő esszé gondolatmenete) 44

PÜNKÖSTI ÁRPÁD: Kilátás a Tien-Sanra II. (Rákosi Mátyás száműzetése és halála) 49

TANULMÁNY

POMOGÁTS BÉLA: A politikai költészet rehabilitálása (Petri György szamizdat-verseiről) 64

FRIED ISTVÁN: A költőről, akinek legalább egy föltett kérdése akad (Lövétei Lázár László Távolságtartás című kötetéről) 73

KRITIKA

ELEK TIBOR: Az időlegesen megtalált forma variációi (Zalán Tibor: Lassú halált játszik) 83
ALFÖLDY JENŐ: Lírai fejlődésregény (Csontos János: Szonettregény) 87
PÉTER MIHÁLY: Büky László: Egy vers szóhasználati háttere (Füst Milán: Szellemek utcája) 92
VASY GÉZA: Szabadon és gúzsbakötve (N. Horváth Béla: Működelben) 95
SZIGETI LAJOS SÁNDOR: Nemzeti és egyetemes apokaliptika (Nagy Gábor Baka-monográfiájáról) 99

MŰVÉSZET

SZUROMI PÁL: A fénykeresés grádicsai (Pataki Ferenc művészetéről) 107

„A Tisza-parton mit keresek?"

HOLLÓSI ZSOLT: „Határozott elveinket is toleránsan kell képviselnünk" (Beszélgetés Bernáth Árpád irodalomtörténésszel) 113

Szerkesztői asztal ..... a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

PATAKI FERENC munkái a 6., 11., 16., 48., 72., 82., 98. és a 124. oldalon

BOGDÁN LÁSZLÓ

Átiratok múzeuma

KAVAFISZ BORGESRŐL ÁLMODIK

és várja a halált
& „mily gyorsan sokasodnak a gyertya
csonkok” (Kavafisz)

Fogalmazódik már a végső üzenet.
Forgathat vág napok rulettje. Távoli
alakok jönnek a ködből mind közelebb.
Róluk beszélj, ha tudsz! Be kell most vallani:
kivel voltál velem? kivel voltam veled?

Kavafisz elindul. Alexandriára
sötétség teríti bársonyos fátyolát.
Zsebmetszők osonnak, lotyók a homályban.
A tenger még üzen. Színezi morajját
ellenpontként vidám fiúk kacagása.

A kávéház üres. Koraesti órán
itt nincs még tolongás. Kávé, szóda, grappa,
újságok lepedői. Kitör-e a járvány?
Szerelmespár méláz egy sötét sarokban.
Folytatódik-e a vérengzés Szmirnán?

Kavafisz fintorog. Elképzeli a lányt
bibircsókkal orrán, megöregedve, őszen.
Bosszúsan űzi el a kísértő látványt
és a fiúra pillant. Megviselt szívében
megmozdul valami. Látta már e szempárt!

Leomlanak az évek. Távoli sikátor
mélyén zugszállóban volt találkahelyük.
Emlékszik rohantak. Gyorsabb volt a zápor.
Nedvesen csúszott egymásra égő testük.
Szájuk kiszáradt az önemésztő vágytól.

Kavafisz ideges. Fizet. Hazaballag.
Tükrében hosszasan nézegeti az arcát.
Tűnik a hiúz-arc. Vigyor. Polip-ajkak.
Ő is görög volt? Szír? Zsidó? Örmény? Dalmát?
Kéjbe rántva egymást, mondták a fogadalmat.

Az ilyenkor szokásost. „Nem hagylak el soha!"
„Mindig itt maradok!" „Ennél a kalandnál
soha szebb nem jöhet!" Örvendeztek. Noha
a sunyi kétely már szavaiban bújkált
Így is jobb volt a vártnál. Nem volt ostoba

és előre látta, hogy elhagyja hamar.
Kockás öltönyöket vett neki a másik,
ki őt követte. Ó, micsoda diadal!...
Féltékenyen akkor látástól vakulásig
a bordélyokat járta. Zúgott a régi dal.

Kavafisz undorral fordul el tükrétől.
Papírlap. Ceruza. Persze, hogy verset ír.
A szürke szempárból szökő szenvedélyről,
mely feszíti megint, mint nyílvesszőt az íj.
Fiújáról ír. A kegyetlen időről,

mely senkit nem kímél. És őt se kímélte.
Elfújja a gyertyát. Papíron ég a vers.
Szerelmük dala. Meg is halt volna érte?
Ó, rettentő idő, mely mindent elkeversz
lesüllyesztve hideg, néma feledésbe.

Álmodik. Széljárta pampákon lovagol.
miközben kocsma lesz végső menedéke.
A jó levegő-ről kitartóan dalol.
Városa neve. Dél-Amerika éke.
Utcáin, piacán hosszasan kóborol.

Költő és könyvtáros. Plusz még a piacon
argentin szárnyasok fő–felügyelője!
Miközben botjára támaszkodik, vakon
róva lépteit, a város minden nője
érte rajong és őt lesi az ablakon.

Felriad Kavafisz. De vad, furcsa álma
nem tűnik el még, ott vibrál körülötte.
Elolvassa versét. Égő gyertya várja.
Évek szállonganak, kérdőjelek, pernye.
Elnézi a tengert. Közeleg a gálya?

Álmában költő volt. Dédapja ezredes,
vágtatott a kétely végtelen síkjain.
Vak volt és sejtette, hogy útvesztőbe vesz.
Sorjáztak versei árkusok lapjain.
Útja egyenes volt, mint a szív, egyenes!...

Nincs más megoldás. El kell némulnia!
Égeti verseit. Minek nyomot is hagyni?
Nem tudja, hogy míg alszik, az éj fia
szobájába szökik. Aranyat fog kapni,
ha sikerül versét ismét leírnia.

De nem is érdekli. A hajójára vár.
Athén, Párizs, London. El kéne utazni,
Fintorog. Vajon hült helyén kit talál
– amíg idegenbe szökik, mulatozni –,
az őt kereső bősz, brutális halál?

Szmirna. (Nekik Izmir!) Az utcán egy öreg
átvágott torokkal. Fölötte a végzet
grimászkodik, szállnak telhetetlen legyek.
Döbbenten látja meg az újságban a képet.
A fiút bámulta. Ezért nem látta meg.

Az utcán valahol egy asszony énekel.
Ha Borges lehetne, verset írna róla?
Árnyak mozgolódnak. Körözve vesznek el.
Hogy feltámadjanak. Forog a motolla.
És Kavafisz tudja: már nem utazik el!

Körötte sivatag. Minden ég az átkos,
szúró napsütésben. Itt vár a végeken.
Itt történt élete. Szenvedélyes, álmos
szemekből itt üzent szellem és szerelem.
Ragyogásban éled, versében él a város.

1998. december 14.

PATAKI FERENC: A CSEND VILÁGA (1970)

ÁGH ISTVÁN

Parasztok

TÓTH MENYHÉRT LÁTOMÁSAIRA

Kisgyerek nézi, így láttam én a családot
anyám öléből, kenyérmeleg párnák közül,
a frissen fejt tej párájában, kikezdhetetlen,
mikor a békés dobbanású szív ringatására
lélegeztem, s úgy óvott, éltetett a kar,
a csípő és a mell, mintha még akkor is
zsinórján táplált volna, akár előbb az anyaméh,
s a nagyok körülálltak, mennyet tartó fejükből
csupán álluk volt látható, fölvetve, hegyesen,
rendületlen nyakuk leívelt roppant vállaikba,
s egyszerre pajzsok lettek, bástyák, fatörzsek,
diófák, örökkévaló jegenyék, s a porta
gigászi barmai, nekifeszült lovak.

Kisgyerek nézi, így láttam azt a behemót
bikát, orrában karikával, lekötve, mint
fölérhetetlen monstrumot, akinek marja sötétbe
veszett, mintha a padlás pókhálóiból bukott
volna le fejjel, s akkora mélység kondult
bendőjében, mint kívül a feneketlen kútban,
míg én alatta ácsorogtam mezítláb, pőre ingben,
szarvától eltorlaszolva, keserű petróleum-
vörös huzatot fujtatott kolosszusa köré,
hamukék árnyékot vetett, s nekidöntötte,
mint egy bazaltból faragott őslény szobrát, az éjnek.

Kisgyerek nézi, én láttam így anyámat,
ahogy a ketrecből kiölelte a hízóra fogott
gunarat, miként a miskei piktor megfestette
a Lány libával című képén, ahol a

tömérdek nőstény combja lebírja, lábszára
satujába rogyasztja, s torkonragadja,
ne vergődhessen öléből mellére csapódva
ez a kéjes, méregtől lilára gerjedt madár,
akkor még nem ismertem föl a mozdulatok
kettős értelmű titkát, miért dúskál a kéz
a sűrű toll, s az áztatott kukorica meleg
levében, hogy majd marokszám beletömje
a cikákoló gigába, s huzogassa szemenként
fölülről lefelé, nyakán át a bögyéig hosszasan.

Vénember nézi, így látom most a fehér
tollözönt, falak vedlését, tejzuhatag,
akácvirágok áradását, amint elömlik
mindenen, mi volt a világvégig tartó kezdetekben,
csak az emlékező sejti még a paprikafüzér
vérét a halvány hártyák túlfelén,
a félrecsúszott kék kötényt, a lúdcsapat
sárga csőrének rezdülését a tágas,
fehérre fehéret habzó végtelen palettán,
földanyában a túlhordott agg magzatot,
az összehajló embert, állatot valami óriási
istállóra való szeretet hűségében.

PINTÉR LAJOS

Zsiványok II.

WÜRTZ ÁDÁM EMLÉKÉRE

Január
Bennünk egy madár énekel,
éneke színes, szíves,
éneke édes, mint a méz.
Amely madár most égre kel,
lehull a fagyba, teste jég.

Február
Bennünk egy madár énekel,
éneke színes, szíves,
de künn a világ kín,
mondd, mi lesz, kismadár,
ha jön a jeges ár?

Március
Bennünk egy madár énekel,
éneke színes, szíves,
már nem csöpörész az eresz,
már nem pityereg a gyerek,
fölengedtek a szívek.

Április
Rügyet robbant Mátra, Pilis,
az április vidám, dilis,
bennünk egy madár énekel,
most bátor, égre kel,
tavaszi szél röpíti.

Május
Bennünk egy madár énekel,
éneke színes, szíves,
aki figyeli, mágus:
fűből, bokorból nyulat varázsol,
lődd le, vizsla vizslatja, húsa parázsol.

Június
Bennünk egy madár énekel,
éneke színes, szíves,
énekórán olyan pofont kapsz,
hogy a madár nem énekel,
szekunda, hallgatni kell.

Július
Most mint görögdinnyelé,
édes a napfény,
most mint törökméz, sárga,
kipörögnek a gyerekek,
mint napraforgószemek, a világra.

Augusztus
Rád nevet az iskolatáska,
de úgy, hogy más ne lássa:
megyünk, maradunk, kérdi.
Most még maradunk,
tízig aluszunk, nincs apelláta.

Szeptember
Szeptember: csupa emlék,
most volt január nemrég,
ha újra ifjú lennék,
bennem egy madár énekelne,
szívemen kitelelne.

Október
Csupa vér az alkonyi ég,
rőt már a szőlő levele,
levendula lengő illata
járja ruhád át, hisz
csukva a kék ég ajtaja, ablaka.

November
Hóra ébred az ember,
hóra a költő: rím-ember,
tavaly is így volt: remember,
ládd, a világ: kör, embör,
a jövő is emlék, rimembör.

December
Bennünk egy madár énekelt,
éneke színes volt, szíves,
lehullt a fagyba, teste jég,
vagy égre kelt, úgy énekelt,
az ég tüzén most ég el.

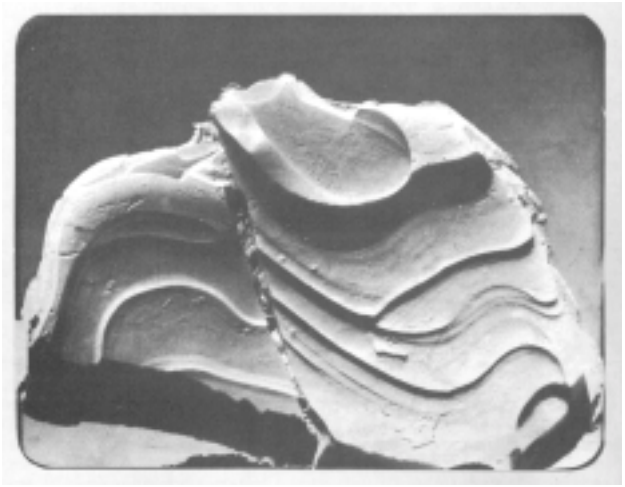

PATAKI FERENC: ÖNTVÉNY A TISZA JEGÉRŐL (1972)

DARVASI LÁSZLÓ

Magyar novellák

VIZSGÁZTATÁS

Úgy tudott németül, mintha Weimarban született volna. Tétován állt meg a tiszt előtt, botjával a földet kapargatta, miközben azt ismételgette, hogy vizsgázni minden körülmények között kell. A vizsga jár, tiszt úr, szólt halkan. Tudott ógörögül, latinul, és úgy beszélt németül, mintha Weimarban született volna. Állt a tiszt előtt a koranyári fényben, arany monogramos zsebkendőjével izzadó homlokát törölgette, és azt mondta, vállal minden felelősséget. A tiszt szelíden rázta a fejét, fájdalmasan mosolygott, ne haragudjon, tanár úr, ez lehetetlen, bármelyik órában indulhatnak, és a felelősség terhe ebben az esetben már nem a tanár úr vállán nyugszik, hanem, lássa csak be, az övén. Fiatalember volt a tiszt, és komolyan tisztelte a tanárt, de, mint mondta néha, képtelen fölfogni, hogyan élhet ilyen helyen, a város nevét se tudta kimondani, nieregh aza, nevette el magát, és mégis megpróbálta, mit keres itt egy ilyen elme, mein Gott, mit. Írt verseket ő is, mondta elmélázva a tiszt, írt ő is néhány szonettet, meg novellákat is, de, és ekkor elhallgatott, a tábor felé nézett, mindegy már, legyintett, olyan mindegy. Kora nyár volt, a határban arattak. A táborban harmonikázott valaki. Este a tanár újra ott állt a tiszt előtt, aki írt verseket is. Vizsgázni kell, tiszt úr, mondta, mert a vizsga olyan, mint az embernek a név. Tudni kell, mit érünk. Vizsga nem maradhat el, mert micsoda az ember, ha nem mérik meg. A tiszt magyar bort ivott, tudja-e, tanár úr, nekem is csak az utolsó vizsgám hiányzott, amikor, legyintett, és lepöckölte zubbonyáról az éjjeli lepkét, mindegy már, ez is mindegy. Állt a tiszt előtt, szalmakalapját forgatta, nem szólt. Bámulta a tisztet, aki végül fölsóhajtott, jól van, holnap kimehetnek a fiúk.

Másnap reggel ismerős csendőr kísérte át a fél osztályt a gimnáziumba, ahol ő már várta őket. Olyan volt mint mindig, szigorú és igazságos, néha megengedett egy viccet. A kis Lang most se tudott semmit, hát megbukott szegény. Weisz Sámuel most is mindent tudott. Petz nem dadogott annyira, Horváth felületes volt, de elbűvölő, Hirsch megint puskázott, Jankovics ideges volt, Klein minden adatot tudott, ám az összefüggéseknél zavarba jött.

Levizsgáztak a fiúk, és szerencséjük volt, mert éppen aznap délután jött a parancs. Kora nyár volt. A határban arattak. Meleg szél fújt, csattogva száradtak szerte a városban ruhák. És elindultak velük a vonatok, és ők vitték a bizonyítványukat Nyugat felé, Oswiecim felé.

GELEI, A MEZÍTLÁBAS

Gelei iszákos volt, és pénzhez jutott. Új cipőben ment a bálba, sok barátja lett, beivott megint. A bátyjához akart menni, aki szintén az alvégen lakott. Tó volt az utca hátoldalán, ahogy véget értek a kertek, a porzó kocsiút, a csenevész akácok, két-három tó, túlzás, kacsaúsztatók inkább, a Tinóka ér békalencsés maradványai. Nálunk meg hátul mindig nyitva volt a kapu. Ott jött be Gelei, részeg volt, befeküdt az istállóba, a kukoricacsutkát magára húzta. Másnap reggel, vasárnap reggel, Öregnagyanya csutkáért ment, hogy begyújtson a sparheltbe, Öregnagyapa a ház előtt kaszálta a füvet. Sikoltott Öregnagyanya, mint akit fojtanak. Pedig ő fogott egy férfibokát, Gelei csupasz bokáját.

Nem szúrta le Öregnagyapa Geleit, mert az arca mellé döfte a villát.

Gelei sírt, micsoda szégyen, micsoda szégyen.

Hol a cipője, jaj, hol van? Micsoda szégyen!

Gelei fizetett egy liter bort Öregnagyapának, ne mondja el senkinek a dolgot, egy liter bor, akkor annak még értéke volt, egy liter bor az mérték volt.

Megitták a bort, s Gelei megnyugodva támolygott haza, mezítláb ment, Öregnagyapa meg kiült a kocsma elé, s aki csak arra tévedt, elmondta a fontos újságot, hogy Gelei nagyon berúgott a bálban, és az ő istállójában aludt, és elvesztette az új pár cipőjét is.

A PORCELÁNNADRÁG

Nadrágot nők nem gyűlöltek úgy, ahogyan ők. Afféle fehér porcelánnadrág volt, finom szövésű, puha matéria, Pesten korzóztak ilyenekben írók, színészek és főhivatalnokok. Öregnagyapa kedvenc nadrágja volt, és csak vasárnap vette föl, hogy elsétáljon a kaszinóig, s vissza. Lányai vasalták a nadrágot, ötven éves, meglett nők, fölváltva vasalták vasárnap hajnaltól, vasalták órákon át, hogy hajszálnyi ránc se legyen rajta, mert félvak apjuk a legkisebb gyűrődés miatt is dührohamot kapott. Tíz órakor állt ki Öregnagyapa az udvarra, hogy megtekintse az eget. Egyetlen felhő elég volt, hogy a taligát rugdossa szentségelve. Elég volt egyetlen eltévedt cirrocumulus fátyoldarabka az égbolt keleti felén, hogy dörmögve a szürke posztónadrágot kérje, mert eső lesz, eső, eső, eső, s a lányai, meglett nők, sápadtan hallgattak, bámulták az eget, nézték a semmi felhőcskét, és elveszetten sóhajtoztak.

A temetésen úgy zuhogott, akárha dézsából öntötték volna. A sár, és a tocsogó víz a sírgödör alján. Sírtak a lányok, a meglett nők. És közösen döntöttek úgy, hogy Öregnagyapát a fehér porcelánnadrágjában temessék a földbe.

TARTOZÁS

Éppen a szomszédban volt a Palotai kocsma. Az egész alvég odajárt, öreg Bebe, Molnár Szódás, Gulyás, Kiegl, Pataki, a gyári munkások, földművesek, cigányok.

Öregnagyapát odaállították az oroszok a falhoz. Szép lova volt, deres volt, kanca volt. Odalökték az öreget a falhoz, hogy reccsent a válla, és aztán csoda történt. Mert nem lőtték le, mert kapott egy apró tatár lovat is a deres helyett. Jött a következő csapat is, üvöltöttek Öregnagyapával, lopta a lovat, az egy tatár ló, honnan van neki tatár ló! Állt a falnál megint, és csoda történt, mert nem lőtték le. De a padlás, a pince, az istálló!

A háború után már nem sokat csinált öregnagyapa. Naphosszat ült a Palotai kocsma előtt, nézelődött, jönnek az oroszok, mondta néha, nem jönnek, mondták neki, már itt vannak, papa. El se mentek, papa. Mindig akadtak beszélgető cimborái.

És az a vas tartórúd a kocsma előtt!

Falhoz támasztani kerékpárt tilos!

Jönnek az oroszok, Bebe.

Jönnek az oroszok, Kiegl úr!

Jönnek az oroszok, te Raffael.

El se mentek, Karakazs papa.

Sára néni őrizte a bicikliket, egyszer beteg lett, nem volt ott. Öregnagyapa ült a kocsma és a házunk között, hokedlin ült. Jött egy ismeretlen ember, nem Bebe, nem Kiegl, nem Gulyás, s nem valamelyik Kolompár fiú, ismeretlen volt, a biciklijét a többihez támasztotta, ránézett az öregre, a zsebébe nyúlt, és pénzt adott neki, valamennyi pénzt, egy forintot, ötven fillért.

Éppen kilépett az utcára a fia,

édesapám, állt meg az öreg előtt, drága édesapám, mondta a fejét csóválva,

hiszen megszégyenít engem.

Öregnagyapa úgy nézett föl, mintha az égre bámulna.

Tartozott nekem az az ember, fiam.

POLLA

Tél volt, és disznóvágás volt. Cigány Polla csúszkált a tavon, énekelt. Dús fekete haja volt, sála nem volt, kabátja derékig érő, durva szövet, csúszkált a befagyott tavon, énekelt, mint akin nem fog a hideg.

Sivítottak szerte a városban a disznók.

Polla volt a legszebb, a combja és a mellei, ajka tövében az anyajegy, sála nem volt, posztókabátja volt. Serházkút volt a neve, ásott kút, nem is volt más

kút a környéken minálunk, az alsóvároson. Betonozott alapra rakták a téglákat, fafedővel fedték, vödrös gémrúddal emelték a vizet az asszonyok. Disznóvágás volt. Vízért az asszonyok jártak inkább, ki tudja, miért, talán mert ők használták el aztán, levest főztek, fürdették a kölyköket, mostak, mert az élet az, hogy az asszony több vizet használ, mint a férfi. Cigány Polla csúszkált a tavon, énekelt, szerelmes volt.

Sivítottak szerte a városban a disznók.

Ki mondta, hogy Polla szerelmes.

Ki mondta, hogy magyar fiúba szerelmes, ki mondta, hogy Párizst ígérték neki, hogy felcsinálták, ki mondta, hogy négy napja énekel, és csak énekel, énekel. Hordták a vizet az asszonyok vízhordófával, mert asszonyok hordták minálunk a vizet a Serházkútból. Előbb egy hajcsómó jött, dús, fekete kóc, aztán valami puha anyag, egy posztókabát darabja, és aztán fölhúzták a testet is. Polla szája nyitva volt, énekelt. Polla szeme nyitva volt, *Párizs*t látta. De az ujjai, az ujjai olyanok voltak, mint a megdagadt hurkák. Sivítottak szerte a városban a disznók.

TÁNCISKOLA

Olyanok voltak, mint két szerelmes madár. A férfit Bátyónak hívták, és vasúti tiszt volt, az asszonyt Máriának hívták, és mindig másik rokonnál húzták meg magukat a nagy és összetartó családban, mikor az asszony testvéreinél, mikor a Bátyó húgainál, csak mert nem volt házuk, semmijük se volt. Műveltek voltak és finom ruhákat hordtak, és Mária tudott sütni is, igaz, csak a tortához értett, a húst odaégette, a krumplit könnyű ujjakkal, dúdolgatva pucolta el, de még a rántottája is ehetetlen volt, ám a tortának számtalan fajtáját tudta, kérhettek tőle bármit, ischlert, fánkot, piskótát, riskókot, oroszkrémtortát, képviselőfánkot, mogyorótortát, őzgerinctortát, bármit. Olyanok voltak, mint két szerelmes madár. Napernyővel jártak az alföldi városkában, napernyővel óvták magukat a perzselő melegtől, a portól, miközben sokszor elsétáltak az állatpiac és a vágóhíd előtt, a malom oldalában kamillát és kutyatejet tépkedtek. És gyakran tortát reggeliztek. Reggeli fényben fürdött a konyha, ők meg a zománcos lábaskából epertortát falatoztak. Zoláról, Schubertről és Tolsztojról beszélgettek. Fogat is mostak. Mily szép napunk van, köszöntek a parasztokra. Olyanok voltak, mint két szerelmes madár, és kölni illata szállt utánuk, és mindig másnál laktak. Mégse voltak terhére senkinek, különcségüket könnyed bájjal viselték, s idővel a család is megtanulta, úgy lehet szeretni őket, ha nem kérnek tőlük semmit, ha nem szabnak kötelességeket nekik, mert adnak ők maguktól is. Hétfő esténként Mária dobos tortát sütött, Bátyó Heinét és Ady Endrét szavalt a gyerekeknek. Amikor Mária anyja meghalt, mégis föllélegzett

a család. A szolnoki kisházat ők örökölték, Bátyó és Mária, a két szerelmes madár, ők örököltek, mert nekik semmijük sem volt, néhány könyv csupán, ruhák, és az angol gramofon. Ők csak műveltek és finomak voltak, és néha epertortát reggeliztek.

Föllélegzett a család, lesz végre házuk nekik is, s nem vándorolnak kéthavonta, félévente máshoz, testvérhez, nagynénihez, vagy sógorhoz.

Bátyó és Mária a házat eladta, s a pénzen tánciskolába iratkoztak. S mire elvégezték a tanfolyamot, kitört a háború is, világháború volt, de ők már tudták a mazurkát, a körmagyart, a polonézt, a tangót.

Olyanok voltak, mint két szerelmes madár.

Éppen ötven évesek voltak ekkor.

PATAKI FERENC: BOSZORKÁNYSZOMBAT (1973 K.)

ORCSIK ROLAND

Manitu és a tavalyi hó között

*

Padén vásár volt, minden nyáron.
Tatanka Jotankával a ringlispílre
vártunk.
Cigány jegyszedő volt a sámán,
ő döntött érettségünkről.
Néhány évnyi sorbanállás után
átestünk a próbán.
A pörgés, a félelem totális volt,
elnyújtott orgazmus.

*

Hokka-hej!

*

Semmiféle kábító tripp,
semmi hibernált Pocahontas,
muzeális szótagszámolás.
Tele a gerincünk
erektáló kundalinivel.

*

Távol a régészettől,
romantikától,
távol a tartósított modellektől,
Tengerünk kék imaként hullámzott,
ma benzinfoltos fuldokló.

*

Kripta test-lakásainkban

*

tudatunk rezervátum,
ókori aréna.
Homályában tapogatózva
bekúszok
a zsebbe gyűrt jegyek alá,
a születés előtti
szeretetszomj hidat ver
Manitu,
s a mindent betemető
tavalyi hó között.

Madonna

Hosszú nyakkal,
baby Buddhával az ölében,
riszálod a csípőd, akár Elvis Presley.
Örökké első a listákon:
Púdermaca.
Semmi sem taposhat el.
Semmilyen rendszerváltó bulldózer.
Szent perdita tehén.
S bár nem rúgsz labdába,
ha elmész,
szende szűz,
bőgni fog érted egész Argentína.
Majd újra visszatérsz:
Like a Virgin.
A szerepek mélyen gyökereznek.
Dinár helyett deviza,
neuro alias pantokrátor.

Számokba lopva

Egy,
kettő,
szenthárom.
Számokba fojtva.
Bekapcsolástól kinyiffanásig
veled vagyok.
Utána muzsikálhatnak a szférák,
de addig
A és Z közé szorul a határ,
áttörsz rajta,
indul a show:
Alle gegen alle!
Körzővel, vonalzóval szerkesztett
megváltás.
Ír(t)ás.
Csupán a viccek élték túl.
Zsíros viccek a modernitásról,
nagy mesékről.
De ebben ott a manipuláció,
a knock out.
Tatám is életben maradt,
csak szólni nem tudott hozzám.
Kemény volt és rideg,
érzéstelenített.
E sérült po-etikát
örököltem.
S korántsem vagyok túl,
se ezen, se azon.
Tükröződve, beleásva
nyakig.
Alfától ébredésig.

MÁRTON LÁSZLÓ

Repedések a falban

(REGÉNYRÉSZLET)

A szatmári erődítmény parancsnoka, Auersperg ezredes gondosan figyeltette Károlyi Sándor tetteit és mulasztásait. Nem mintha joga lett volna hozzá: nem jog volt ez, hanem kötelesség. Azon kötelességek egyike, amelyeket a kassai főkapitánytól érkező szigorúan bizalmas rendelvény rögzít, és amelyek másfelől a szív legmélyebb redőiben vernek gyökeret. S ez a szívbeli gyökér az újjászerveződő birodalomra nézve legalább annyira polgári erény volt, mint amennyire katonai. Auersperg meglehetősen vallásos ember volt, s ezért az áhítat perceiben gondot okozott neki, hogy a kényszerűséget, amely a katonai szolgálatban töltött élet formájának tekinthető, miképpen tölthetné meg minél keresztényibb tartalommal.

Nem érezte feladatának, hogy e kérdésre válaszoljon, vagy hogy önhatalmúan gondolkodjék rajta, ám a tapasztalat gyakran megszólal ott, ahol elhallgat az ész. Auersperg, aki az uralkodó hűséges szolgájaként három és fél évtized során számos hadszíntéren és helyőrségben adta példáját, milyen kevésféleképpen fiadzik érdemet az erény, mindinkább úgy látta, hogy a kényszerűség a maga egyedi voltában tartalmatlan, s annyiban válik egyre tartalmasabbá, amennyiben egyre jobban kiterjeszkedik. Úgy képzelte a Gondviselést, mint valamiféle magasabb értelemben vett haditanácsot, amely a maga titokzatos módján egyre hatékonyabban képes megszervezni az eseményeket, s amely őt, Auersperget kilenc évvel történetünk előtt azért helyezte jelenlegi posztjára, hogy ezáltal újabb züllött és barbár vidék emelkedjék az önmagát folyamatosan tökéletesítő, jól szervezett állam keretei közé.

A szóban forgó vidéknek (Magyarországról beszélünk) földrajzát jól ismerte, de történelméről nem tartotta szükségesnek, hogy tudomást vegyen. Így is éppen elég bosszúsága volt a magyar múltnak azzal az építményével, amelyet, eltérően egyéb épületektől, nem lehetett sem felgyújtani, sem felrobbantani; ez pedig a magyar alkotmány volt, és egyáltalán: a törvényesség magyar változata. Amikor néha körülnézett parancsnoki szobájában, és megakadt a szeme a falak párhuzamosan futó repedésein, mintha olyasféle hiányosságokat pillantott volna meg, amelyeket napjainkban joghézagnak szokás nevezni. Mintha a civilizált világ dolgainak egysége, amelynek megteremtését három és fél évtizede szolgálta az öregedő férfi, még mielőtt érvénybe lépne, máris felfüggesztődött volna. Ahová csak nézett, cikcakkosan futó, idejétmúlt jogsza-

bályok sértették a szemét (könnyen kivörösödő, halványkék szeme volt, mintha parókája helyett a szeme őszült volna meg). Ezekre a törvényekre és az alkotmányra hivatkoztak mindazok, akik bepanaszolták őt és intézkedéseit hol Kassán, hol Pozsonyban, hol Bécsben; legtöbbször a vármegye tisztviselői, Károlyi Sándorral az élen, de néha földbirtokosok és egyéb magánszemélyek, vagy éppen Szatmár és Nagybánya szabad királyi városok megbízottai.

Auerspergnek jó kapcsolatai voltak a szepesi kamarával, és élvezte a kassai főkapitány (elöljárója) bizalmát, a panaszoknak tehát nem volt foganatjuk; másfelől azonban arra figyelmeztették az ezredest, hogy azt az összevisszaságot, amely az ő szemében az úgynevezett „magyar szabadság" helybeli változata volt, úgy kellene lépésről lépésre kiszárítani, mint valami terjedelmes, de nem túl mély mocsarat. (Hadmérnöki jártasságú tiszt lévén, kidolgozott egy tervezetet az Ecsedi-lápvidék lecsapolására és benépesítésére. Ennek azonban az lett volna a feltétele, hogy az udvar az egész területet elkobozza jelenlegi tulajdonosaitól.)

Károlyi Sándorról sokat tudott. Ami azt jelenti, hogy sokat ugyan, de nem eleget. Bizonyítékai voltak rá, hogy a főispán levelezést folytat szomszédos vármegyékben élő magyar mágnásokkal, akikről köztudott volt vagy békétlenkedő természetük, vagy veszélyes politikai beállítottságuk, ám arról csak sejtelme volt, bizonyítéka nem, hogy Károlyi Sándor egyetért az elégedetlenekkel, mindenekelőtt a Bereg vármegyei Bercsényi Miklóssal, akit történetünk előtt tíz évvel kineveztek az akkor nemrég visszafoglalt Szeged főkapitányává; de aztán a szegedi főkapitányságot megszüntette és központi szervezésű határőr-ezredekkel váltotta fel a haditanács. Auerspergnek tehát sejtelme volt; márpedig egy régi bölcs azt állította ezzel kapcsolatban, hogy a sejtelem nyavalyatörés. A parancsnok óvatosabban fogalmazott volna, ha eszébe jutott volna bármit is megfogalmazni: a sejtelem részben nyavalyatörés, részben összeesküvés. Alapos volt a gyanú, hogy oly sok lelepleződés után ismét összeesküvés szerveződik a felső-magyarországi főurak és nemesek körében.

Arra is voltak bizonyítékai, hogy Károlyi Sándor felfogadott olyan szegénylegényeket, nem is keveset, akiknek bitófán vagy karó hegyén lett volna a helyük, és akik elszökvén a vármegye szolgálatából, Kiss Albert vezetésével rettegésben tartják Nagybányát és környékét. Az már csak gyanítható volt, bizonyítható nem, hogy a kuruc haramiák továbbra is összeköttetésben állnak a főispánnal, és talán a rablott javakból részt is juttatnak neki. Azt mondja a Prédikátor könyve, hogy bolondsággal van tele a gyanakvó szív; ám ugyanez a könyv azt is mondja, hogy a bölcs előrelátás (ami a gyanakvással rokon értelmű fogalom) a fejedelmek legfőbb támasza. A gyanakvás egyfelől bolondság, másfelől zendülés: gyanítható volt, hogy minden eddiginél pusztítóbb zendülés készülődik az ország északkeleti csücskében, amelynek élén vélhetőleg azok a főurak állnak majd, akik valószínűleg szövögetik a feltételezhető összeesküvést.

Ám a gyanakvó férfi nem törődött az általános összefüggésekkel, ezeket feljebbvalóira bízta. Neki az volt a fontos, ami a szeme előtt volt vagy a keze ügyében. A gyanakvó tekintet egyszersmind rövidlátó: a távoli dolgokat egybemosódónak látja; amit azonban tisztán lát, azt közelinek észleli, és komor élvezettel vész bele a káprázatos részletekbe, mert a rosszra gondoló elmétől idegen a módszeres kételkedés, inkább a véletlenszerűen kiragadott részletek, a kósza értesülések rejtett értelmét sziporkáztatja fel.

Történetünk idején, 1698 tavaszán csalódottan vette tudomásul a hírt, hogy a számottevő török csapatmozgás nem észlelhető sem a Maros mentén, sem Belgrád alatt; így hát a szultán bosszúhadjáratára, amely az Auersperg által képzelt összeesküvők és zendülők egyedüli reménysége volt, belátható időn belül nem kerül sor. Parancsnoki szobájának repedéseiből hangyák rajzottak elő: a parancsnok felpattant az irat mellől, amelyet éppen fogalmazott, és a libatoll hajlékony végével igyekezett visszaterelni őket: „Szakadékba, kuruc tetvek!", így kiáltott. Pedig tudta ő, hogy nem tetvekhez intézi szavait, hanem hangyákhoz. Amikor aztán lehullottak a téglával kirakott padlóra, diadalmasan rájuk taposott. Aztán visszaült, megmártotta libatolla hegyét, és tovább írt: erősítést kért a tokaji helyőrségből, hogy átfésülhesse azokat az ember nem járta szakadékokat, amelyekben, gyanúja szerint, lappanganak a bujdosó kurucok. Túl sokat beszéltünk az előző fejezetben a csalódásokról, semhogy behatóan foglalkozhatnánk Auersperg csalódásának természetével; elég annyit mondanunk ezúttal, hogy a gyanakvó ember számára minden csalódás, beleértve a kellemes csalódásokat is, kétszeres kielégülést jelent.

Károlyi Sándorról azt az értesülést nyerte legutóbb, hogy a nagyságos vitézlő főispán úr szokatlan és kegyetlen tréfát eszelt ki. Még az ősszel, Bécsből hazafelé jövet, ahol megpróbálta tisztázni magát azon vádak alól, amelyek nem is voltak ellene felhozva, egy útszéli fogadóban leitatott egy koldust vagy csavargót, vagy valami szökött rabot; selyem köntösbe öltöztette az eszméletlenül fekvő nyomorultat, majd másnap, amikor magához tért, elhitette vele, hogy: ide hallgass, te szökött rab! Nem vagy te sem csavargó, sem koldus, hanem kegyelmed Károlyi István, az én bátyám (kit nagy fáradsággal és költséggel sikerült felkutatnom), senki más! Mostantól oly nagyúri tisztességben lesz része kegyelmednek, mint amilyet mindig is érdemlett volna!

Azzal szépen hazaviszi Nagykárolyba a felcifrázott kótyagost, és kaján örömmel figyeli, milyen arcot vág majd a felesége, Barkóczy Krisztina; ugyanis a nagyságos asszony egy darabig az idősebbik fivérnek, a valódi Károlyi Istvánnak volt a menyasszonya, csakhogy aztán a vőlegény odaveszett a zentai harcban.

Hanem bizony a tréfa egy kicsivel jobban sikerült a kelleténél. Mert mi történik? A kótyagos ember, aki még mindig nem tért magához, letámolyog a vármegyei fogatról: hát az öreg szolgálók felsikoltanak, sírnak örömükben, a ház régi szolgái táncra perdülnek; odabent pedig az éppen ülésező vármegyei

közgyűlés üdvrivalgásban tör ki. A nagyságos vitézlő főispán úr, aki a nagy korkülönbség miatt nem emlékezhetett bátyjára, véletlenül olyasvalakit szemelt ki gonosz tréfája tárgyául, aki csakugyan hasonlít a megboldogult Károlyi Istvánhoz, olyannyira, hogy mindenki ráismert; vagy legalábbis rá akart ismerni. A gyanakvó ember, Auersperg ezredes önmagára is úgy tekintett, mintha két vagy három lépésnyi távolság választaná el önmagától, mivel tisztában volt vele, hogy nem az vagyunk, aminek mi tartjuk magunkat, hanem csakis az, aminek mások tartanak.

Két kivétel volt, kettejüknek nem volt módjuk sem ráismerni, sem rá nem ismerni. Az egyik a tréfa tulajdonképpeni célpontja, a hajdani menyasszony. Barkóczy Krisztina minden ízében azt a megbántottságot érezte és mutatta, amelyet Károlyi Sándor (a gyanakvó ember nem kívánta megtudni, miért) láthatólag elő akart idézni. Sírva fakadt, ám (Auersperg úgy értesült) korántsem örömében, és azt kiáltotta, hogy: az ő szemében ez az ember idegen! És ez igaz is, ám az igazság ezúttal vajmi keveset nyom a latban: a szatmári erődítmény parancsnokának tudomása volt róla, hogy a nagyságos asszony annak idején, amikor még menyasszony volt, a magyarok eljegyzési szokásainak megfelelően, sohasem látta szemtől szembe a vőlegényt; így hát bízvást mondhatja, hogy az ő szemében idegen. Különös kifejezés ez a „bízvást", mert nem bizalmat, hanem bizalmatlanságot fejez ki, ahogyan a „szabadon bocsátani" kifejezésben sem a szabadság mértékének növekedése nyilvánul meg.

A másik pedig, akinek sem ráismerni, sem rá nem ismerni nem állt módjában, maga Károlyi Sándor, a tréfa kieszelője volt. Nem sejtette még, amikor pálinkagőzös jókedvében kiagyalta a török fogságról és a csodálatos megszabadulásról szóló mesét, hogy a mese az elmesélés révén ugyanolyan átalakuláson megy át, mint az erjedés révén a szőlő kisajtolt leve, s fokról fokra kiderülhet róla, hogy mindig is igaz volt. Mesét kitalálni annyi, mint gyanakodni; mesét mondani másoknak annyi, mint gyanakvást ébreszteni magunk iránt.

Most aztán bánhatja Károlyi Sándor, hogy akarata ellenére igazat mondott; már az apai örökség újrafelosztására történnek intézkedések, sőt az is felmerült, hogy az uralkodó az idősebbik fivért nevezze ki főispánnak az ingadozó Károlyi Sándor helyett. A szintén jelenlevő Sennyei István, aki gyermekkori édes húgát is hajlandó feleségül adni a megérkező mostani Pistához, amilyen kótyagos ez és erőszakos az; egyszóval, Károlyi Sándornak sok baja lesz még abból, hogy a jövevény a valóságos Károlyi Istvánnak bizonyul.

Ennél több és nagyobb csak akkor lesz, mármint a baj, ha a jövevényről bebizonyosodik, hogy mégsem a valódi Károlyi István, hanem valaki más. Márpedig erről szóló híresztelések is lehet hallani, s ezek, mint a hernyók, máris rágni kezdik a nagyságos vitézlő főispán úr becsületének sárgult leveleit. Mert akkor ki ez az ember, és mit keres a nagykárolyi kastély falai közt? Ha ez a történet nem lenne színigaz, ő, Auersperg puszta gyanakvásból kitalálhatta volna.

A másik emberrel szemben feltámadó undor és gyűlölet éppúgy nem cáfolja annak valóságos kilétét, ahogy a szeretet vagy a vonzalom sem igazolja, de még csak nem is erősíti meg. Auersperg nem sajnálta Károlyi Sándort, ám a káröröm csíráit is, amikor szívében rájuk bukkant, megvetéssel tiporta el. Csak a származása volt alantas (mint annyi más, csapatszolgálatban vénülő katonatisztnek), lelkülete nem; s homályosan úgy érezte, hogy egy család, hát még egy úri család becsületének védelme legalább annyira előmozdítja a kényszerűség általános kiterjeszkedését, mint a becsületet megsemmisítő gyanú.

Amennyire Auersperg ismerte Károlyi Sándor otthoni viszonyait, nem csodálta, hogy Barkóczy Krisztina irtózik hazatért egykori vőlegényétől, jelenleg sógorától. Az idő múlása koptatja és görbíti az embert, és megvastagítja, és horgas karmokat növeszt rá. Aki nincs alávetve a változandóságnak, az soha nem is volt azonos önmagával. Márpedig a változandóság a véletlenből az elkerülhetetlent, a rosszból a legrosszabbat hozza elő. Ennek eredményét Auersperg maga is láthatta, mivel a szabadult ember (sokan így emlegették, hogy ne kelljen Károlyi Istvánként emlegetniük) egy szép napon megjelent Szatmár szabad királyi város falai közt, illetve abban a polgári élettérben, amelyet a város falai közrefogtak volna, ha Auersperg még az előző évben le nem romboltatja őket.

Mint kiderült, azért kellett Szatmárra jönnie, mivel gyónnia és áldoznia kellett volna, majd ezek megtörténtéről írásos, pecsétes igazolást kellett volna vinnie Nagykárolyba. Történetünk idején Szatmárott a minoritáknak volt rendházuk, s bevett szokásuk volt katolikus földesurak jobbágyainak, továbbá fenyített katonáknak és egyéb helyőrségbeli raboknak igazolást adni az elnyert feloldozásról: nem volt valami nagy dicsőség, pecsétes igazolást kapni tőlük. Nagykárolyból Szatmárra két nap alatt lehetett eljutni, mert az út, amely különben is kikerülte az Ecsedi-lápot, a kora tavaszi áradás miatt járhatatlan volt, s így jókora kitérőt kellett tenni a Kraszna mentén fölfelé.

A télről maradt hó leghamarabb a nyírségi homokbuckákon kezdett olvadni. Néhány nap alatt minden kis árkocska megtelik vízzel, amely aztán Csanálostól Mátészalkáig elborítja a láp szélét. Kaszálók, legelők, szántóföldek víz alatt vannak. Mire a Kraszna magához tér, s előrehömpölygeti víztömegét a nagyecsedi összefolyásig, addigra már előtte megtelt a saját medre nyírségi hólével. Addig is, amíg tovább nem haladhat, elterül a mélyebben fekvő részeken. Ezalatt a Kraszna vizéhez csatlakozik az Ér, a Homoród és a Balkány, s délről borítani kezdik a lápot lassú folyással észak felé. Ekkor jön a Szamos. Jobb felé nem kalandozhat messzire, de a bal partján Szatmártól kezdve minden áradását belezúdítja az Ecsedi-láp medencéjébe. Először a vetési tarvágáson, visszafelé törve keres lefutó utat, aztán Csengernél nyomul hosszan, régi medrével párhuzamosan előre. Csakhogy emitt a Nyírség felől csörgedező víz, amott a Kraszna már megelőzte. Így hát a Szamos is ráterül a tájra, és tengerré

szélesedik. Sárga, zavaros áradata jó ideig nem egyesül a Kraszna fekete vizével. Aztán egyszerre csak összevegyülnek, s Fülpösdaróctól egészen Olcsváig együtt emelkednek tovább, sárgának feketén, feketének sárgán.

Ilyen körülmények közt óhatatlanul gyanút ébreszt, hogy a szabadult embernek Szatmárra kell fáradnia gyónás végett, holott főispán úr és főispánné asszony saját fedelük alatt, saját lelki atyjuktól nyerhetik el a bocsánatot (ki tudja, miféle vétkeikre). Csakhogy Zsámbár Mátyás jezsuita páter nem volt hajlandó gyóntatni a főispán úr bátyját, mert a főispán úr bátyja egy ízben a pátert a hajánál fogva rángatta végig a kastély udvarán, úgyhogy mindkét oldalon kilátszott az a semminél több, ami a füléből maradt, és azóta sem kért bocsánatot. Ezért aztán (Auersperg így hallotta) Károlyi Sándor maga elé hívatta fivérét. Íme, bátyám uram, közeledik Gyümölcsoltó Boldogasszony napja. Az én bátyám, a régi Károlyi István igaz római katolikus hiten lévén, egyszersmind a Boldogságos Szűz társulatnak is tagja volt; azért ha kegyelmed valóban Károlyi István, az én igazi bátyám akar lenni, úgy menjen be Szatmárra, gyónjék meg és áldozzék ottan, hogy lássam kegyelmed jóakaratát, s hozzon róla írásos, pecsétes igazolást!

Ami a szabadult ember jóakaratát illeti, ő valóban jót akart, mindenekelőtt jó bort, és ebből a célból kint, a Hóstát nevű külvárosban részegeskedett. Ildomos lett volna, ha már Szatmárott jár, bemutatkozó látogatást tennie az erőd parancsnokánál, ám erre a maga jószántából éppúgy nem kerített sort, ahogyan Isten házába sem kopogtatott be.

Történetünk idején Szatmár szabad királyi város, amely akkor még nem volt egyesítve Németivel, a Szamos egyik szigetén állt, és három fahídon keresztül volt megközelíthető, amelyek közül az egyik az erődítményt kötötte össze a bal parton álló külső várral, a másik ugyancsak az erődítmény felől vezetett a jobb oldalra, ahol a folyó akkori főága nagy ívben észak felé kanyarodott, s ahol épült a Hóstát, míg a harmadik fahídon az említett kanyar túlsó, nyugati végén települt Németibe lehetett eljutni; mindennap este nyolc óráig, amíg Auersperg utasítására le nem zárták a hidakat. Később a Szamos kanyarulatait átvágták, a belső ágat feltöltötték, egy sor túlparti rész innen került a vízen. Az a száz vagy százharminc évvel ezelőtti elbeszélő, aki nem írta meg történetünket, a régi Szatmár határát a Kinizsi utca és az Árpád utca kövezete alatt kereshette volna, vagy a vasút helyén kellett volna elképzelnie; mi azonban, ha a csengeri határátkelőhelyet magunk mögött hagyva, körülnézünk a mai Satu Mare városközpontjában, éppúgy nem találjuk Auersperg sétalovaglásának útvonalát, ahogyan soha nem létezett elődünk nyomaira sem bukkanhatunk rá.

Annyit tudunk, hogy a minoriták rendháza nagyjából feleúton volt a Németi-híd és az erődítmény északnyugati kapuja közt, azon a helyen, ahol jelenleg egy toronyház hordozza a hetvenes évek jellegzetes népi-demokratikus be-

tondíszítményeit, amelyek stilizált emberi fejre, vagy legalábbis olyan vadászkalapra emlékeztetnek, amely alól hiányzik az emberi fej. Így tehát Auersperg ezredes nem tartotta kizártnak, hogy Károlyi István mégiscsak gyónni készült a minoritáknál, amikor többnapos hideglelésében felocsúdva, át akart menni a Hóstáti-hídon a Szamos jobbpartjáról az erődítmény alá; hacsak nem nála, Auerspergnél akarta megtenni bemutatkozó látogatását.

Igen ám, de Károlyi István hiába indult, nem juthatott át a Hóstátról a belsővárosba, mert a Hóstáti-hidat aznap már alkonyat előtt lezárták. Mondták miheztartás végett, hogy: itt nem akkor zárjuk le a hidat, amikor nyolc óra van, hanem akkor van nyolc óra, amikor lezárjuk a hidat. Biztosra vehető, hogy Károlyi István nem ott és nem akkor kezdett lövöldözni, mivel ez esetben rögtön letartóztatták volna, márpedig erre csak másnap este került sor. Auerspergnek egy egészen különös, regényes, s józan ésszel minden tekintetben ellenkező jelentést kellett végighallgatnia. Károlyi István ledobta köpönyegét, hogy szinte világított az inge a félhomályban, és visszarohant a Hóstátra, annak is a túlsó végére, ahol történetünk idején a református temető volt. Ott megállt, megfenyegette az Istent, majd az égbolt felé fordított pisztolyával egy lövést adott le; mire fájdalmas nyögés hallatszott, és három csepp vér hullott a magasból, mindhárom a szabadult ember fehér ingére. A temető mögötti dűlőt, ahol mindez történt, a magyarok úgy hívják, hogy Szentvér; és az már csak természetes, hogy itt a megsebesített égből vér csepeg. Szerencse, hogy ez már a második jelentés volt az üggyel kapcsolatban, ugyanis az első jelentés jóval hihetőbb, egyszerűbb és értelmesebb volt.

Eszerint az illető valóban lőtt, valóban káromkodott, valóban véres lett az inge, de nincs ebben semmi rendkívüli vagy természetfölötti; személyi sérülés nem történt. Az illető dühöngött, amiért nem bocsátottuk át a Hóstáti-hídon, azért is rohant a Hóstát felé, mire szolgája, el akarván terelni figyelmét az elszenvedett bosszúságról, vadludakat vagy kócsagokat mutatott neki. Még csak nem is kellett mutatnia, mert ilyenkor tél végén, kora tavasszal felhőkben szálltak a táj fölött a költöző madarak. Akkor már ott jártak a református temetőnél, és az illető közéjük lőtt, minthogy azonban sötétedett már, elhibázta; legalábbis nem hullott le semmi. Ekkor történt, hogy az illető fennhangon basztatta az Istent; és meg is lett az eredménye. Mert az egyik szárnyast, aki ebben a pillanatban jajgatva kanyarodott vissza, úgyhogy még röptében rácsepegtette vérét az illetőre, megtaláltuk az egyik fejfa tövében. Valaki pediglen adtával, teremtettével vagy ennél rútabb szóval káromkodik, vagy veszekedésre, verekedésre okot ad és indít: minden személyválogatás nélkül rajta furatos deszkával tizenkettő csapattassék. (Akik megkóstolták, szívesen elcseréltek volna tizenkét furatost huszonöt közönséges botütésre.)

Ekkor azonban érkezett egy harmadik jelentés, amely szerint Károlyi István Szatmárott nagy búsultában elunván az életet, a református temetőnél

agyon akarta lőni magát. Igaz ugyan, hogy nem sikerült magában kárt tennie, sőt a haja szála sem görbült meg, de még így is, mire a hóstáti fogadós szolgái kicsavarták a pisztolyt a kezéből, már csurom vér volt az inge. Mindezt azonban akkor tudta meg Auersperg ezredes, amikor az imént leírt esemény harmadnapján Károlyi István gúzsbakötve hevert az erődítmény pincéjének abban a helyiségében, amelyet siralomháznak volt szokás használni, s még nem értesült róla, hogy az akasztás elmarad. Nem mintha kegyelmet adott volna a parancsnok; nem tartotta magát Istennek, hogy kegyelmet adjon. Ellenben a jelentésekből, amelyeket figyelmesen végighallgatott, az derült ki, hogy alárendeltjei az elfogott személyt összetévesztették valakivel, akit csakugyan fel kellett volna akasztani.

Az őrjöngő ugyanis nem állt meg a református temetőnél, hanem úgy, ahogy volt, egy szál véres ingben tovább szaladt jobb kéz felé, ahol a kiegyezés után a gőztéglagyár fog létesülni, majd egyszerre csak megállt, valahol a Szentvér és a Pirosberek határán. Történetünk idején ott állt az akasztófa; az akasztófán pedig az a Szappanyos Ferkó himbálódzott, aki az előző fejezetben, társaival együtt, kirabolta Gozsdu Vaszil fuvarost, azonkívül egyéb súlyos bűnöket is magára vállalt (bizonyára nem jókedvéből).

A szabadult ember állítólag: hinta-palinta, így kiáltott, és meglökte a holttestet. Ha már az Istentől sem fél, miért félne felebarátjától, aki már úgyis megütötte a bokáját? Sőt ennél is vakmerőbb volt, mert nagy nevetve odakiáltott neki: hallod-e, pajtás, himbi-limbi! Ne lógjál már annyit, hanem inkább gyere el hozzám az Orsolya hátsó fertályába, hadd reggelizzünk együtt!

Ebből aztán furcsa dolgok következtek. Először is, az akasztott ember mindjárt másnap reggel megjelent az Orsolya hátsó fertályában, ahol Károlyi István tanyázott. Orsolyának hívták a hóstáti fogadót, mert valamikor nagyon régen zárda volt a helyén, és az utolsó apácának az volt a neve, hogy Orsolya.

Másodszor meg aztán, Károlyi István rövidesen viszonozni volt kénytelen Szappanyos Ferkó látogatását, ugyanis az erődítményből kiküldött őrjárat még aznap éjjel odavonszolta őt a hóstáti akasztófához. Ebből meg az lett, harmadszor, hogy Károlyi István akkor is megtette bemutatkozó látogatását Auersperg ezredesnél, ha ez eredetileg nem állt szándékában. Sőt, nemcsak ő mutatkozott be a gyanakvó természetű parancsnoknak, hanem egy többé-kevésbé előkelő asszony is, aki történetünk hátralevő részében fog némi szerepet játszani, ezért majd úgy intézzük, hogy a fejezet vége felé, Auersperggel együtt, magunk is találkozzunk vele.

A fent elmondottak, mint azt az olvasó rövidesen látni fogja, nem annyira magyarázatra szorulnak, mint inkább szemléletesen elő kell adni őket. Auersperg ezredes előtt mindössze az nem volt világos, hogy miért fél annyira a haláltól az illető, ha egyszer már úgyis agyon akarta lőni magát; és miért menekült, holott még nem üldözte senki? Utóbb még erre is adódott ésszerű ma-

gyarázat. Kiderült, hogy az illetőnek volt egy szolgája, akit Kiss Balázsnak hívtak, de az őrök, miután feltartóztatták a belsővárosban, ahol a minoritáktól kellett volna megtudnia, vajon gazdája mikor kaphatná meg a gyónásról és áldozásról szóló pecsétes igazolványt, buzgóságukban azt jelentették, hogy: a rendkívüli állapot kihirdetése után alig egy órával máris elfogták a haramiavezért, Kiss Bercit.

Auersperg, aki azért hirdette ki a rendkívüli állapotot, hogy kézrekerítse a haramiák egyik alvezérét, Matkó István prédikátort, megbízható forrásból tudta, hogy a fővezér, Kiss Albert nem bujkál sem a városban, sem a környéken. Amikor meghallotta, hogy az elfogott személy tényleg nem Kiss Berci, hanem Kiss Balázs, és a főispán úr bátyjának, báró Károlyi Istvánnak a szolgája, megcsóválta fejét, és úgy döntött, hogy: mihelyt báró Károlyi István jelentkezik a szolgáért, a szolga máris mehet, addig nem. Erre aztán báró Károlyi István, aki száz janicsár elől sem szaladt el, rögtön futásnak eredt, és Auersperg ezzel meg volt elégedve. Hasonló esetben ő is futásnak eredt volna. De nem ezért volt megelégedve, hanem azért, mert íme: aki fut, megfogatik. És mivel meg volt róla győződve, hogy vele, a törvényes hatalom képviselőjével nem fordulhat elő hasonló eset.

Tudott ő Kiss Balázsról nem keveset. Töviről hegyire fel voltak jegyezve mindazon csalások, amelyeket a sóharmincadon, tutajosgazda korában követett el az illető; és egyéb cselekmények is voltak a rovásán. Főként pedig azt is tudta, hogy az illető, noha nem azonos Kiss Bercivel, viszont annak bátyjával azonos. Márpedig az atyafinak számot kell adnia testvére bűneiről, és e szabály alól még Ábel sem kivétel. De most nem az epizódszereplők felelősségre vonásának jött el az ideje.

Szappanyos Ferkó pedig oly módon köszöntött be Károlyi István szállására, hogy hoztak az Orsolya valagára friss ganéjt. Orsolya valagának hívták a fogadó melletti rendetlen térséget, ahonnan dűlőút vezetett a Szentvér felé, s ahol található volt a ganéjdomb. (Más, rendes helyeken legtöbbször a bordély mellé hordták az efféle hulladékot.)

Leborítják a taligáról a ganéjt: hát bizony ott hevert a legalján Szappanyos Ferkó, s így egyszerre csak ő került fölülre. Nagy sokára legyőzte a szart, megmutatta, melyikük jobb. Igaz ugyan, hogy ő is barna, ő is büdös, őt is megkóstolgatták a madarak, de viszont még ott a hurok a nyakában. S ami ennél is fontosabb: ott a kezében az a fapohár, amelyet halála pillanatáig szorongatott. Hát most veszi észre azt a poharat kegyelmed? Hát nem tudja kegyelmed, mi az illendőség? Elfelejtette a sanyarú török rabságban kegyelmed?

Ha valaki pohárral a kezében érkezik a vendégségbe, akkor a látogatást még aznap viszonozni kell! Kegyelmed hívta, ő eljött. Hurok a nyakában, pohár a kezében. Joggal mondhatja kegyelmednek: még ma velem leszel az akasztófán. Már csak a másik lator hiányzik.

Alighogy elhangzott ez a förtelmes tréfa, jött a hír: Kiss Balázs az erődítmény pincéjében van bezárva. És jött az üzenet: Károlyi István jelentkezzék Auersperg ezredesnél. Ezek után jóakarói azt ajánlották, hogy azonnal meneküljön, mások viszont óva intették: eszébe ne jusson kimenni a Hóstát házai közül. Az utóbbiaknak lett igazuk: mert mire Károlyi István elfogyasztotta bőséges ebédjét, amelyről nem szívesen mondott volna le, mire kissé magához tért ebéd utáni mámorából, addigra már késő délután volt, és nem volt könnyű megtalálni azt a becsületes ökörhajcsárt, aki még a délelőtt folyamán hajlandónak mutatkozott Károlyi Istvánnak adni abaposztó gúnyáját, az ő úri öltözékéért cserébe.

Mire mégiscsak sikerült a cserét nyélbeütni, már este volt, és kár volt a Kerecsent fölnyergelni. Kár volt az ökörhajcsár gúnyájában belevágtatni egy süppedékes mellékúton a fagyos, borús koratavaszi éjszakába. Öreg paripa volt a Kerecsen, de még jól futott; ügetett az, ha kellett, másfél mérföldet is egyhuzamban. Ezúttal mégsem jutott messzire. A rendkívüli állapot értelmében a hidakat a szokásosnál hamarabb lezárták, a városba érkezőket nyilvántartásba vették, nagyobb testű állataikkal együtt, és a Szamos mindkét partján járőrök állták el az utakat. Volt a parancsnoknak egy utasítása, hogy: az elfogott kuruc haramiákat és más gyanús személyeket be kell kísérni az erődítménybe, kivéve Matkó István kálvinista prédikátort, aki ökörhajcsárnak öltözve, abaposztó gúnyában rejtőzködik valahol a Hóstáton, mert őt elrettentő példaképpen azonnal fel kell akasztani.

Károlyi Istvánhoz, miután megállították és egy lobogó fáklyával tetőtől talpig megvilágították, így szóltak a sötétben: ezt az abaposztói gúnyát kerestük! Hadd halljuk, mi a neved!

Nem könnyű megmagyaráznunk, miért válaszolta Károlyi István azt, hogy: ő Nagy Geci. Talán azért, mert ezen a néven egyszer már megszabadult, ha még emlékszik rá az olvasó. Igaz, akkor törököknek esett a kezébe, nem pedig jó keresztényeknek. Hát eléggé Nagy Geci vagy, kiáltották mindenfelől, de azért mégiscsak te vagy a Pistuka, ne is tagadd! Hogy te nagyúr vagy? Hogy te a nagyságos vitézlő főispán úrnak a bátyja vagy? Na ne röhögtess, mert sírva fakadunk! Mi a foglalkozásod: ökörhajcsár? Van pecsétes igazolásod: nincs? Akkor bizony csókolom, jó éjszakát!

Ebben a pillanatban rántott kardot Károlyi István, ám elkésett: hátulról pányvát hajítottak a nyakába, és lerántották a Kerecsenről. Hurokkal a nyakában lökdösték és vonszolták a hóstáti akasztófához.

Hogy ott végül is miért nem akasztották fel, arról akár húsz, harminc vagy még több oldalt is írhatnánk. Egy regényben csak a halált lehet röviden elintézni, a haláltól való menekülés mindig megkövetel a maga terjedelmét. Ám ebben a fejezetben annyi mindenről kell még tudósítanunk, hogy olyan szűkszavúan adhatjuk csak elő a főhős menekülését, mintha egy mellékszereplő

haláláról volna szó. Szappanyos Ferkó délelőtti látogatását Károlyi István viszonozta is, meg nem is. Ott állt az akasztófa tövében, és az ilyenkor szokásos dolgokat kiabálta. Hogy ő ártatlan. Hogy ő nem az, akinek őt gondolják. Hogy őt a testvére akarja elveszejteni. Hogy őt a testvére meg fogja bosszulni. De mindez még nem lett volna akadálya annak, hogy négyen vagy öten nekirugaszkodjanak, és egyesült erővel felhúzzák.

Az akadály az volt, hogy az intézményhez nem lehetett hozzáférni, ugyanis a hóstáti sintér és családja éppen akkor kötözte vissza rá magát Szappanyos Ferkót, méghozzá a profosz, más néven helyőrségi fenyítnök jelenlétében. Úgyhogy azt ki kellett várni; márpedig beletelt egy kis időbe, mire sintérék elkészültek, mert el volt gémberedve a kezük, azonkívül szemerkélni kezdett az eső, amiből percek alatt akkora felhőszakadás lett, hogy sisteregve kialudtak a fáklyák, és aznap már gondolni sem lehetett az elrettentő példára többé.

Ezért aztán a szegény bűnöst, még mindig hurokkal a nyakában, átrángatták a hóstáti-hídon, majd az erődítménybe érve gúzsba kötötték, és belökték egy olyasféle lyukba, amilyenben ki tudja, hány évig és hány hónapig senyvedett, nem is olyan régen. Aztán órák vagy napok múlva leoldozták róla a fűzfavesszőket, amelyekből történetünk idején csavarták a gúzst, és kitámogatták a lábra állni nem tudót, nem az akasztófához, hanem fölvitték egy keskeny lépcsőn egy emeleti szobába, amelyről Matkó István prédikátornak, ha őt vitték volna fel, a Máté evangéliumában olvasható meszelt sír jutott volna eszébe, vagy legalábbis Ezékiel próféta repedezett falai. Itt egy idősödő, parókás férfi megveregette a vállát, és azt mondta, hogy: ebben a házban István, csak ha Matkónak hívják, akkor nyer jól megérdemelt, szigorú büntetést, ha ellenben Károlyinak hívják, akkor szívesen látott vendég. Nagyot nevetett, majd utasítást adott, hogy vendégeivel együtt föntebédel a szobájában, s hogy terítsenek három személyre.

Ebben a pillanatban bekopogtatott, majd belépett az inspekciós tiszt, Ludwig von Gallensperg auditor-főhadnagy. Futó pillantást vetett a szabadult ember mocskos, tépett parasztgúnyájára, és jelentette, hogy: hajnalban elfogták az igazi Matkó Istvánt. Miután a rendelkezést meghallgatva, tisztelgett és kiment, valóban három személy maradt a parancsnoki szobában: a két férfin kívül ott volt egy középkorú, kissé széles arcú asszony, dédanyjától örökölt pompás gyászöltözékben, amelyen az is meglátszott, hogy legalább tíz évig raboskodott a ruhásláda fenekén.

A szabadult embernek sehogyan sem jutott eszébe, kit is tiszteljen benne. Pedig illett volna ráismernie, mivel történetünk előtt tizenhárom évvel az életét adta volna egyetlen csókjáért; és ahogy annak idején az életveszedelmét, úgy most az életét köszönhette neki. Ő volt Koncz Boldizsár özvegye, Jósika Judit; ő volt az (miután Felső-Homoródról be kellett jönnie Szatmárra férje hagyatékáért), aki nem gorombán, de azért igen erélyesen felhívta a parancs-

nok figyelmét a súlyos tévedésre, s hogy mi a különbség a Matkó és a Károlyi név között. Most ölelésre tárt karral és csókkal üdvözölte a szabadult embert, aki csodálkozva fintorgott. Sokat változnak tizenhárom év alatt a csókok; de az ajkak is.

Auersperg ezredes még az ellenségben is tisztelte a bátorságot és az erélyt; hogyan is ne tisztelte volna egy tanulatlan özvegyasszonyban? Tudott ő egy keveset Jósika Juditról, vagyis éppen eleget; amit meg nem tudott, azt gyanította. Tudta, hogy özvegy Konczné tegnap délben lett nyilvántartásba véve, tizenkét éve ment férjhez, és négy hónapja sincs, hogy megözvegyült; azt is tudta, hogy férjét a kuruc haramiák gyilkolták meg, Kiss Bercivel és Matkó Istvánnal az élen. Azt már csak gyanította, hogy özvegy Konczné összejátszik a haramiákkal, s ügyelt rá, nehogy kimutassa gyanakvását. Ezért ügyetlen bókokat mondott az asszonynak, aki egyébként valóban tetszett neki.

Jósika Judit, részint Koncz Boldizsárral kötött házassága jóvoltából, részint az elmúlt évek felszabadító háborúi következtében jelentős kiterjedésű birtokokra tett szert; s bár e birtokok az elvadultság és a züllés legsivárabb képeit mutatták, ő mégis vagyonos nőnek számított, származása révén pedig előkelőnek is. Az erődítmény udvarán, ahová e percben sértődött arccal, futólag lepillant a hölgy, történetünk előtt éppen száz esztendővel, 1598 kora tavaszán vették fejét a megbuktatott erdélyi kancellárnak, Jósika Istvánnak; és ez a szerencsétlen ember az ő dédapja volt.

Modorát kissé nyersnek, sőt közönségesnek ítélték volna finnyásabb szemlélők; csakhogy hol termett finnyás ízlés a régi Magyarországon? Tény, hogy éppoly határozottan, amilyen hiábavalóan torolta meg mind a cselédek pimaszságát, ami gyakran előfordul rendetlen háztartásokban, mind pedig megboldogult férje durvaságát, s tudott ő éppolyan jó nagy pofont adni, mint bármelyik alföldi kocsmárosné. Szegény részeges Koncz Boldizsár, Isten nyugtassa, egyszer úgy összedrótoztatta a fejét, mint valami fazekat, pedig nem kellett félnie tőle, hogy szétveti a sok ész. Konczné maga sem vetette meg a jó bort, s nem sűrűn búslakodott friss özvegységében, mert ő már akkor kipróbálta, milyen érzés özvegynek lenni, amikor férje még javában élt. Egy-egy otthoni békétlenség után Koncz Boldizsár hol egy hónapra, hol fél esztendőre kóborolt el; felesége nem félt a magánytól, nem hagyta el magát, még disznót is vágott egyedül: késsel a kezében, fülénél fogva rángatta elő a sivalkodó kocát. Egyszer meg is taposta őt a nekivadult jószág, úgy, hogy elvetélt.

Auersperget bosszantotta, hogy az asszony eltereli figyelmét Károlyi Istvánról; de amint szemügyre vette a szabadult embert, aki megítélése szerint legfeljebb őrmester lehetett volna az ő ezredében, alig tudta leplezni csalódottságát. Egy ilyen jelentéktelen emberrel hogyan történhettek lélegzetelállító kalandok? (Nem volt előtte ismeretlen sem a szegedi hadjárat, sem a szmirnai fogolyváltság története.) Mostanáig azt hitte, hogy ez egy berúgott paraszt, aki

báró Károlyi Istvánnak képzeli magát, ám ez az ember nem tudja képzelni magát semminek! Azt is hitte, hogy ez egy szélhámos, az ügyetlen vakmerők fajtájából, aki hasonlít a főispán bátyjára; ám az ilyen ember önmagán kívül nem hasonlít senkire! Auersperg ben az a furcsa gyanú támadt fel, hogy a hamis az igazi.

Intézkedett, hogy a főispán úr bátyjának adják vissza paripáját, a Kerecsent. Erről eszébe jutott egy tréfa, pedig nem éppen tréfás kedvű ember volt. Inasának megparancsolta, hogy öltözzék át marokkói királyfinak, úgy hordja fel az étkeket. Ha kegyelmed lova Kerecsen, úgy az én szolgám legyen Szerecsen! Amihez a szolga nem szólt semmit; utóbb kiderült, hogy nem is tud beszélni. Mielőtt az olvasó visszalapozna, hogy összehasonlítsa a korábbi fejezetekben bujkáló néma szolgával az itt felbukkanót, máris eláruljuk: ő volt Szegény Lipót, más néven Ahmed, a szmirnai beglerbég fia. Szívesen kitalálnánk egy Menanderhez illő mesés fordulatot, hogy megokoljuk, miként került Auersperg szolgálatába. Például Philostratus varázsló támasztana forgószelet, amely felragadná Lipótot Szegényt a nagygazosi cserény mellől, ahol az előző fejezetben láttuk, és gyöngéden lepottyantaná a szatmári erődítmény udvarába, ahol száz évvel történetünk előtt lefejezték Jósika Istvánt.

Csakhogy a mi történetünkben ilyen vadregényes dolgok nemigen fordulnak elő. A dolog úgy áll, hogy Szappanyos Ferkó vezette át Szegény Lipótot az Ecsediláp kevesek által ismert ösvényein, ő kísérte be a néma ifjút az erődítménybe; még láttamozásra váró útlevelét is ő adta át a parancsnoknak. Nem is lett volna semmi baj, ha Szappanyos Ferkó megelégedett volna azzal a két arannyal, amit kapott, hogy kösse a bajsza két végére, majd ha kinő, s ha ezek után rá nem fogták volna, hogy fajtalankodni próbált Szegény Lipóttal. Miután pedig biztosra vette, hogy néma gyereknek anyja sem érti szavát, így végül azt volt kénytelen bevallani, hogy részt vett Gozsdu Vaszil fuvaros kirablásában; s hogy könnyítsen a lelkén, ráadásul Matkó István abaposztó gúnyáját is bevallotta.

Volt a parancsnoki szobában egy nagy íróasztal, annak egyik fiókjából Szegény Lipót elővette a marokkói királyfi jelmezét, és kiment az irattárba átöltözni. Ami azt illeti, Károlyi Istvánnak is illendő lett volna lerúgnia a hitvány parasztgúnyát. Auersperg szólt az írnokainak, hogy kísérjék le a főispán úr bátyját a magazinba, más néven tárházba, ott pedig adják rá azt az úri köntöst, amelyben a valódi Markó István fogatott el.

Mihelyt magára maradt Jósika Judittal, megragadta az asszony kezét, és belenézett mélyen a szemébe, amelyben régi nagy lobogások halvány visszfényei dülöngéltek. (Ez utóbbi szó nem szép, de jellemző.) Izgatottan kérdezte: mondja meg a tekintetes asszony: tényleg ő az? Tényleg ráismer a tekintetes asszony? Mire Jósika Judit vállalt vont, és azzal a kezét is kiszabadította. Csak úgy suhogott a pompás gyászruha. Már hogyne ismernék rá, tisztelt parancsnok úr: a régi szeretőjét megismeri az ember akkor is, ha már nem szereti!

Auersperg egyelőre nem azzal törődött, mennyire vág elébe gyanakvó természetének az erkölcstelen vallomás. Nem az volt fontos neki, hogy szerette, hanem az, hogy állítólag nem szereti. Némely kijelentés az ellenkezőjét fejezi ki annak, amit állít, s Auersperg úgy érezte, mintha akáclevélkéket tépegetne: szereti? Nem szereti? Jósika Judit még leánykorában eltöltött néhány évet Lőcsén, úgyhogy folyékonyan beszélt németül (meg aztán egyszer elment a férje után Brassóba, hogy kikaparja a szemét annak a mocskos kurvának, akivel az a mocskos gazember hempereg, és hát Brassóban is németül beszélnek); ez pedig nagyban hozzájárult, hogy megértsék egymást.

Auersperg némely pillanataiban úgy képzelte, hogy mindig ugyanaz a nap kezdődik elölről. Hiába emlékszünk a múltra, hiába képzeljük el a jövőt, mindezt a mai napon tesszük. Mindig csak a mai nap van, amely tegnap már ugyanígy lepergett, és holnap még egyszer ugyanígy fog leperegni. Ilyen pillanataiban egy eszményi várost képzelt maga elé, olyasfélét, amilyen Albrecht Dürer vázlatkönyvében van lerajzolva, bár ő Dürernek még a nevét sem hallotta soha életében.

Csak azért nem tudjuk részletesen felidézni az eszményi város vízióját, mert Auerspergnek, miközben a látomás egészének szigorú rendjében gyönyörködött, gondja volt a legapróbb részletekre is. Hol az fordult meg a fejében, hány kutat és ciszternát kell majd elhelyezni a kaszárnyaépületek és a lőporraktár közé, hol meg az, miképp lehet megakadályozni a katonai egységek érintkezését a polgári lakossággal. De még arról sem feledkezett meg, hogy azokat a hutákat és hámorokat, ahol a fémet olvasztják, a külső védművek déli csücskében kell elhelyezni, mert így a hegyekből fújó északi szél elfújja a város felől a mérgező füstöket.

Ám ahogyan pontokat vett fel képzeletében, és képzeletbeli vonalakat húzgált egyik ponttól a másikig, amelyek nyomán kirajzolódott az eszményi város részletes tervrajza, egyszerre csak rádöbbent: a vonalak irányt szabnak tekintetének. Lelki szemei vonalak mentén haladtak háztömbtől háztömbig, istállótól prófuntraktárig, valahonnét valahová. De hiszen a falban futó repedések is megszabják a tekintet irányát, mégsem kerekedik belőlük teljes egész, amelynek a végére lehetne járni. Másfelől egy tervrajznak, mint minden rajznak, van széle és van közepe, de nincs vége. Ahogyan egy hadijelentésnek vagy komédiának előbb-utóbb vége van. És ahogyan a mai napnak is néhány óra múlva, bár ugyanez a mai nap kezdődik elölről, vége van; és ahogyan az életnek is néhány esztendő múlva, bár mindig egy és ugyanaz a nyomorult élet zajlik, vége van.

Ilyenkor felrémlett emlékezetében egy másik, nem éppen eszményi város: Ingolstadt. Az volt a furcsa, hogy felrémlett, bár nem tudott rá visszaemlékezni pontosan, de még csak pontatlanul sem. Ott a Szent Orbán-templommal szemben van egy gerendavázas, emeletes ház, amelynek fele része öröklés útján rá maradt, másik felét pedig majd megvásárolhatja félretett pénzéből öt év

múlva, hacsak addig el nem nyeri a hősi halál tölgykoszorúját. Az igazat megvallva, a szatmári erődítmény sokat veszített fontosságából az elmúlt évek során; Eger és Nagyvárad visszafoglalása óta megszűnt végvárnak lenni. Auerspergnek már csak hegyi tolvajokkal és kuruc haramiákkal van egy kis hadakoznivalója. (Mindennap várta, mikor jön a Tokajból kért erősítés, amellyel majd átfésülheti a Nagybánya környéki hegyvidéket, ám, sürgető leveleire mindannyiszor kitérő választ kapott.)

Az ingolstadti háznak az emeleti szobáiban fog lakni egy szolgával, földszintjét bérbe adja kereskedőknek, hogy kiegészítse szerény évjáradékát; ebédet és bort kocsmáról fog hozatni. Előre látta, hogy majd így ér véget az élete, mégis arra gondolt: Szatmárott is vásárolhatna házat, onnét milyen jól kijárhatna gazdálkodni Felső-Homoródra.

Ezt meg is mondta Jósika Juditnak, s közben egy kicsit előre dülleszkedett, mint a hím galamb, ha udvarol. Hogy ő parancsoláshoz szokott ember, tehát virágzó gazdaságot fog teremteni. Hogy ő már nem fiatal, sőt kihűlőben a vére, de legalább nem csavarog, és nem jár a menyecskék után. Csak a magányos életű, rideg férfi, aki vacsorára megiszik egy pint bort, nem kevesebbet, nem is többet, képes megbecsülni a derék özvegyasszonyt, aki úgy tudja lenyesni az ő nagylábujjáról a körmöt, hogy másnap nem sántikál. Az ő legnagyobb öröme az ágyban, ha kényelmesen el tud vackolódni, hogy a szalmazsák csücske ne nyomódjék a szívéhez, és az ő legnagyobb hibája az ágyban, hogy éjfél után horkolni kezd.

Felcsillant a szeme, pedig az ritka tünemény volt, mert Auersperg ezredesnek olyan volt a szeme, akár az összekaristolt üvegszilánk. Látta önmagát az ingolstadti gerendavázas vályogház ablakába, amint valakinek integet, és látott egy koporsót a felső-homoródi udvarház előtt, amelyben Jósika Judit második férje feküdt, baltával széthasított fejjel, megsemmisült arcvonásokkal. Pedig nem a jóserejű látomások perce volt ez: közönséges hétköznap volt, koratavasz, déli verőfény. Odakint már illata volt a szélnek. Jósika Judit meg azt felelte, hogy: aki nekem horkol az ágyban, arra én ráhengergetem a kispárnát meg a nagypárnát, meg a dunyhát, meg a szalmazsákot, meg a botosispán sógorának fekete kostökből varrt pipazacskóját, s ha még mindez nem elég, hát úgy rátehénkedek a szájára, hogy az ítélet napjáig hallgatni fog! Ami hát, mi tagadás, furcsa kijelentés volt a gyászruhában díszelgő úri hölgytől.

Ebben a pillanatban ajtó nyílt: Szegény Lipót marokkói királyfi képében hozta vissza Károlyi Istvánt sarkantyús csizmában, kócsagtollas fövegben. Sietett, mégis elkésett; mert Auersperg bosszúsan legyintett, és azt mondta, hogy: visszateheti a priccset, visszaveheti köznapi ruháját, mert a vendégeknek sietős az útjuk, ő pedig, Auersperg mégis inkább a tiszti konyhán ebédel. A falnál ugyanis keskeny priccs nyújtózott négy alacsony bakra fektetve; ezekből kettőt-kettőt össze lehetett rakni, s akkor a priccs átalakult ebédlőasztallá, az ágy-

terítő pedig abrosszá, s ha kellett, egykettőre vissza is alakult. Ezen a rögtönzött asztalon a kiadósabb húsételek olyanok voltak, mint egy felravatalozott hulla, főleg, ha gyertyákat is gyújtottak a tál két oldalán. Auersperg az ilyen lakomákon arra gondolt, hogy saját meg nem született fiait fogyasztja el, majd a helyükre fekszik, és az igazak álmát alussza. Ám ezúttal az álom éppoly messze volt még, mint a jóllakás.

Miközben visszaváltozott fekhellyé az asztal, Auersperg gyorsan és a helyzethez képest szívélyesen elbúcsúzott; ekkor azonban kiderült, hogy Károlyi Istvánnak van egy szolgája is, akit még fel kell hozni a pincéből. Valóban hozni kellett Kiss Balázst, mivel nem akart vagy nem, tudott lábra állni; és olyan arcot vágott, mint akivel megitattak fél vödör mosogatóvizet, majd páros lábbal ráugrottak a hasára. Pedig csak az aranypénzek hiányoztak a bajsza végéről; azokat onnét levágta vagy letépte valaki. Auersperg benyúlt a zsebébe, hátha ott vannak az aranyak, de bizony nem voltak ott. Miért is lettek volna? Tehát úgy intézkedett, hogy az öreg tutajos kapjon kárpótlásul egy nagy zacskó sáfrányt. Volt annak testvérek közt is annyi értéke, mint amennyi Kiss Balázs bajsza végéről leszakadt.

Másfelől, ha meggondoljuk: mihez kezdhetett Kiss Balázs egy nagy zacskó sáfránnyal? Nem volt neki szokása főzni. Szalonnát evett kenyérrel, s hagymát evett hozzájuk, ha kaphatott; legokosabbnak látszott elajándékozni a drága fűszert Jósika Juditnak. S ha már a tekintetes asszony szívesen vette az ajándékot, úgy hát ment a sáfránnyal együtt ő maga is: beállt Jósika Judit szolgálatába. Úgy látszik, valamiért megneheztelt Károlyi Istvánra. De már ezzel Auersperg nem törődött: katonadolgok és egyéb gondok nyomasztották. Mindjárt el is feledkezett Kiss Balázsról. (Néhány fejezettel később lesz alkalma gondolni rá, de ne vágjunk a dolgok elébe.)

Odakint a minoriták templomában felzendült a harangszó, majd vékonyabb hangon ráfelelt a kálvinisták harangja is. Auersperg indult lefelé, hogy elfoglalja méltó helyét az asztalfőn a tiszti konyhán; mi azonban a magunk részéről úgy intézzük, hogy ebben a fejezetben sajnos nem lakhat jól. Mielőtt ugyanis kilépett volna szobájából, ismét jött az inspekciós tiszt, Bernstein kapitány, és átadott egy levelet meg egy ládikát. A levélben a tokaji parancsnok juttatta kifejezésre őszinte sajnálkozását, amiért késlekedik a megígért erősítés; ellenben a vencsellői halászok Tokajnál kifogtak a Tiszából egy ládikát, amelynek tartalma érdekelni fogja az ezredes urat.

A ládikában, amelyet láthatóan vésővel feszítettek fel, egy terjedelmes kézirat volt, meglehetősen rossz állapotban. Az a kevés víz, ami beszivároghatott a kulcslyukon, a szöveget félig-meddig megfosztotta értelmétől; továbbá az iromány egy korábbi, szárazabb korszakában lángok között is járhatott, mert a lapok széle meg volt perzselődve, már amelyik egyáltalán megvolt még. Ugyanis a lapok nagy része hiányzott; ezt Auersperg annak ellenére megállapí-

totta, hogy a meglevők annyira össze voltak keveredve, mintha nem is kézirat érkezett volna a felfeszített ládikában, hanem kártyacsomag.

Büszkén kijelenthetjük azonban, hogy még így is igen sok maradt belőle. Napokba telt volna, mire a minden részlettel megbirkózni kész, figyelmes olvasó keresztülrágta volna magát rajta. Márpedig Auersperg éppen ilyen olvasónak bizonyult. Egészen elbűvölte őt a sok változatos hadszíntér, a pergő szócsaták, az égiháborúk és egyéb természeti főcsapások, valamint egy-egy szerelmi tusa, amelynek a papír szegélyén a szó szoros értelmében szakad a vége.

Az egyik elmosódott lap sivatagban játszódott, a másik tengeren, a harmadik vaksötét labirintusban a föld alatt, a negyedik nyüzsgő piactéren, az ötödik császári palotában, a hatodik jéghegyek között, a hetedik az újhold sarlóján.

Gyönyörű női neveket betűzött ki nagy keservesen; könnyeket, sóhajokat, fogadkozásokat, állhatatos szíveket. Úgy érezte magát, mint a mézesbödönbe ragadt légy, aki az áttetsző gyönyörűségben fuldokolva még a vergődésről is megfeledkezik. S ki tudja, talán csakugyan belefullad az olvasás gyönyörébe, ha feltekintve az elmosódott betűkből, majd visszatekintve közéjük, észre nem vesz egy riasztó és egy nevetséges tüneményt.

Az egyik egy címerállat volt a ládikán, illetve nem is egy, hanem kettő: egy farkába harapó koronás kígyó és az általa bezárt körben egy pelikán. Ez volt, ha még emlékszik rá az olvasó, a Károlyi család régi címere; tehát a ládika valahonnét a Károlyi-birtokról csordogált be a Tiszába, s a kézirat is minden bizonnyal Károlyi Sándor vagy a felesége tulajdonát képezi. (Lesz majd egy újabb címer is, történetünk után húszegynéhány évvel, amikor tizenegy ágú koronát adományoz Károlyi Sándornak az uralkodó, továbbá kardforgató griffmadarat és nyelvöltögető, kétfarkú oroszlánokat. Még szerencse, hogy Auersperg nem ezzel a gazdagabb és bonyolultabb címerrel találkozott.)

A másik tünemény Lipót volt Szegény, illetve a neve, amely egy helyütt előfordult a kéziratban. Sőt, nem egyszerűen csak előfordult, mert azon a lapon, amelyet a parancsnok az ujjai közt morzsolgatott, éppen Szegény Lipót volt a főszereplő: ismeretlen előzmények után eljut Pamplona várába, amelynek öreg parancsnoka előbb szolgálatába fogadja, majd atyai barátja lesz. Rövid kitérő után (amely arról szól, hogy miképp védelmezte Pamplomát a francia csapatok ellen 1522-ben egy Injigo López nevű katona, a későbbi Loyolai Szent Ignác, míg egy francia ágyúgolyó el nem lőtte a lábát) Szegény Lipót oly hevesen beleszeret egy pásztorleányba, hogy megőrül és megnémul; egyszersmind a szöveg is megnémul, amennyiben el van részint hamvadva, részint mosódva, és a folytatása különben is hiányzik. Auersperg rádöbbent, hogy íróasztalán egy római fabula vagy románhistória terpeszkedik, s hogy szófogadó, néma szolgája ebből a megázott kéziratból bújt elő, nem pedig a mocsárból.

Hallott ő mendemondákat, hogy: tudósok és államférfiak, sőt néha még udvari költők is újabban, ahelyett, hogy munkájukkal törődnének, regényeket

hordanak össze; de más dolog hallani a diadalmasan előrenyomuló regényről, s megint más közelről tartani szemlét a sorok fölött. Azt is hallotta, hogy Túristvándiban él egy Kölcsey nevű rajzoló, aki oly tökéletesen utánozza azt, ami nincs, hogy képzeletbeli személyeket, üldözött gonosztevőket és mitológiai hősöket képes előrajzolni a semmiből. Állítólag Szegény Lipótot, más néven Ahmedet is ő rajzolta elő. Auersperg mindeddig nem törődött az ostoba híreszteléssel, most azonban felrémlett annak veszélye, hogy elveszítheti a szeretett lényt.

Az volt a terve: ha majd nyugalomba vonul, magával viszi Lipótot Szegényt az ingolstadti gerendavázas házba, s annak ablakában úgy fognak egymás mellett könyökölni, mintha szigetről fürkésznék a végtelen óceánt. Ott majd lesz idő, hogy megtanítsa szolgáját beszélni, sőt ha valamely szerencsés véletlen folytán Szegény Lipót apja is előkerül: akkor majd hárman együtt vitorlázhatnak Isten országában. Úgy képzelte a mennyországot, mint a kényszerűség birodalmát, ahová nem nyernek bebocsátást sem az utánzókészség, sem a képzelet bűnei.

Rájött azonban, hogy a majdani szép esztendők és a mosolygó örökkévalóság reményét egyetlen rossz pillanat semmivé teheti. Szolgája, immár hétköznapi szürke ruhájában, úgy kuporgott a hínáros kézirat partján, akár az ugrásra kész kecskebéka. Mindjárt fejest ugrik, és akkor hálóval sem lehet kifogni többé! Auersperg ezredes, ha ismerte volna a regényeket, úgy azt is tudta volna, hogy nem olyan könnyű elmerülni bennük, mint azt ő gyanakvó szeretetében képzelte. Szegény Lipót azért hajolt oly sóváran a kézirat fölé, mert szerette volna tudni, mi történik vele; egyszerűen csak érdekelte a cselekmény, főleg annak rá vonatkozó része. (Nála híresebb személyek is először ott lapozzák fel az enciklopédiát, ahol saját nevük helye van vagy volna.) A parancsnok azonban hátracsavarta Szegény Lipót kezét, és néhány erőteljes mozdulattal begyömöszölte a néma regényhőst az íróasztalfiókba, majd a fiókot kulcsra zárta. (Jó nagy fiók volt az; ha szűkösen is, de meg lehetett férni benne. Harminc évvel történetünk előtt még hallgatózás végett is belebújtak egyesek, minthogy az íróasztal eredetileg Zrínyi Péter tulajdona volt. A jó ég tudja, hogyan került a szatmári erődítménybe.)

Ugyanilyen célravezető gyorsasággal erőltette vissza a ládikába a szépséges török fogolykisasszony történetét. A ládikát nem tudta lezárni, tehát felkapott egy aranyszegecsekkel kivert szügyelő-szíjat, amellyel Károlyi Istvánt szerette volna megajándékozni, de az imént elfeledkezett róla, azzal szorosan körbetekerte a ládikát (most nyissa ki a pofáját és tárja fel a szívét, ha tudja!), végül hívatta gyorsfutárjait, Nordowiczot és Pastiort. Induljanak, vágtassanak, érjék utol Károlyi Istvánt, aki a díszkíséret miatt, mert az is van, úgysem haladhat valami gyorsan; és ezt az átszíjazott ládikát iktassák el Nagykárolyba a gazdájához, bárki legyen is az.

Ugyanekkor valaki bekopogtatott hangosan, határozottan; ez csakis Friedrich Ritter von Blankenburg zászlós lehetett, mert a mai napon ő volt kijelölve inspekciós tisztnek. Csakugyan ő volt az: jelentette, hogy megtörténtek az előkészületek Matkó István szigorú kikérdezéséhez, ami a tortúra hivatalos neve volt az idő tájt. Auerspergnek váratlanul az jutott eszébe, hogy: még a hivatalos eljárás előtt kísérjék fel az ő parancsnoki szobájába Matkó tiszteletes uramat! Akár gyönyörködni kívánt a fába szorult féregben, aki Matkó volt szerinte, akár Jósika Judittal szembeni gyanúját óhajtotta jóllakatni (nem tetszett neki a kispárna meg a rátehénkedés, de az még inkább szemet szúrt, hogy a tekintetes asszony felfogadta Kiss Berci testvérét): bármi volt is a terve, meghiúsult.

Matkó István láttán ugyanis elsápadt, megroggyant, és így kiáltott: Henter Gotthárd kamarai tanácsos úr, hogyan kerül ide kegyelmed? Mire Matkó nem szólt semmit, hanem csak Henter Gotthárd szokása szerint gúnyosan elmosolyodott, mire az egyik őr előrelépett, és nagy lendülettel szájon vágta; úgyhogy az arcán szétmázolódó nem túl sok vér tüstént véget is vetett a nyugtalanító hasonlóságnak. De Auersperg akkor már nem hitt a szemének, amely tompán fénylett, mintha egy őrült rézmetsző karistolta volna össze. Ez már sok volt neki: délelőtt Matkó helyett Károlyi Pista, délután Matkó gyanánt Henter Gotthárd!

Ráadásul Matkó tiszteletes a marokkói királyfi jelmezét viselte, mivel más tisztességes öltözék nem volt kéznél, az ő ruhájában pedig a délelőtti vendég lovagolt a család ősi fészke, Nagykároly felé. Parancsnok uram, kiáltotta Matkó tiszteletes Henter Gotthárd jellegzetes hanghordozásával: Benkovits Ágoston legyen a nevem, ha kegyelmed nem afféle tótágasat álló Pilátus! (Az őr ismét előrelépett, és kérdően tekintett a parancsnokra, aki azonban leült a priccsre, borfoltok és a kifröccsent húslé rajzolataira: pedig hányszor volt a segítségére a szepesi kamaránál ez a derék ember! Még mindig Henter Gotthárdnak hitte a jelmezes foglyot, csak most már azt is hitte, hogy Henter Gotthárd, amilyen bolond világ járja, beállt a kurucok közé. Bizonyára sikkasztott.)

Az Evangéliumban először kell Pilátusnál számot adnunk tetteinkről, és csak azután ragadják el köntösünket, amelynek nincs varrása, János tizenkilencedik rész, hanem kegyelmednél éppen fordítva történik; vajon kegyelmed mikor fogja kezeit mosdóvízbe meríteni?!

Az a perc, míg e hiábavaló kérdés elhangzott, elegendő gondolkodási idő volt Auersperg számára. Intett, hogy vezessék el a rabot, majd mindenki legnagyobb megrökönyödésére, a tervbe vett használat helyett pihenőt rendelt a kínvallatás műszereinek. Nem mintha könyörület ébredt volna benne a fogoly vagy undor az eljárás iránt. Nem, hanem ebben a pillanatban jött rá, hogy Matkó tiszteletes, ha tényleg ő az, nem a testi gyötrelem hatására fogja neki megmutatni Kiss Albert rejtekhelyét. Benkovits Ágostonról pedig azt kell

tudni, hogy ő volt a római katolikus anyaszentegyház legfőbb oszlopa Kelet-Magyarország nemrég felszabadult részein; ő volt a váradi püspök.

Ezért Auersperg úgy rendelkezett, hogy: Matkó ezentúl az úgynevezett „custodia honesta" vagyis tisztes fogság állapotában őriztessék, méltóságának vagy testi épségének minden további sérelme nélkül, ezzel szemben kirekesztve minden emberi társalkodásból. Senki ne szóljon hozzá, senki ne hallgassa meg. Viszont mindig legyen a zárkájában papír és írószer.

Ekkor megszólalt az a sárgarigó, akiről eddig nem beszéltünk. Ugyanis a priccsen és az íróasztalon és a falak repedésein kívül volt egy mennyezetről függő kalicka is a parancsnoki szobában, és a kalickában volt egy sárgarigó, aki nem látott, és azért nem látott, mert ki volt szúrva mind a két szeme, és azért volt kiszúrva mind a két szeme, hogy ne lássa, mi történik Szegény Lipóttal, ha majd a parancsnok úr előveszi; meg azért is, hogy szebben és gyakrabban énekeljen.

S ezzel körülbelül vége is van a fejezetnek.

Azért körülbelül, mert a fejezet vaskapuján, amelyet most készülünk lezárni, még bevágtatnak a gyorsfutárok, Nordowicz és Pastior. Különös jelenetnek voltak szemtanúi. Mert amikor utolérték Károlyi Istvánt, aki a védőőrizettől közrefogva sehová sem futhatott, hanem csak Nagykároly felé kellett vánszorognia, és átadták neki a ládikával együtt az arany szegecsekkel kivert szügyelőt, valamint azt a nagy zacskó sáfrányt, amelyet Jósika Judit nem fogadott el, akkor éppen szembejött az úton két nyalábvári legény, Csomborné gyermekei, s torkuk szakadtából kiáltották:

Odasüss, öcsém, ki poroszkál amott az úton: apáról-anyáról való testvérünk, Nagy Geci!

Most az egyszer jól van dolga testvérünknek, Nagy Gecinek; még a kutyája is kalácsot eszik!

Álljunk félre az útból, mivel a főispán úr kastélyába most basszák be testvérünket, Nagy Gecit!

Ejnye, te Nagy Geci, jaj de fenn hordod az orrodat: még csak vissza sem köszönsz a testvéreidnek?

Véletlenül a helyszínen tartózkodott, és így a jelenetnek tanúja volt Szatmár vármegye alispánja, Eötvös Miklós, aki haladéktalanul jegyzőkönyvet íratott az esetről; s hogy ne ő legyen az egyetlen tanú, bizonyságul ott szerepelt a jegyzőkönyv alján három becsületes fuvarosnak, Fégerli Náthánnak, Laokónidész Theofilnak és Gozsdu Lászlónak is a kézjegye. Ezek után érthető volt Károlyi Sándor gyors döntése: minthogy a mostani Károlyi István, Szatmárról Nagykárolyba visszatérve, nemhogy nem tudott felmutatni pecsétes igazolást arról, hogy minoritáknál gyónt és áldozott, hanem hozta magával sok dőzsöléssel megmocskolt hírét, hogy Kiss Balázzsal és más gizgaz emberekkel részegeskedett, azért bátyám vagy nem bátyám, de velem többé ne lakjék egy fedél alatt.

Így történt, hogy Károlyi Istvánt, aki még vissza sem érkezett Szatmárról, máris az olcsvai udvarházba költöztették. Aligha lepődik meg az olvasó, ha tudatjuk vele, hogy a költöztetést hárman bonyolították: Fégerli, Gozsdu és Laokónidész.

Barkóczy Krisztina sírógörcsöt kapott, amikor átvette a barbár módra felfeszített ládikát, és látta, hogy benne a szépséges török fogolykisasszony története hiánytalanul burjánzik tovább. De aztán lázas orcához illő gyorsasággal száradtak fel a könnyek. Nos jól van: ha sem a lángok el nem hamvasztották, sem a vizek el nem sodorták ezt az irtózatos műalkotást, akkor tehát nyelje el a föld!

Volt a kápolnadomb mögött, Bobáld és Gencs határán, ahol zajlott az előző fejezet végén elbeszélt határjárás, egy réges-régi kút: még Bobáld község lakosai ásták valamelyik szent király idején. Utóbb aztán Bobáld falut elnyelte a terjeszkedő ingovány, az elhanyagolt kútban pedig sűrűsödött, felhalmozódott és végül megszikkadt az iszap. Ebbe a kiszáradt kútba hajítsák be a ládikát és benne a kéziratot, így rendelkezett Barkóczy Krisztina: majd pedig hordjanak rá egy szekér földet, arra egy taliga oltatlan meszet,

arra három dézsa kavicsos homokot,

arra meg dobjátok rá Patroklosznak, a házőrző kutyának rövidebbik láncát.

Ezek után csakugyan kevés valószínűsége volt annak, hogy a kézirat kikecmereg a föld alól, és Barkóczy Krisztina megnyugodott.

S mindezt oly gyorsan igyekeztünk elmondani, hogy a világtalan sárgarigó, aki az előző pillanatban szólalt meg, javában trillázik még. Auersperg, aki megparancsolta, hogy Matkó István egy erre a célra vágott nyíláson keresztül rendszeresen figyeltessék (ami a tisztes fogságnak igen tág értelmezését kívánta), most arról kért jelentést: mit írt a fogoly az elmúlt két hét alatt? Személyesen akarta kihallgatni Matkót, ám erre nem volt ideje, mert végül mégiscsak megérkezett az erősítés Tokajból. Jelentették, hogy: a prédikátor nem írt semmit, ellenben a tintát, mint annak idején Luther Márton, kilöttyintette a falra, a papirosból pedig püspöksüveget hajtogatott. De majd mindjárt elmegy a kedve attól, hogy képzelt ördögökkel hadakozzék!

Még ugyanebben a pillanatban levél érkezett Nagyváradról, a püspök úr pecsétjével.

Benkovits Ágoston az ilyenkor szokásos kifejezésekkel üdvözölte a parancsnokot, és tudatta vele, hogy: az uralkodó őt nevezte ki annak a vizsgálóbizottságnak az elnökévé, amely Szatmár vármegye területén gyűjt adatokat egy botrányosnak ígérkező, de most már el nem hárítható magánjogi perhez. Minthogy azonban az ügynek vannak közjogi vonatkozásai is, ezért és egyéb okok miatt ő, Benkovits Ágoston minél kevesebb időt óhajt Nagykárolyban tölteni, ahol a vizsgálat zajlani fog; viszont azt a baráti szívességet kéri a parancsnok úrtól, hogy jelöljön ki számára Szatmárott egy kellően tágas, tanúk fogadására is alkalmas épületet.

Auerspergnek megdobbant a szíve. Tehát per lesz.

Per lesz, és a Tokajból kapott erősítés, amely már holnap, sőt akár a következő bekezdésben is útnak indulhat a Nagybánya környéki hegyszorosok felé, harcra készen táborozik a Szamos túlsó partján. Őeminenciája nemsokára Nagybányán és Felsőbányán is gyűjthet adatokat, ha kell, ahhoz a magánjogi perhez, amely nincs híján közjogi vonatkozásoknak. Aztán eszébe jutott, hogy szállást kell kijelölnie Benkovits Ágoston részére, mielőtt elkezdődik a tavaszi hadjárat. Úgy tudta, hogy a szállásköltség ilyen esetben a perköltség részét képezi, s részletekbe menő számításokat is végzett, majd végül úgy határozott, hogy: a hóstáti Orsolya-fogadót egy héttel a püspök úr érkezése előtt ki kell üríteni, s kívül-belül ki kell meszelni.

A sárgarigó elhallgatott.

Ekkor Auersperg észrevett az ajtó mellett a padlón egy másik papírlapot is; mielőtt megértette volna, mi lehet az és honnét került oda, mindjárt észrevett valami egyebet is. Mégpedig azt, hogy az első melegebb tavaszi nap lévén, rajzanak a hangyák: csak úgy özönlenek az ajtó melletti falrepedésekből. Auersperg megriadt, mert eszébe jutott, hogy hangyákkal álmodni betegséget vagy halált jelent, azonban rögtön az is eszébe jutott, hogy ez nem álom, hanem valóság.

Így már sokkal inkább meg volt elégedve. Kis fekete férgek menetelnek a nagy fehér négyszög felé, mint a zászlóaljak, ha majd elindulnak a hegyekbe. Majd egyszerre csak rádöbbent, hogy nem hangyákat lát, hanem apró tintacseppeket. A falak repedéseiből Matkó István prédikátor titkos vallomása szivárog.

Auersperg odalépett, és a gyűrött papír fölé hajolt. Szívéből kiszaladt a vér, s még ugyanebben a pillanatban a fejébe tódult. Rátaposott a nyüzsgő betűkre, mint aki a belőlük olvasható fenyegetést akarja elpusztítani. Csak úgy toporzékolt a vonagló papíron. Pedig csak gyanakvása hagyta cserben; vagy inkább erősebbnek bizonyult a gyanakvásnál az ámulat.

Így telt az első nap abból a tavaszból, amelyet azóta háromszáz újabb tavasz követett ezen a földön.

LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZLÓ

A Kappel-ház

(V.-KURZUS)

„Mindig itt fogok csemegézni”, mondom
asztalomhoz ülve, de óvatosság-
ból azért még megkenek egy darabka
szendvicset úgy, hogy
tudjam a pástétomot is megenni –
már ha költőm mája nem ízlenék ma:
nem tudom, miért, de öregkorából
(ötven után járt!)
származó fényképe a Kékvizében
rothadó holttestet idézi folyton,
mint akit nem tud kiemelni többé
partra a hullám;
szóval a pástétom is, és a máj is
reggelimnél szóba jöhetnek (úgyis,
annyi száz mérföldnyire Pest-Budától
semmi se szent már);
persze, még jobb lenne, ha szert tehetnék
a Setét eszmék…-re; könyörtelen vers,
szinte nincs is nála kegyetlenebb az
irodalomban –
elcserélném kéziratára azt az
átkozott fotót, keretestül inkább,
hogy ne csillogjon az üvegje úgy, mint
néma patakvíz.

A park-penzió

(A.-KURZUS)

Hogyha rám se néz, mielőtt leülne,
fészkelődni kezd, fanyalogni próbál,
nem kizárt, hogy épp ugyanarra gondol
amire én is –
egyszerűen nem alakulhat úgy ma
az egész, hogy semmi se lesz belőle,
de hogy újrakezdeni nem fogom már,
biztosan érzem,
vagy ha mégis erre akarna bírni,
tényleg nem nehéz valamit hazudni,
hátha ennyivel le lehetne tudni
a macerás részt:
persze, hogy marad: beletúr a tálba,
késhegyére tűz a vajas briósból
egy darabkát, de poharát egy pillan-
tásra se méltat-
ná; hagyom, hogy unja meg az ebéddel
bíbelődni (válla szaténba rejtve,
még a meztelen könyökét is óvja,
lába keresztben),
s érintetlenül marad ott a desszert –
szánakozni nincs se erőm, se kedvem:
mint akik bagóhiten éltek addig,
hagyjuk a dolgot.

DOMOKOS MÁTYÁS

Hatalom és igazság

EGY FÉLBE-SZERBE LÉVŐ ESSZÉ GONDOLATMENETE

> Galilei: – De azért szivesen vennék egy látcsövet, amellyel olyan századba látni, ahol az igazság meglátásával véget ér a tudós dolga, s az igazságnak, hogy élhessen, nem kell hazudnia.
>
> (*Németh László: Galilei*, I. felvonás)

Németh László *Galilei*jének több mint három esztendeig tartó viszontagságos históriáját, attól a naptól kezdve, amikor az író 1953. március 9-én a visegrádi postán Benedek András címére föladta a darab kéziratát, majd a dramaturgok, rendezők, színigazgatók, lapszerkesztők, továbbá a különböző szintű ninivei hatalmak kezén ide-oda hányódó kézirat eljutott végre az 1956. október 20-i, Katona József-színházbeli bemutatójáig, meglehetős pontossággal ismerheti az irodalmi köztudat. A dráma „perének" a dokumentumait, elsősorban Németh László naplófeljegyzéseire és leveleire támaszkodva, az író lánya: dr. Lakatos Istvánné dr. Németh Ágnes állította össze abból az alkalomból, hogy a *Galilei* eredeti, első változata, immár négy évtizeddel a megírása után, 1994 őszén színre kerülhetett Debrecenben, ahol Lengyel György rendezésében a Csokonai Színház mutatta be; azt a változatot tehát, amely szerzőjének a véleménye szerint is jobban „megfelelt a történelmi igazságnak", amellett „tisztább, egyszerűbb, s jobban előrevetíti Galilei életének utolsó, leghősibb szakaszát."

Jól tudjuk azt is, hogy az ötvenes éveket megülő, és a Horváth Márton által a mindenható Párt nevében „főellenségnek" minősített Németh László esetében mesterségesen is túlhevített éberségi hisztéria, „a túlélberség remeklése" kényszeresen keresett „rejtett tőröket" az évekre elhallgattatott író mondataiban, s ez magyarázza, hogy amikor a Nemzeti vezetője 1953 tavaszán kézhez kapta a kéziratot, Németh László szavaival „veszélyes aknaként kezdte ide-oda forgatni a különös darabot." – Mit akart mondani ezzel a szerző? – szakadt ki Major Tamásból az ijedelmes kérdés, amelyre a színháznak, bár Révai József volt a megrendelés sugallója, olyan választ kellett mégis találnia, amit az ötvenes évek diktatúrájának a gondolatrendőrsége is elfogadhat. Ezzel a korra jellemző kérdéssel vette kezdetét a *Galilei* kéziratának kálváriája, melynek során az írót műve megváltoztatására ösztökélték, mondván, hogy az eredeti változat, amelyben Galilei a kikényszerített hamis eskü tudatos vállalásával az új, „világos, józan, s kísérleteken nyugvó" tudomány továbbélése érdekében „megalkuvásra tanít". S ehhez a hivatalos kritikához hozzátapadt persze az a nemkülönben hivatalos háttérgyanú, amit a *Csillag* szerkesztője, a lehetséges „áthallások" hivatott megfejtőjeként úgy summázott az író naplója szerint, hogy Galilei tulajdonképpen Németh László, aki Galilei drámájában „tulajdon megtortúráztatásának a történetét írta meg", az inkvizíció pedig az államvédelmi hatóság. Ugyanakkor a katakomba-létre kárhoztatott magyar szellemi élet jó néhány képviselőjében is megfogalmazódott egy másfajta inszinuáció, hogy

tudniillik a minden áron való színpadra kerülés érdekében átírt, s az író hite szerint „görögösebb" véggel, amelyben az istenek vetnek kelepcét a kivételes embernek, éppenséggel a darab írója sétál bele a politika csapdájába, mert nem veszi észre, hogy antiklerikális kicsengésű művével éppen ő rúg bele a földön fekvő Egyházba.

Így foglalható össze a *Galilei* körül kialakult akkori irodalompolitikai, történeti és életrajzi helyzet, amelynek, mint tudjuk, támadt még egy nem lebecsülendő következménye is; az író végzetesnek bizonyult betegsége – a hipertónia. De most nem a dráma perének újbóli elemzése volna a cél; arra szeretném ráirányítani, vagy ha tetszik: visszatéríteni a figyelmet, hogy a dráma perének a története, amely egyébként az ötvenes évek légkörének reprezentatív mintavételül kínálkozó története is lehetne, a kétféle befejezés morális következményeinek a folytonos mérlegelési kényszerűségével majdnem elfödte, s máig eltakarja szinte a dráma még átfogóbb és súlyosabb problémáját, ami pedig – feltételezésem szerint – Németh László ihletét a történeti anyagban fellobbanthatta, s aminek az érvényességén, üzenetén az első pillanatra látszólag egymást kizáró kétféle drámai vég jottányit sem változtatott. „Az újkori gondolkodás lényegének az igazság keresését tartom", olvasható a *Gályapadból laboratórium Galilei*-fejezetben. S azt is idéznem kell, amit Benedek Andrásnak írt 1954 májusában kelt levelében: „az én témám a hatalom és az igazságszerető ember harca volt". Nos, azt hiszem, hogy ez az egyébként egészen nyilvánvaló drámai alaphelyzet szorult háttérbe, vagy homályosult el – Hatalom és igazság viszonyának – mondhatni: örök és folyton visszatérő – drámája az emberi történelemben. Kimondhatja-e az ember a fölismert, vagy fölismerni vélt igazságot, vagy ehhez előbb meg kell kapnia a világot uraló erők, a hatalom jóváhagyó „nihil obstat"-ját? Túlzás nélkül mítoszi szituáció ez, időfölötti érvénnyel, ha elfogadjuk Thomas Mann gondolatát; szerinte ugyanis a mítosz időtlen szkéma, amelyben az élet folyton belenő. – Németh László a történeti Galileiben az újkori gondolkodás Homéroszát ismerte föl, aki a világ megismerésére irányuló tudományos kíváncsiságát követve, s az újkori ismeretelmélet talán legnagyobb alakjának: Kantnak az intését jó másfél évszázaddal megelőzve a saját értelmére mert támaszkodni, de saját sorsában megélte azt is, hogy a kanti imperativusz követése az értelmiségi embert, legyen bár tudós vagy művész, elkerülhetetlenül tragikus összeütközésbe sodorja a világot kormányzó akarat képviselőivel és intézményeivel. Éppen ezt érezhette meg Gellért Endre, a Nemzeti főrendezője, akinek a kézirat elolvasása után az első reakciója ez volt: – Ej, de kényes darab ez!

Nem szükséges bizonygatnom, hogy nem egyfajta moralitás: didaktikus-allegorikus színjáték, illusztratív tandráma megalkotásának a vágya mozgatta Németh László drámairói tollát. A világ természetének elfogulatlan megismerésére irányuló vizsgálódás szabadsága, a vizsgálódó elme illetékességének autonómiája és szuverenitása, továbbá e vizsgálódás eredményeinek a szabad kimondása, legyen szó az újkori természettudományos világcivilizáció bármely területéről, vagy a valóságot körülfogó lehetőségekből új valóságot teremtő művészi képzelet szabad megnyilatkozásáról, még annál is nagyobb ügye az embernek, mint az, hogyan áll helyt, vagy bukik el az igazsághoz való személyes viszony erkölcsi vizsgáján. A Németh László-i idea-ember Galilei alakjában kifejezett üdvösségharca ennek az autonómiának és szuverenitásnak, magyarán: a szabadságnak az érvényesítéséért zajlik, és a szabadságlehetőségek minden korban kíméletlenül érvényesülő korlátozottságának a tragikumába torkollik. Ez az összeütközés hatalom és igazság között azért elkerülhetetlen, mert a hatalom ennek a „nihil obstat"-nak a megadását sohasem az igazság érvényességének a mérlegelésétől

teszi függővé, hiszen ha ezt tenné, önmagát korlátozná, márpedig a hatalom jószántából nem szokott harakirit elkövetni. Természeténél fogva kizárólagosságra törekszik, s nem osztozik, nem is osztozhat a szabadságon az igazsággal. Németh László drámahősei viszont a Jóügy pionírjaiként ennek a szabadságnak legalább részleges kiküzdése nélkül a töredékét se tudják a lényüket kitöltő és mozgató utópiának a földre húzni. Két elemi erejű emberi ösztön történelemalakító összecsapása ez, s ahogy darabja olvasópróbája elé írt levelében Németh László is megvallotta: az vonzotta leginkább Galilei történetéhez, hogy „az igazság kimondásának a kényszerével foglalkozhatik, ami emberi ösztön, de megakadályozza egy másik ösztön: „az emberi őrültség"...az igazságszerető latrok", tette hozzá, „akik azonban szintén mi vagyunk...az emberi természet, az emberi társadalom természete, amelynek ellenállhatatlan hajlama van, hogy a legigazibb és legnagyobb jótevőjét megkínozza." – S nem Németh László gondolatának a keserű igazolását példázza vajon az a tömeg is a Bibliában, amelynek minden tagja Jézusért szólna, de Barabbást kiált?

Az igazság kimondhatóságának és a hatalom „nihil obstat"-jának a problémáján eltűnődve nem kell-e különösnek tartanunk, hogy „fájdalmas félreértésnek" minősítve, a Vatikán, a Pápai Tudományos Akadémia közreműködésével a történeti Galileit föl mentette ugyanazért, amiért századokkal korábban elítélte a Kinyilatkoztatásnak ellentmondó felfedezése miatt, jóllehet időközben sem a Szentírás, sem a dogmatika, sem a Hit tana – a teológia – nem változott? Az ezredvégen mindenesetre tévedésnek minősült, Szent Ágostonra hivatkozva, a „Szentírás tekintélyének a kijátszása" egy új tudományos tény igazságának a mérlegelése során, vagyis az Írás „néhány magyarázója és értelmezője tévedett." Dehát ezt már akkor maga Galilei is felismerte, s akkor is felmerült a gondolat, amit a darabbeli Castelli apát így fejezett ki: „A kinyilatkoztatás... nem lehet ellentétben a természettel, amely szintén istentől való." A „nemkívánatos" 'határátlépések' miatt bekövetkezett tragikus kölcsönös meg nem értést úgy állították be – olvasható a L'Osservatore Romano 1992. november 13-i számában –, mint a tudomány és hit alapvető ellentétének következményét." Valóban nem az; hanem a hatalom és igazság, hatalom és szabadság alapvető ellentétének a következménye minden időben. Akit pedig az érdekel, hogy a Galileit följelentő „kegyes lélek" által elindított, huszonkét esztendeig tartó pörben, a Vatikánon belül dúló intrikákban, frakcióharcokban ki, miért és hogyan tette – Szent Ágoston 143. levelének a kifejezéseivel szólva – „saját gondolatát az Írás valódi értelmének a helyére", továbbá hogy milyen politikai meggondolások és személyes indítékok segítették diadalra „a fájdalmas félreértést", a „veritas duplex" dogmájának – ma így mondanánk – liberálisabb alkalmazása helyett, ahogyan ez 1992-ben történt, az olvassa el Vekerdi László *Galilei – eretnek vagy udvaronc?* című kiváló tanulmányát.

Dehát akár a „kettős igazság" dogmája nevében regnáló hatalomnak kiszolgáltatott 17. századi tudósról van szó, akár az ezerkilencszázötvenes években az „egyetemes pártmunka részeként" kezelt irodalom lenini dogmájával szolgálólány-szerepre kényszerített művészről, más és más történelmi-társadalmi körülmények között rokon szituációban ugyanazt kellett megtapasztalni: a hatalom előzetes jóváhagyása nélkül egyikük sem adhat hangot az igazságnak, vagy szerényebben szólva: lelke igazának. Ha ezt teszi, abjuratiora kényszerül – visszavonásra, önkritikára. A hatalomgyakorlás önkénye kizárólag a hatalmi hasznosság és célszerűség szempontjaihoz igazodik. Ahogyan például, s éppen a *Galilei* esetében Rákosi Mátyás brutális nyíltsággal meg is mondotta Németh Lászlónak: azt kérdezte Kállai Gyulától, akinek a kéziratot a poli-

tikai nihil obstat eldöntése céljából odaadta, hogy „kap-e a népi demokrácia valamit ezzel a darabbal?" Mire Kállai azt válaszolta, hogy „a darab irodalmilag jó, de számos célzás van benne, amit a fasizmus alatt a fasizmusra értettek volna, de minthogy népi demokráciában élünk, arra értenének..."

Ez volt tehát a döntő „esztétikai" szempont. Holott a bolsevik Talmud-magyarázók a célszerű ideológiai kívánalmak rugékonyabb facsarásával akár az első változatot is színpadra engedhették volna. A negyedik felvonás átdolgozása ugyanis nyilvánvalóan nem szüntette meg, Németh Lászlóval szólva: „a két egyház, a pápai és a sztálini hasonlóságát". (Valaki, bennfentes személy, döntéshozó pozícióban állítólag meg is jegyezte akkoriban: valljuk meg, nem jártunk jobban ezzel az új befejezéssel...) „Zöld utat" kaphatott volna az irodalompolitika ügyintézőitől a darab akkor is, ha nem volna máig indokolt az író gyanúja, miszerint „valaki a színfalak mögött a Galilei-történet megismétlésével akar a *Galilei* íróján bosszút állni". Dehát a döntéshozó fülek 1955-ben bizonyára meghallották Andics Erzsébetnek Németh László történeti drámáival kapcsolatos indulatos kijelentését: „Németh László nem szeretheti az igazságot!..." – Ezért nem abszurd annak a feltételezése, hogy ha történetesen Németh László eredetileg is az átdolgozott változattal fejezte volna be a darabját, akkor viszont annak az átdolgozását szorgalmazták volna hivatalos részről a bírálói. Mert nem az erkölcsi konklúzió sértette valójában a politikai hatalom hamistudatát, hanem amit még önmagának se igen mert bevallani: a hatalmi voluntarizmus és az igazság szeretetének elkerülhetetlen és tragikus kimenetelű összeütközése, ami közös nevezője a drámai hős kétféle erkölcsi katarzisának.

A gondolatrendőrség számára elfogadható ürügyként hivatkozni lehetett volna a „történelmi hitel" fontosságára, de azzal az érveléssel is elő lehetett volna hozakodni, ami szemre igazán jól illeszkedett volna a kommunista mozgalmi konspiráció éthoszszához és pátoszához, hogy tudniillik az ellenségnek tett eskü semmire se kötelez, s el is hangzik a negyedik felvonás mindkét változatában, hogy „a fogóban az ember kötelessége önmagával szemben, hogy kiszabaduljon, akármilyen áron!", mert az ilyenfajta formális erkölcstelenségben magasabbrendű erkölcsiség fejeződik ki. S a magasabb szintű „megideologizálás" hivatkozhatott volna akár a kor marxista tekintélyének, Lukács Györgynek a *Bűn és bűnhődés*ből származó kedvenc gondolatára is, melynek értelmében igenis „keresztülhazudhatjuk magunkat az igazságig". Ez azonban elkerülhetetlenül együttjárt volna annak a hallgatólagos beismerésével, ami – nem mellesleg szólva – a koncepciós pörök lényege volt: a „bűntelen bűn" kicsikarásának a bevallásával, a tévedhetetlen hatalom embertelen történelmi tévedésének a deklarálásával – hónapokkal megelőzve Hruscsovnak a SzKP XX. Kongresszusán elhangzott beismerő beszédét. Merhettek-e nyíltan azonosulni azzal az ősi meggyőződéssel, hogy embertelen helyzetekben ugyan minden megtörténhetik az emberrel, de ami a kínzókamrákban végbemegy, azért az áldozat nem felel; a „bűntelen bűn" beismerése az igazság és erkölcs szempontjából egyaránt érvénytelen, s azokra hull vissza, akik kicsikarták.

De nemcsak Lukács György miatt idéztem Dosztojevszkij gondolatát, hogy származhat-e az erkölcsi rosszból jó is, amit Lukács „a bolsevizmus lényegében megoldatlan problámájának" mondott 1918 decemberében, amikor még nem volt bolsevik és személyes tapasztalatai se lehettek a bolsevizmus hatalomgyakorlásának igazi lényegéről... Naplójában Németh László egyhelyütt megemlíti, hogy Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődése* volt az első orosz könyv, amelyen „átvergődtem magam". S ha most Raszkolnyikovot idézem, aki Razumihinnel való vitája során Nietzsche szellemi ikertestvé-

reként azt mondja, hogy „a nem közönséges embernek joga van lelkiismeret furdalás nélkül átlépni bizonyos akadályokon, de csak abban az esetben, ha eszméjét, talán az egész emberiség számára üdvös eszméjét másképp megvalósítani nem tudja...ha Kepler vagy Newton felfedezését, a körülmények különös alakulása folytán másképpen nem ismerhette volna meg a világ...hogy felfedezése az emberiség közkincsévé lehessen" – akkor talán nem egészen oktalanul tételezem föl, hogy ennek a gondolatmenetnek a visszhangja is benne van a *Galilei*-drámában. A második változatban. A visszautasítása: „Akármi van a fejemben, a Sínai-hegy nekem sem adott külön tízparancsolatot."

Egy szó, mint száz: a *Galilei*-dráma immanens jelentését az átdolgozás nem másította meg. Ezért lehet igaza Görömbei Andrásnak, aki a *Németh László két Galileije* című írásában nem egymást kizáró, hanem egymást kiegészítő, komplementer változatnak tekinti a kétféle befejezést. Mindkettő törés nélkül illeszkedik a dráma törzséhez, és félévszázad alatt beigazolódott annak az igazsága, amit a kéziratban olvasott drámára válaszolva, nyugtató szándékkal Illés Endre írt levelében a szerzőnek: „A negyedik felvonásban akár az ellenkezőjét is írhatod annak, amit írtál: *a dráma ugyanazt mondja.*"

PATAKI FERENC: FÉLELEM SOROZATBÓL (1974)

PÜNKÖSTI ÁRPÁD

Kilátás a Tien-Sanra*

RÁKOSI MÁTYÁS SZÁMŰZETÉSE ÉS HALÁLA

Lenin utolsó még élő külföldi munkatársa – ahogy magát nevezte –, nem törődött bele, hogy elevenen eltemessék. Ha politikai vakságból figyelmen kívül hagyták is létfontosságú tapasztalatait, szüntelenül adta az életjeleket: ha másból nem, akkor a gyógykezeltetéséből csinált politikát. Az illetékesek hallani sem akartak arról, hogy újra végigkalandozzák a fél országot Kiszlovodszkig, sőt még a nyolcvan kilométernyire fekvő főváros, Frunze klinikájára sem adtak neki beutalót felülvizsgálatra. Végül 1965 augusztusában elengedik kétszer ilyen távolba is az ellenkező irányba, az Isszik-Kul tó partján fekvő Csolpon-Ata gyógyüdülőjébe. Itt helyreállt a harcossága. A kirgiz első titkár másfél oldalas táviratot küldött Brezsnyevnek, hogy RM még a rendőrökkel szemben is „erőszakos és szemtelen", gyakran fenyegetőzik. Utazási engedélyt kapott Taskentbe, ám ahogy megérkezett, azonnal jegyet váltott Moszkvába, s a rendőrök szedték le a vonatról. A köpcös emberke 73 éves korában tudta meg, milyen érzés, ha saját rendszerének rendőrei ráteszik a kezüket. Botrányt is csapott, pedig rövid ideig tartott az egész, és nem az élete volt a tét.

Hiába figyelmeztették a külföldiekre vonatkozó rendszabályok betartására. Október végén orvosi igazolással jelent meg a városi pártszervezetnél, hogy Tokmak káros az egészségére. Ultimátumszerű beadványban követelte: engedjék Moszkvába, illetve telepítsék át Kujbisevbe, Szaratovba, vagy hasonló éghajlatú vidékre (európai területre). Valakivel konzultáltak, mert két hét sem telt el, amikor a városi szovjet elnöke tanácsolta Rákosinak, forduljon írásban az illetékesekhez – magyarhoz, szovjethez –, s érzékeltette, hogy kérése meghallgatásra talál. November 10-én pedig Andropov egyik helyettese tudatta a magyar nagykövettel, „ha magyar részről javasolják", „Brezsnyev elvtársék" máshová költöztetik Rákosiékat. Noha megszegték az egyezséget, miszerint RM sorsa magyar ügy, de a változás nem volt olyan lényeges, hogy érdemes lett volna vitatni. A Kádár–Brezsnyev kapcsolat amúgy is döccenővel indult (a magyar pártvezető kifejezte a menesztett Hruscsov iránti nagyrabecsülését), s RM egzecíroztatásával nem volt értelme terhelni ezt a viszonyt. A PB bele is egyezett, hogy egy jól megválasztott új lakóhelyet kijelölésébe. RM minden várakozását felülmúlva ez a hely, a Moszkvától párszáz kilométerre fekvő, Gorkij melletti Arzamász lett. 1966 elején a Politikai Bizottság is áldását adta rá, de a költözés váratott magára.

Az odaadó testvér és sógornő bizonytalan visszaemlékező. A férjével – RM öccsével – együtt rendre egy évvel idősebbnek mondták Rákosit. Ferenc sokadik útlevélkérelme elutasítása után, 1966. március 8-án este kettesben koccintottak a hetvenöt éves „Mátyás egészségére" a 74. születésnap előtti estén. A sógornő ismerteti a Quick magazin 1966. március 20-i, „Üdvözlet Kamcsatkából" címmel, „Rákosi Mátyás, a ma-

* Részlet a szerző Rákosi-trilógiájának harmadik kötetéből – *Rákosi bukása, száműzetése és halála, 1953–1971* –, amely a könyvhétre jelenik meg az Európa kiadónál.

gyar Sztálin még él orosz száműzetésben" alcímmel közölt egész oldalas cikkét. A felületes, közhelyes – magyarításra is szoruló – cikk fordítása olvasható a könyvében. Néhány töredékmondat ebből: Az utóbbi években legalább háromszor jelentettek haláláról... Azonban ő, minden híresztelés ellenére él. A világ végére száműzték az elfelejtett 74 éves öregembert, Kamcsatka-félszigetére... Uralma alatt a letartóztatottak száma elérte a kétszázezret, ami hihetetlen egy tízmilliós nép esetében... Rákosi üldözési mániájának nem volt határozott iránya. Egyaránt fellépett a katolikus egyház, a kisparasztok, az arisztokraták, a szociáldemokraták és saját birodalmának nem tetsző elvtársai ellen. A mai pártvezér Kádár János, a jelenlegi miniszterelnök, Kállai Gyula osztályellenségként együtt kerültek tömlöcbe.

Először Sztálin halála után halványodott el magyar helytartójának csillaga. 1956-ban Rákosi kénytelen volt lemondani. Visszament a Szovjetunióba. Azonban már túl késő volt... A forradalom leverése után az öreg, de nem fáradt „terrorista" hiába reménykedett a visszatérésében. Ezt a kellemetlen embert Hruscsov véglegesen a szovjet Távol-Keletre száműzte. Azóta Rákosi, orosz feleségével együtt Kamcsatkán él, 150 rubel nyugdíjon.

Az illetékes szerveken kívül Budapesten csak egy öreg nő tudja a címét: Rákosi nővére, özvegy Bányainé. Néhanapján kap tőle levelet Kamcsatkából. Az öreg farkas megalázkodva, kitaszítva siratja sorsát. Minden reggel kénytelen sorban állni a péknél kenyérért. Egy kiló alma tíz rubelbe kerül, és reumájára nem talál megfelelő kezelést. Ez a jutalma a szocializmusért áldozott életéért. Haragja a világ igazságtalansága miatt nem teljesen alaptalan, állítja a cikk. Miközben a magyar Sztálin a száműzetésben a kopejkákat számolgatja, kínzómestere otthon élvezi a békés életet. Péter Gábor, Rákosi titkosrendőrségének teljhatalmú főnöke, minden vihar ellenére nyugodtan éldegél. Biztos forrásból tudjuk, hogy mint tanult szabó konfekciógyárat vezet Budapesten. (Péter Gábor 1959-ben egyéni kegyelemmel szabadult, s nyugdíjazásáig könyvtárosként dolgozott – *P. Á.*)

1966 nyarán a Rákosi-házaspár ismét beutalót kapott Csolpon-Atába. Ott pihent a Berliner Zeitung főmunkatársa, dr. Karl-Heinz Gerstner is. A német szót hallva Rákosi megszólította őt. A minden szalmaszálba belekapaszkodó RM külön örömére szolgált, hogy egy berlini újságíróval hozta össze a sors. Gerstnerre mély benyomást tett – a színészi fogásokat is bevető – agg politikus. Túlzásoktól sem mentes, sőt hatásvadász története annyira lenyűgözte, hogy kockázatot is vállalt Rákosiért.

Öt-hat alkalommal találkoztak, és az esetenként többórás beszélgetés során RM részletesen elmondta neki, hogyan vett részt Ernst Thälmann oldalán a hamburgi felkelésben (1923). Szintén baráti kapcsolatok fűzik keletnémet kollégájához, Walter Ulbrichthoz, aki éveken át a szomszédjában lakott a moszkvai emigrációban. A magyarországi helyzetről előadta: sohasem lett volna ellenforradalom, ha a helyén maradhat. De a szovjet párt durván beavatkozott a magyar belügyekbe. Hozzá nem értő, gyenge emberek kerültek a helyére, és nélküle a vezetés csődöt mondott. Élesen támadta Hruscsovot, a hruscsovi politikát. A nemzetközi kommunista mozgalom válsága a XX. kongresszussal kezdődött, a kínaiak szakadár tevékenységéért is Hruscsovot okolta. Saját sorsáról elmondta, azzal az ürüggyel „csalták ki" a Szovjetunióba, hogy helyre kell állítania az egészségét, s lényegében deportálták Tokmakba. Csak egy üres parasztházat kapott, hetekig a földön aludtak. A milícia parancsnokán kívül senki sem állt vele szóba. Hosszas könyörgés után kapott csak pár bútordarabot. Hiába folyamodott minden számba jövő szovjet vezetőhöz, válaszra sem méltatták. Először ta-

valy üdülhetett. Többször gondolt öngyilkosságra. Az tartja életben, hogy egyszer még hazajuthat és viszontláthatja barátait, rokonait. Kérte Gerstnert, számoljon be nehéz helyzetéről Ulbrichtnak, hogy közbejárhasson a szovjet vezetőknél hazatérése ügyében.

Gerstner beszámolója a találkozóról csak bő évvel később jutott el a magyar vezetőkhöz, köztük feltehetően Kádárhoz is. Noha Gerstner hazatérve nyomban átadta a német párt illetékeseinek RM üzenetét – írásban is (nem cikk formájában!) –, tanácsolták neki, hogy felejtse el az egészet. Ám Gerstnert nem hagyta nyugodni a szegény Rákosi sorsa. Egy év múlva, 1967 őszén felkereste a berlini magyar nagykövetség egyik tanácsosát, és bizalmasan elmondta neki is a találkozás történetét. A fentebb ismertetett „diplomáciai feljegyzés" a földön alvás mellett még két Rákositól teljesen idegen újdonságot tartalmazott: az öngyilkosság gondolatát, és azt, hogy barátai vannak.

Gerstner két lányával üdült Csolpon-Atában. Feltehetően az egyik gyermek naplóját idézi a Felhőgyerek című regény (Sibylle Muthesius: Felhőgyerek. Magvető, 1984.): „Épp most voltam Majával Rakkuschinál (Rákosinál – a ford.) Itt él ezen a vidéken egy faluban, elzárva a világtól... Leveleket nem kap. Barátok nem látogathatják meg. Senki nem tudja, hol van. Az alatt a rövid idő alatt, amíg nála voltunk, elmondta, hogy közeli barátságban volt Helene Weigellel, Johannes R. Becherrel... Az egyik legjobb barátja Lenin volt. Sztálint is nagyon jól ismerte. Hruscsovval hadilábon állt, annak ellenére, hogy annyira hasonlítanak egymáshoz, mind a kettő kicsi, gömbölyű és kopasz. Nem ismerem a politikai összefüggéseket, hogy miért gyűlöli most annyira a magyar nép."

Noha a berlini újságíró „beszervezése" felvidíthatta volna Rákosit, az üdülőből is panaszkodott Csrepka Teréznek: „leveleimet ugyanúgy cenzúrázzák, mint 8–10 év előtt, lelkiismeretesen lenyalják róluk a bélyeget, hogy nincs-e alatta valami felforgatásra vonatkozó titkos üzenet". Helyzete változatlansága is arra sarkallta, hogy újabb hivatalos leveleket küldjön haza. A téma a régi, csak a dátum más, meg a címzett. Szeptember elején a magyar kormánynak meg a KB-nak írt, 1967 januárjában pedig Kádár Jánosnak és Kállai Gyula miniszterelnöknek. Találékonysága változatlan: a közelgő Lenin centenáriumra írandó visszaemlékezése megírásához is segítséget kért. S elárulta, hogy márciusban lesz 75 éves. Válasz semmi. Pedig itthon a PB már 1966. szeptember 20-án megbízta a Biszku Béla, Kállai Gyula és Komócsin Zoltán hármast, készítsen javaslatot „a Rákosi-kérdés megoldására". A levél nyomatékosította szándékukat.

A január végére elkészülő előterjesztés javasolta, hogy „a szükséges előkészítés után" tegyék lehetővé Rákosi Mátyás számára, hogy 1967 folyamán hazatérjen. Kikötötték, hogy itthon „semmiféle politikai, közéleti, társadalmi szerepet nem játszhat". Vállalnia kell: „semmi olyat nem tesz", ami ellenkezik a párt határozataival. Hazatérése után Budapesten kap „megfelelő lakást és havi 3200 forint nyugdíjat" (a felesége 1600 forintot). Visszaemlékezéseihez kutatásokat folytathat, de a memoárt csakis Magyarországon publikálhatja, és semmilyen írást, még magánlevelet sem juttathat külföldre.

Hazatéréséről „konzultálni kell" az SZKP Központi Bizottságával. (Aczél György és Sándor József.) Beszélni kell Biró Ferenccel, hogy a családdal együtt „vállaljanak politikai és erkölcsi felelősséget Rákosi Mátyásért" (Sándor József). Közölni kell Rákosival, a hazatérésével kapcsolatos feltételeket. (Aczél György és Sándor József.) Majd a PB újból megtárgyalja az ügyet, és javaslatát a KB elé terjeszti. Terv: „hazahozatal"

a harmadik negyedévben, a következő hír kíséretében: Rákosi Mátyás, a Magyar Dolgozók Pártja Központi Bizottságának volt első titkára, a Szovjetunióban 1956. július óta folytatott gyógykezeléséről visszatért Magyarországra. A PB 1967. február 7-én jóváhagyta az abszurdumokat is (családi „gyámság", tizenegy évig tartó gyógykezelés).

Miközben Budapesten már a hazahozatalára készültek, Tokmakban közölték vele, egészségügyi okokból engedélyezik, hogy átköltözzön Arzamászba (a cár annak idején ide száműzte Gorkijt). A hírre RM – mintha tudta volna, mi folyik otthon –, állítólag, emelve a tétet azt felelte: neki nem új száműzetési hely kell, hanem a száműzetés megszüntetése, s kizárólag azért egyezik bele a költözésbe, hogy a felesége többször találkozhasson a fiával és az unokáival. Dacosan jelezte tehát: akár az egészsége rovására is képes valami sztrájkfélére, hogy a számkivetéstől megszabaduljon.

1966. október 6-án azt írta a testvérének, hogy az utazás megviselte, az első napokat szállodában töltötték Arzamászban. Az új címe: Nyizsegorodszkája ulica 1. kv. 4 – a „vakok háza". A szomszédos gyárban ugyanis sok vakot és gyengén látót foglalkoztatnak, s köztük RM és felesége lett a ház „szeme". Amit RM az ötvenezres városról ír, önarckép is: „tipikus cári időből való kupecfészek, a közepén, a görbe utcákon minden házban üzlet... Néhány éve azonban ipart helyeztek ide, s a város centrumától úgy 2-3 kilométerre teljesen új település keletkezett, 4-5 emeletes, 80–100 lakásos modern házak tucatjai nőttek, és nőnek ki a sártengerből. Mi is itt fogunk lakni". Az élelmiszerellátás ugyan Tokmakban is gyenge volt, Arzamászban viszont kriminálisan rossz: gyümölcs szinte semmi, zöldség alig. Nehezebb lett Fenyának a háztartás vezetése. A sógornő szerint – aki lakott a száz kilométerre fekvő Gorkijban –, az időjárás itt is zord, a tél korán kezdődik és kegyetlenül hideg. A költözéskor mindketten megfáztak, sokáig betegeskedtek. Novemberben RM elcsúszott az utcán, jó ideig bottal sántikált. Az orvosi ellátás kritikán aluli. Mikor Lev Pahomov – Fenya Moszkvában élő fia – megtudta, hogy betegek, odautazott tíz napra, így november 16-án felköszönthette születésnapján az édesanyját. Utána a felesége segítette és ápolta őket két héten át.

RM továbbra is rendőri felügyelet alatt állt. Év végére jobban lett, s ekkor Brezsnyevnek írt. Válasz semmi. Öccse, Ferenc Kádárhoz fordult útlevélkérelmével. S láss csodát: nem utasították vissza! Az útlevélkiadás azonban elhúzódott, így a 75. születésnapra nem ért Arzamászba, de áprilisban ott töltött két hetet. Állítólag ekkor mondta RM az öccsének: az istenit ennek a politikának, nem tudok tőle megszabadulni! Hazatérve Ferenc szintén Brezsnyevhez fordult fivére miatt. De kérte RM külföldi ismerőseit is (Louis Aragon, Umberto Terracini stb.), járjanak közbe az érdekében. A szöveg alapján mintha Ferenc írta volna a következő kérelmet is Kádárnak, bár Mátyás nővére, özv. Bányai Zoltánnné (Gizi) a feladó. (A levélben Rákosira igazították a Himnuszt: „megbűnhődte a múltat és jövendőt".)

Kádár az 1967. február végi moszkvai tárgyalásain jelezte, készek hazaengedni Rákosit. Brezsnyev azt felelte: semmi gond vele, mostanában nem is írt, bár a helyi hatóságoktól kérte, hogy Gorkijba költözhessen, de tudomására hozták, forduljon a magyar szervekhez. Jobb választ Kádár nem is kaphatott volna. Ha Moszkvának nincs terhére, Budapest is meglesz nélküle! Arra azért gondosan vigyáztak, hogy ne legyen körülötte kalamajka. A PB és a Titkárság többször tárgyalt RM egészségi állapotáról – orvosi leleteit gondosan ellenőriztették a Kútvölgyi Kórház orvosaival –, s engedélyezték az újabb kiszlovodszki gyógyüdülést. Miután makacs szempanaszaival helyben nem tudtak mit kezdeni, megengedték, hogy Gorkijban kezeljék.

Előzetesen úgy tervezték, hogy RM augusztus táján itthon lehet. De a PB csak jóval ez után indította el Aczél György és Sándor József tapogatózó tárgyalásait. 1967. november 5-én beszéltek Biró Ferenccel (később Fock Jenő is fogadta őt). Kérdésükre a fivér csak azt válaszolhatta, hogy a család nem tud garanciát vállalni testvérük magatartásáért. Írásban ezt kiegészítette azzal: „mi, Rákosi Mátyás testvérei befolyásolni fogjuk őt abban az irányban, hogy kerüljön bármiféle politikai harcot". A család is töprenghetett, hogy mi jön ki ebből; a sógornő csak tizenegy nap késéssel értesítette Mátyást, hogy a férje volt „a legmagasabb instancián, ahol biztatóan fogadták". RM viszont még aznap megírta nekik, hogy Gorkijba költözhet (szembetegsége kezelése miatt is). Noha a költözést ő követelte, a hazatérés reményében gondolkodási időt kért. Táviratozott Ferencnek, hogy mit tegyen, s telefonált Fenya fiának is, hogy hívja Ferencéket megtudakolni: menjenek vagy maradjanak. Ferenc azt üzente, hogy költözzön, s azt táviratozta: „A kérdés az előkészítés stádiumán átment. Maradtak a legfelsőbb hatóságok. Feltételezzük, a határozat pozitív lesz. Levelek valószínűleg feltartóztatva." (Akkor lettek dühösek, amikor később megtudták, hogy a hazatérésről 1967. január 27-én született PB határozat, amit úgy értelmeztek, hogy egy éve már Magyarországon lehetett volna.)

Karácsony napján, 1967. december 25-én költöztek Gorkijba, és szívritmuszavara miatt Rákosit nyomban benntartották a kórházban. A Belinszkij utca 47 alatti 10-es számú lakásban jó körülmények közé kerültek. (A feleség fényűző berendezésről ír.) Rákosit 1968 elején a kórházból rendelték Moszkvába, hogy Aczél György és Sándor József a hazatérésről tárgyaljon vele. A helyszín egy Moszkva környéki villa, amiről az ott jártas RM is csak annyit tudott megállapítani „Barvicha?". Aczéléknak az SZKP KB Külügyi Osztálya megbízott vezetője előzetesen azt mondta: ők „nem bánkódnának, ha megszabadulnának tőle".

1968. január 9-én Rákosi Mátyás azzal kezdte a beszélgetést, hogy öregember, súlyos szívbaja van, a szemén lévő szürke hályogtól nem lát – „de egész magatartása, mozgása, a csatolt levél szemüveg nélküli megírása, nem ezt látszik bizonyítani". Hazatérése utáni terveiről azt mondta, „csalódott", mert azt hitte, máris mehet haza. Aztán kijelentette, hogy nem kíván politizálni, majd azonnal politizálni kezdett. Kifejtette, ha Lukács György és Antal István (volt horthysta miniszter) nyilatkozhat a Népszabadságban, miért kell őt száműzetésben tartani. Személyes érdemeként ecsetelte, hogy 1956. november 4-én a szovjet csapatok segítséget nyújtottak Magyarországnak. „Csak nekem köszönhető – Brezsnyev elvtárssal szemben, aki nem értett egyet a Kádár János elvtárssal kapcsolatos személyi javaslatommal –, hogy kiharcoltam: vele vegyék fel a kapcsolatot."

„Beszélgetés közben mindjobban belelovalta magát a politikai kérdésekbe, bár újra meg újra kijelentette, hogy nem kíván politizálni, kivéve, ha a pártnak szüksége van rá." Beszélt arról, hogy a Szovjetunióban folyik a múlt átértékelése. Megjelent Bugyonnij emlékirata, aki a harmincas években a hadbíróság elnökeként részese volt Tuhacsevszkij marsall és más katonai vezetők halálra ítélésének. Nemsokára megjelenik Vorosilov emlékirata, aki akkor honvédelmi miniszter volt. Molotov is írja az emlékiratait. Kifejtette, hogy „a magyarországi pereket is mind Moszkvából irányították". Azt állította, hogy megváltozott róla az SZKP vezetőinek a véleménye. Fenya testvére, a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának tagja, beszélgetett „a külügyekért felelős elnökségi taggal", aki azt mondta: „kellemetlen számukra, hogy itt kell tartani őt". Nyugati kommunista pártok képviselői is interveniáltak az SZKP vezetőinél az érdekében.

Az egy és negyedórás találkozó alatt „rendkívül fürgén, szellemileg frissen és jót tájékozottan beszélt". Aczélék kérésére, hazatérése utáni céljait ekképp foglalta írásba: „Az a szándékom, hogy úgy élek, mint a többi öreg nyugdíjas, azzal a különbséggel, hogy politizálni nem kívánok, bár a párt politikáját helyeslem. Egyben szeretném súlyos szívbajomat és a szürke hályogot normális viszonyok között gyógyítani... szeretnék visszaemlékezéseimen dolgozni... S nem utolsó sorban szeretném annyi hányattatás után hazámban, hozzátartozóim körében leélni hátralévő időmet." Kérdezői szükségét érezték, hogy a beszélgetés végén lehűtsék Rákosit, mondván: ne legyenek illúziói, ügyében majd az illetékes pártszervek döntenek. Andropov felháborodottan cáfolta Aczéléknak, amit RM 1956-tal kapcsolatban mondott, és kijelentette: „Nem jó az, ha egy kis tolvaj nagy gazembernek akar látszani, de lehangoló és szomorú, ha egy nagy gazember kis tolvajként hazudozik." A magyarokon múlik, mi lesz vele, kérdés „tudnak-e olyan lehetőséget teremteni, hogy ne árthasson".

Aczél György és Sándor József jelentése nem elfogulatlan. Nem az a fő kifogásuk, hogy RM bűnei elévülhetetlenek, hanem a félelem. Andropov ezt így fogalmazta meg: „Az a véleményem, hogy Rákosi mindent megtesz önök és mi ellenünk, amire lehetősége van." A legfőbb veszély, hogy a közös múltra emlékezteti Kádárt és a világot. Annak semmi jelentősége sem volt, amit Aczélék hangsúlyoztak, hogy RM „nem ért egyet pártunknak sem bel-, sem külpolitikájával, hallatlan düh és indulat fűti". Idézték kezelőorvosát is: „semmilyen közvetlen veszély jelenleg nem áll fenn, általános érelmeszesedéssel összefüggő állapotról van szó". Bár tudomásunk szerint Andropovon kívül más szovjet vezetővel nem tárgyaltak, arra hivatkoztak, hogy a „legfőbb vezetők" szívesebben vennék, ha nem bolygatnák az ügyet, nehogy „komplikációkat okozzon". „Mindent egybevetve, mégis úgy gondoljuk, hogy pártunk, s az ország helyzete lehetővé teszi Rákosi hazahozatalát." Javasolták, hogy a Központi Bizottság elvben járuljon hozzá hazatéréséhez. Ha ezzel az SZKP vezetése is egyetért, az időpontot a PB határozza meg. Változás, hogy RM Budapest helyett a vonzáskörzetben lakna. Háromszáz forintot „lealkudtak" a nyugdíjból, s kettejük havi 4500 forintját kegydíjnak nevezték. A hazatérése után megjelenő hír új változata: „az 1956. óta a Szovjetunióban tartózkodó Rákosi Mátyás, többszöri kérésére, engedélyt kapott [a] hazaköltözésre".

Bár RM azzal zárta levelét: „Magas koromra és súlyos egészségi állapotomra való tekintettel újra kérem, hogy hazatérésem kérdését mielőbb pozitíven döntsék el", a jelentés intő szavai után Fehér Lajos azt javasolta a Politikai Bizottság 1968. február 6-i ülésen, hogy hagyják nyitva a kérdést a nyárig. Kádár – s a testület – nem az elodázást választotta, hanem a Központi Bizottságra bízta a döntést. Nem kapkodtak. A tervezett két hónap helyett négyig készült az „új" jelentés, amiben a leglényegesebb változás az, hogy nem ketten, hanem öten írták alá, mert a „megoldással" már ekkora bizottság foglalkozott. A PB kikérte az SZKP véleményét, s ők 1968. július 22-én áldásukat adták a hazatérésre. Beleegyezésüket RM saját befolyásának is tulajdoníthatta volna, mivel éppen ekkor kérte Brezsnyevet és Koszigint, hogy támogassák. RM öccse, Ferenc pedig a legfőbb ügyésznek írt, hogy az segítsen fivérén, aki bírósági ítélet nélkül, immár a tizenkettedik évét tölti „szovjet deportálásban". Ám RM balsorsán mintha a szovjet vagy a magyar pártvezetés sem tudott volna fordítani. Augusztus 20-21-én a Varsói Szerződés öt tagállamának csapatai – köztük a magyar egységek – bevonultak Csehszlovákiába. RM – egy hónap múlva – azt írta levelezőpartnerének, Csrepka Teréznek: „Otthonról azt sejtetik, hogy az én hazautazásomat talán a Csehországban történtek halasztották el." Mégis örült: „Én nagyon meg voltam elégedve azzal, hogy

a mieink nem vártak, amíg Prágában is olyan eseményekre kerül sor, mint nálunk, 1956-ban Pesten."

1956 óta ez az első alkalom, hogy RM megértő volt és türelmes. Politikus viselkedését segítette, hogy a hazakészülődés hónapjaiban ismét kezdtek úgy bánni vele, mint egy nyugdíjas első titkárral. Különszoba a kórházban, ugráltak körülötte a professzorok – szanatóriumi beutaló, újabb kórházi kezelés. S Ferenc is újból náluk tölthetett két hetet. Ottléte alatt RM (december 9-én) levélben hívta fel a szovjet és a magyar miniszterelnök, valamint Brezsnyev figyelmét arra, hogy múlik az idő és még mindig nincs otthon. Hazaérkezve Ferenc Kádár János szemére vetette, hogy Lenin egyik közvetlen munkatársa, a súlyosan beteg Rákosi Mátyás élete szovjet deportálásban ér véget. Válasz: az ügy „a KB illetékesei előtt ismert".

1968-ban a negyedik kórházi kezelésből RM csak szilveszterre került haza. Fenya panaszkodott, hogy egyre többet fekszik, sétálni sem jár, ő pedig arról értesítette Ferencet, hogy újból sürgette a hazatérését. Az idestova egy éve alakult ötfős bizottság össze is ült, s akárcsak egy éve, a PB 1969 februárjában zöld utat adott a KB elé terjesztendő jelentésnek. Úgy gondolták, hogy RM áprilisban hazatérhet. Utazásának politikai, jogi, de még lelki ága-bogai is voltak. A kényes egyensúlyt ekkor állítólag a Der Spiegel 1969. február 3-i, Jonathán című zűrzavaros cikkecskéje borította fel.

„Az 5 éve halottnak mondott magyar ex-diktátor, Rákosi Mátyás almát kér. Az öreg sztálinista pártfőtitkárt és miniszterelnököt 1956-ban, húszéves [sic!] »rémkorszak« után... megbuktatták és repülővel a Szovjetunióba menekült. 1963-ban, amint a hír lábra kapott, hogy a moszkvai Kreml-kórházban meghalt, több újság közölt nekrológot Rákosiról, a Borzasról. Most egy magyar festőnő egy kirgiz faluban találkozott vele: Rákosi a kezében egy ócska bevásárlószatyorral gyümölcsre alkudott egy parasztasszonnyal. A magyar nő megszólította és Rákosi csakhamar elpanaszolta sorsát. A feleségével nagyon szerény nyugdíjból él, nem szabad magyar újságokat olvasnia, »mert azok az igazságot írják, azt, hogy a magyar nép engem visszavár, hogy csak én tudom Magyarországot megmenteni! De ez a Kremlnek rendkívül kellemetlen! Ott a Nagy Októberi Forradalomnak vége! Mondja el otthon: Én kész vagyok visszatérni! Meg fogom menteni a forradalmat! Az elvtársaimnak ki kell erőszakolni hazatérésemet a Kremltől!« Miután a magyar asszony elbúcsúzott tőle, utána kiáltott: »És még egy kérés. Nagyon vágyódom a magyar alma után. A magyar Jonathánhoz nincs fogható. Ha Ön jó elvtársnő, küld nekem egy csomag almát.«"

Szomorú, ha a Központi Bizottság tagjait ez a bugyutaság figyelmeztette arra, mégsem veszélytelen hazaengedni Rákosit. Az 1969. március 6-ai ülésen Révész Géza feljajdult: ez a „politikai hulla még bűzlik". Dabronaki Gyula arra emlékeztetett, hogy „élnek a mártírok hozzátartozói, élnek azok az elvtársak... akik a törvénysértések áldozatai voltak. Mit csináljunk, ha az elvtársak egy része követeli Rákosi Mátyás bíróság elé állítását? Milyen párttörvényre, milyen jogra hivatkozva fogjuk megtagadni azoknak az elvtársaknak a kérését, akiknek erre erkölcsi, politikai okuk van?" A „lex Rákosi"-ról, a megelőlegezett amnesztiáról elfeledkeztek, azt viszont jól érzékelték, hogy holmi jogi csűrés-csavarással nehéz elnémítani az embereket.

Senki sem akart Rákosiért felelősséget vállalni. Kádár sem. Néhány támogatás, néhány ódzkodás után kijelentette, nem kell Rákosinak áprilisban itthon lennie, „időnk volt eddig is, van most is". „Ha úgy látják az elvtársak... hogy nem elvben ellenzik, hanem az időpontot nem tartják alkalmasnak [a] hazahozatalára, határozzanak így, hogy egy bizonyos idő múlva a Politikai Bizottság mérlegelje újra az időpontot." Az

egyhangú szavazásra dresszírozott Központi Bizottság öt ellenszavazattal jelezte kétségeit. Rákosinak folytatnia kellett a magyar és a szovjet hatalom csúcsainak bombázását, hogy engedjék ki az egérfogóból. (Hűséges társa, öccse, Ferenc, 1968 márciusától RM 1971-ben bekövetkezett haláláig ötvennél több kérvényt, folyamodványt, levelet, nyilatkozatot juttatott el mindenkihez, akitől segítséget remélhetett. Pedig a rendőrség is figyelmeztette, hogy maradjon veszteg.) RM Gorkijban is megpróbált engedélyt szerezni a moszkvai utazáshoz. Am itt is tudták a helyes választ: kérését felterjesztik az illetékesekhez...

Rákosi 1969. április 20-ai levelében tudatja Ferenccel, hogy végrendelkezni akar. Moszkvai utazási kérelmére a gorkiji „összekötő elvtárs" azt felelte, legyen türelemmel. De tizenkét év óta erre kérik, s végül kifut az időből. „Elhatároztam, hogy végrendeletet készítek, s ezzel kapcsolatban kiderült, hogy anyagi ügyeim teljesen rendezetlenek... halálom esetén a Fenyicska itt marad pőrén... nyugdíjigénye vagy hasonló nincs, mert mint most kiderült, én nem nyugdíjat, hanem segélyt kapok... Most ezt a kérdést is fel akarom vetni itt is, Pesten is." Szerezzenek neki egy magyar ügyvédet.

Levelének másolatát Biró Ferenc elküldte a pár napja kinevezett miniszterelnöknek, Fock Jenőnek is. S 1969. május 5-én RM újabb levél-kampányt indított. A címzett: Brezsnyev, másolat: Szuszlov. (Lenin „egyetlen élő külföldi munkatársa"-ként kéri, engedélyezzék visszatérését Magyarországra, ahol öt testvére él.) Kádár Jánost és Fock Jenőt arra emlékeztette, 1966-ban arról értesítették, hogy foglalkoznak az ügyével, s „megfelelő időben" választ kap. Megtudta, hogy a szovjetek „felhívták a magyar illetékesek figyelmét arra, hogy további itt-tartásom számukra terhes". Félrevezethették, hiszen Brezsnyevhez és Szuszlovhoz intézett levelét is csupán azzal a megjegyzéssel adták át a magyaroknak, hogy RM szanatóriumba szeretne menni, s ha nincs ellene kifogás, ők beutalják.

Egy hét múlva RM azt kérte Fock Jenőtől, hogy segítse koronát rakatni a fogára. A gorkiji klinikának járó fogaranyat két évre előre elosztották, rá csak 1971-ben kerülne sor, de Moszkvában egy-két hét alatt megcsinálnák. Képtelenség, írja, hogy ilyen „jelentéktelen ügyben" végiglevelezze a magyar és a szovjet vezetőket. Ezért adjanak neki végre útlevelet. Ismerteti a nyugdíj-ügyet, s hogy képviseletével ügyvédet kíván megbízni. „Ettől természetesen elállok, ha hamarosan hazamehetek."

A sógornő szerint: „Mátyás kikötése, hogy párttag legyen az ügyvéd, szinte bilincsbe verte a kezünket." Végül a Budapesti Ügyvédi Kamara elnöke, dr. Gárgyán Imre elvállalta az ügyet. De szükség volt RM – közjegyzőileg hitelesített – meghatalmazására, s munkában töltött éveinek adataira, fizetésének igazolására stb. Ha így szabályos, akkor is képtelenség a volt miniszterelnök, és párt első titkár csuklóztatása. Európa nyugati felén az elnökök, miniszterelnökök általában aktív utóduk fizetését kapják nyugdíjként. Totalitárius rendszerekben nincs „szokásban" a nyugdíjas első ember. A keleti blokk vezetőinek – ha nyugdíjba mentek (volna) – csak szubjektív alapon lehetett (volna) megállapítani a járandóságát. Egyrészt életpályájuk miatt, amiben többnyire megtalálható volt a börtön, az illegalitás, pár külföldi megbízatás. A nyugdíj-megállapítási szabályok alkalmazása rájuk azért is abszurd, mert a csúcson sem valós fizetést kaptak, hanem inkább zsebpénzt, hisz ellátták őket. Ám RM esetében mintha valakiknek öröme tellett volna abban, hogy megugráltathatja a fogatlan oroszlánt. S talán ő is szívesen ugrott, hogy újból és újból felhívja magára a figyelmet. Ha nem így lett volna, akkor a miniszterelnököt nem zsarolni próbálja, hanem soron kí-

vüli nyugdíj megállapítást kér tőle – ami persze épp olyan eredménytelen lett volna, mint a fáradságos és költséges hivatalos út.

(RM: „Nem tudom, kell-e igazolni a munkában eltöltött éveket: 1912-től kezdve 1956 júliusáig dolgoztam, kivéve az első világháború 4 évét. 1918-tól kezdve 1956 júliusáig párt- és állami munkán voltam, persze, a 16 évi börtön megszakításával. Ez utóbbira vonatkozólag még Nagy Ferenc, vagy Tildy Zoltán idejéből van egy miniszertanácsi határozat, amelynek értelmében a Horthy-rendszer üldözöttjei bizonyos kategóriáinak 20 évi nyugdíjjogosultságot ismernek el, s ebbe én is beletartozom. De lehet, hogy ez nem lényeges. Engem elsősorban az érdekel, hogy milyen özvegyi nyugdíjra jogosult halálom után a feleségem.")

Ha már egyszer futni hagyták, nem a nyugdíj-ügyben kellett volna kicsinyeskedni vele. Veres József munkaügyi miniszter szerint – 11 év szolgálati idő után (1945–1956) az akkori miniszteri fizetés 55,5 százaléka illeti meg 3400 forint (amennyi Szabó János város- és községgazdálkodási minisztert). Ezután a „kegydíj" 2800 forint lett (volna, ha hazatér).

Ferenc megírja Mátyásnak az ügyvéd kérdéseit: „Miért nem akarsz te hazajönni? Amint hazatérsz, rögtön folyósítják a nyugdíjat." Ha RM hajlandó hazatérési nyilatkozatot adni, ebben is „közreműködik". Postafordultával megkapta a megbízást. RM: „Még közlöm, hogy Magyarországot diplomata útlevéllel 1956. július 26-án hagytam el, s azóta megszakítás nélkül a Szovjetunióban tartózkodom." Az ügyvéd: érvényes diplomáciai útlevéllel minden további nélkül hazautazhat. A sógornő: egy ügyvéd tudhatná, hogy a címerváltozás után az útleveleket kicserélték, a régiekkel legfeljebb Meseországba lehet utazni.

Rákosit öregkorában ismét összehozta a sors Sík Endrével. Ellentmondásos kapcsolat fűzte össze őket. Még a hadifogolytáborból – 1915 óta – ismerték egymást. A börtönben RM Sík Asszonyok nélkül című versét mondogatta magában. 1941-ben, Moszkvában az író, történész, Kossuth rádióbeli szerkesztőtárs segítséget kért Rákositól, mert kizárták a pártból, de RM elutasította. 1945-ben rendőrt akart csinálni belőle, aztán hagyta, hogy diplomata legyen, de titkos jelentést kért tőle a nagykövetről, és Sík vállalta a szerepet. 1962-ben a nyugdíjas külügyminiszter értetlenségét fejezte ki a KB-ülésen, hogy Rákosiékat futni hagyja a bíróság. 1963 őszén Ferenc Sík Endrétől kérdezte meg, hogy fivére érdekében kihez fordulhat. A sógornő szerint Sík nyíltan megmondta, hogy senkihez: „Maguk nem ismerik ezeket! Ezek gengszterek." Kijelentése nem illik korábbi véleményéhez. Mégis (a két éve megbénult) Sík Endre értesítette 1969-ben elsőként és állítólag „kitörő örömmel" Ferencet, hogy a KB döntött Rákosi hazatéréséről. Júniusban RM – olyan Sík Endrét mentő mondatokkal, hogy „sikerült megszereznem címedet", meg „úgy tudom, hogy Te a párt Központi Bizottságának a tagja vagy", s nem említve, hogy tud a KB-határozat létezéséről – hozzá fordult segítségért. Sík azonnal elküldte Kádárnak a levelet, s ő még aznap elolvasta. Talán RM visszafogott kérelmének is szerepe volt abban, hogy amikor néhány nap múlva Biszku tájékoztatta Kádárt Rákosiról (szanatóriumi beutalás, nyugdíj-megállapítás), az első titkár elérkezettnek látta az időt, hogy újból a PB elé terjesszék hazahozatalát. (Kádár felhívta Sík Endrét, hogy válaszolja azt Rákosinak: „a helyzetét megérti" és a levelét beküldte a pártközpontba. Ettől kezdve, RM haláláig levelezett egymással az egymást segítő és megtagadó két öreg bolsevik.)

Ha netán Kádár maga is megértette RM helyzetét, nem sürgette a PB-t a hazahozatal miatt. Biró Zoltán 1969. augusztus végén kihallgatást kért „utódától", a Politikai

Főiskola vezetőjétől, a PB-tag Nemes Dezsőtől. Ő aztán kertelés nélkül közölte vele: amíg nincs garancia Rákosi kockázatmentes hazahozatalára, addig szó sem lehet róla. Kockázat a frakcióveszély, meg az, hogy a törvénytelenségek érintettjei közül valaki inzultálná.

Noha Biró Zoltán eligazítása egyértelmű volt, testvére, Ferenc családja hamarosan örömmámorban úszott, hogy Rákosi végre hazatérhet. Állítólag 1969. október 4-én Ferenc azt írta Mátyásnak: „egész Budapest erről beszél". A sógornő eltévesztette a dátumot, vagy Sík Endre késve értesítette őket a KB márciusi döntéséről, s nem említette, hogy csak elvi beleegyezésről van szó, de időpont nincs? A sógornő azt írja, hogy a „neves francia, olasz, svéd, dán, német kommunisták" interveniálása késztette döntésre a KB-t, s a határozatról „hivatalosan" értesítették a testvéreit. De még annak sincs nyoma, hogy RM tudomására hozták volna a döntést. Ferencék mégis örültek. Azokban a napokban folyton csengett náluk a telefon. „Ismerősök és ismeretlenek érdeklődtek, megjött-e már Mátyás. Voltak olyan telefonálók, akik egyenesen Mátyást kérték a telefonhoz, s azt hitték, letagadjuk őt. Akadt olyan is, aki nem hitte el, hogy Mátyás nincs itthon, és erősködött, hogy a hetes autóbusz ablakából a saját szemével látta Mátyást a Rákóczi úton sétálni."

(RM örömére a Pravda november elsejei számában fényképet közöltek Leninről, amelyen többek között ő is szerepelt. Be is számolt Csrepka Teréznek a malőrről: ha a szerkesztők észreveszik, biztosan eltüntetik a képről. A „retus" bevett szokás volt a kommunista pártok történetében. Sztálin életében is odavarázsolták mellé Rákosit egy felvételre. Ám az eltüntetés gyakoribb volt a retusőr műhelyekben, és az életben is.)

Rákosi a Rákóczi úton? Hát elég képtelen, noha Terracini szenátor azt írta Ferencnek, hogy magas állású személyek arról tájékoztatták, szándékukban áll „utat nyitni" RM hazatéréséhez. Ezek után részesítették Ferencet rendőri figyelmeztetésben, mert – bátyja hazatérése érdekében kifejtett – „tevékenysége sérti a Magyar Népköztársaság érdekeit". Ugyanekkor a gorkiji szovjet elnökhelyettese ajándékot vitt Rákosinak a kórházba, és boldog újesztendőt kívánt neki. Még kórházba menetele előtt – november végén – RM arra kérte Ferencet, hogy hosszabbítsa meg neki a lapok előfizetését az 1970-es esztendőre.

Ferenc Kádár Jánosnál és Fock Jenőnél tiltakozott megalázó figyelmeztetése miatt. Az lenne becstelen, embertelen, kommunistához méltatlan, ha nem törődne a fivérével. Csak azon fáradozik, hogy egy öreg, meggyötört, súlyosan beteg magyar kommunista úgy élhesse le hátralévő napjait, mint „bármelyik más, egyszerű magyar állampolgár". Mert deportálásának időtartamáról semmiféle tájékoztatást nem kapott egyikőjük sem (pedig közülük már csak ő van innen a hetvenen). A kilátástalan és könyörtelen helyzet készteti arra, hogy „nemhivatalos fórumokhoz is" forduljon. Szeretnék végre megtudni, hogy Rákosi Mátyás „mikor lesz szabad, mikor térhet haza". Kéri, hogy a „természetes testvéri viszonyt" ne tekintsék „negatív politikai gesztusnak". Levelére Sándor József szóban azt válaszolta: türelem, lehet, hogy a közeljövőben megoldódik Rákosi ügye. Helytelenítik, hogy a francia, és az olasz párthoz fordult. Figyelmeztetéskor a Belügyminisztérium bizonnyal a törvény szerint járt el.

A 78. születésnapján Rákosit még mindig örömöt adóan sokan köszöntötték Gorkijban. Ő ápolta az influenzás Fenyát: „a háztartást tűrhetően vezetem: tányér, pohár még nem tört el a kezem alatt, a tej nem futott ki". A gorkiji szovjet munkatársai biztatják, hamarosan hazautazhat. „Ha megérjük, meglátjuk!"

Csak hét hónappal Kádár utasítása után került újra a PB elé RM ügye. Akárcsak egy éve, 1970. február 10-én is úgy tervezték, hogy áprilisban lehetne hazahozni, mert a „felszabadulási ünnepségeken már túlleszünk, a X. kongresszustól viszont még elég távol". Noha a Központi Bizottság 1969-ben felhatalmazta a PB-t az intézkedésre, nem kívántak lépni a KB, sőt a tagság véleményének ismerete nélkül. Nem befolyásolta a pártvezetést, hogy az SZKP megküldte RM menetrendszerinti könyörgő leveleit (címzett: Brezsnyev és Podgornij). Április 16-án, a témában edzett Központi Bizottság könnyebben vette az akadályt, mint egy éve: az egyetlen aggódót megnyugtatták, hogy a belügyi szakemberek „tökéletes biztonságban" fogják elhelyezni Rákosiékat.

A Központi Vezetőség belső tájékoztatója RM hazatéréséről megosztotta a párttagságot. Bár félemberöltőnyivel letűnése után sokan fogadták közömbösen a hírt, erősebbnek tűnt azok hangja, akik nem helyeselték a döntést, mint akik egyetértettek vele. Az Írószövetség rendkívüli taggyűlése RM hazatérését nem fogadja el és nem ért egyet vele: „Sokkal kisebb bűnökért is felelősségre vontunk embereket. Őt nem lehet felelősségre vonni?" Következtetésük: balratolódás várható.

Közvetett „közvélemény-kutatás" is készült: 1970. április 17-én a televízió Fórum című műsorának egyik témája: Rákosi Mátyás. A riporterek „a nézők" kérdéseire válaszolva elmondták: RM a saját akaratából került 1956-ban a Szovjetunióba, ott él, nem halt meg, közel 80 éves, nyugdíjas, és semmiben sem szenved hiányt. Ferenc fia betelefonált, hogy miért él a Szovjetunióban, ha magyar állampolgár, és mikor tér vissza Magyarországra. A Fórum azzal zárult, hogy idő híján nem tudnak minden kérdésre válaszolni. Másnap Ferenc helyreigazította a műsor pontatlanságait. A szerkesztőségnek küldött leveléről a legfőbb ügyész azt írta Biszku Bélának: Biró Ferenc állítása, hogy RM deportáltként él a Szovjetunióban „izgatás megállapítására alkalmas".

Körülbelül tíz nappal később Sík Endre áthívta magához Biró Ferencet, s megmutatta neki az MSZMP KB újabb, 1970. április 16-i ülésének határozatát: „A Központi Bizottság megvizsgálva Rákosi Mátyás kérését, hozzájárult ahhoz, hogy a közeljövőben visszatérhessen az országba. Politikai tevékenységet nem folytathat." A sógornő megkönnyezte a hírt, a férje, Ferenc vízumot kért Gorkijba, hogy a hazaköltözésben segítsen nekik, ám róla a szovjet konzulátuson is tudták, hogy csak az MSZMP KB engedélyével utazhat. Lélegzet visszafojtva telt az idő. Május 6-án Ferenc táviratot küldött Fenya fiának Moszkvába, hogy nincs-e valami baj Gorkijban, s nem kell-e odautazni, segíteni a hazatérésben? RM gyors válasza: „mi szilárdan ülünk, semmiféle utazásról nem tudunk, s nem is csomagolunk. Mi az alapja ennek a táviratnak?" Újabb levél: „A KB határozatát már a legkülönbözőbb forrásokból hallottam. Azon kívül ma itt volt a város vb-elnökhelyettese, s közölte, e hó 18-án Moszkvába kéretnek, hogy az odaérkező magyar elvtársakkal tárgyalhassak. Úgy látszik, megint a KB küldötteiről van szó... Én, bár elég gyengén állok, oda fogok utazni, s velem jön Fenyecska is."

RM még 1970. április 10-én értesítette Kádár Jánost, hogy eljutott hozzá Terracininek, az olasz KP PB tagjának a levele, melyben csodálkozik, hogy Rákosi még mindig a Szovjetunióban van, holott már egy éve határoztak a hazaköltözéséről. „Most van hazánk felszabadulásának 25. évfordulója..., kérem, hogy végre engedjenek haza." 1970. május 11-én a Titkárság elfogadta RM „letelepítésének" tervét. Minden eddiginél szigorúbb garanciákkal kívánták csökkenteni hazatérése kockázatát. Írásban kellett (volna) nyilatkoznia arról, hogy csak előzetes bejelentés után találkozik újságírókkal, illetve külföldi állampolgárokkal, nyilvános rendezvényen is csak bejelentés után vesz részt. Vállalnia kellett (volna), hogy lakásán is mellőzi az összejöveteleket, nem teremt

félreérthető kapcsolatokat, kerüli „a feltűnésre alkalmat adó" helyzeteket. Meg akarták előzni, hogy RM egyetlen nyilatkozattal – saját történetének ismertetésével – fényt derítsen az elmúlt másfél évtized ellentmondásosságára.

RM beleegyezéséért Borbándi János, a közigazgatási osztály vezetője és Harangozó Szilveszter rendőrezredes, a belső elhárítás (III/III) csoportfőnök helyettese utazott Moszkvába. Május 18-án, ugyanabban a Moszkva környéki villában, ahol két éve megállapodtak a hazatéréséről, katonásan felolvasták neki az aláírandó nyilatkozatot. RM megdöbbent: hát otthon rosszabbak lennének az életfeltételei, mint amilyenek között a Szovjetunióban él! Kért egy példányt a nyilatkozatból, de csak tanulmányozásra kaphatott belőle. Ha aláírja, rövid időn belül hazautazhat. A bosszús és csalódott RM nem tudta, vállalja, vagy utasítsa vissza? Ráadásul azt akarták bemagyarázni neki, hogy személyes biztonsága miatt van szükség a szigorú rendszerre. Elszörnyedt a gondolatától is, hogy talán még azt is be kell jelentenie, ha moziba menne. Beszélni akart a feleségével. Negyven perc múlva még dühösebben tér vissza: „Nem vállalom, nem írom alá. Sajnálom, hogy idefáradtak." „Bejelentését tudomásul vesszük, nincs több mondanivalónk, a beszélgetést befejeztük" – felelte Borbándi János.

Rákosi köszönés nélkül hagyta ott őket.

Távirat Ferencnek: „Csak úgy engednek haza, ha vállalom, hogy házi őrizetben tartanak. Ezt elutasítottam. Mátyás." Mintha meggondolta volna magát, mintha nem mert volna szembenézni a régi új hazával, annyira eltúlozta a hazatérés rendszabályait: „Tegnap beszélgettem Borbándival... aki egy Harangozó nevű rendőrezredes kíséretében közölte, hogy esetleges hazatérésem előtt egy előre elkészített nyilatkozatot kell aláírnom. A nyilatkozatban, melynek másolatát... nem tudtam megkapni, kötelezem magam; hogy egy magányos XII. kerületi házban fogok élni, melyet csak akkor hagyhatok el, ha ezt egy kijelölt személy (ez egy detektív vagy rendőrtisztviselő körülírása), aki velem lakik, előzetes bejelentésem alapján tudomásul veszi... Látogatót, rokonaimon kívül, ugyancsak a kijelölt személynek kell előbb jelentenem". Az utcára is csak előzetes engedély alapján léphet, vagy látogathat meg másokat. Levelet is csak így írhat. „Vagy 12 pontban, két és fél oldalon keresztül voltak felsorolva a tilalmak és korlátozások, melyek lényegében és összességükben a házi őrizet és a rendőri felügyelet vegyületét jelentették. Arra a kérdésemre, hogy ha ezt aláírom, mikor térhetek haza – hetek vagy hónapok múlva –, kitérő választ kaptam; minthogy a 12 feltétel is úgy van kidolgozva és olyan homályos fogalmazással, hogy abba minden újabb korlátozás és szigorítás belefér. Én közöltem, hogy ezt a nyilatkozatot nem írom alá. Az éjszaka Gorkijba utazom, s onnan újra írok a KB-nak, s kérem, hogy engedjenek haza annak a nyilatkozatnak alapján, melyet 1968 januárjában Aczél Györgynek és Sándor Józsefnek adtam. A mostani nyilatkozat párját ritkító szövegét közlöm az itteni CK-val (pártközponttal – *P. Á.*), s másokkal... Még csak annyit, hogy a fenti házi őrizet természetesen közvetve Fenyecskát is érinti, aki nem óhajt ilyen körülmények között élni."

Május 22-én kérte is Kádártól, hogy elégedjenek meg korábbi nyilatkozatával, hogy otthon nem folytat politikai tevékenységet. Választ most sem kapott. S júniusra elfogyott a hetvenkilencedik évében járó RM, és a tizenegy évvel fiatalabb felesége ereje: kórházba kerültek, majd szanatóriumba. A betegágyról azt írta biztatásul a hazakészülő Csrepka Teréznek: „gondoljon a régi mondásra: mindenütt jó, de legjobb otthon".

A Politikai Bizottság június 2-án ülésén elfogadta Borbárdi és Harangozó Szilveszter jelentését, miszerint Rákosi még mindig politizálni akar, ezért nem ajánlatos enyhí-

teni a hazatérés feltételein. Az öreg, keresztülhúzott minden előzetes számítást. Bármennyit puhították, és bármennyire vágyott is haza, nem volt hajlandó úgy táncolni, ahogy ők fütyültek. Nem engedte megalázni magát. A ház a XII. kerület Arató u. 38 szám alatt február óta készen állt, lakó meg sehol. A határozat visszavonása nem volt szokás, inkább elfelejtették. Az uralkodó kommunista pártok történetét egyaránt jellemzik a valóra váltott, mint a soha meg nem valósított, vagy az elodázott határozatok. Eggyel több, nem számít. Hallgatni kell róla. Ha valaki mégis rákérdezne, hol van Rákosi, azt kell válaszolni: intézik az ügyet, „folyamatban van". Magyarázkodásban mindig jók voltak. Noha nem mondták ki, titokban biztos sokan számítottak rá, hogy az öreget előbb-utóbb elviszi az ördög.

A Rákosi házaspár júliusban kerül haza a szanatóriumból a gorkiji lakásba. A Le Figaro augusztus 4-én pedig azt állította, hogy már április végén hazatértek Budapestre. Ferenc megírta a lapnak, hogy fivére „ugyanúgy deportálva van, mint azelőtt". Levele feltehetően „elkallódott", legalábbis a hírre nem harapott rá az újság. Pedig RM még mindig tevékeny és élénk volt. Legalábbis az elfogult sógornő ilyennek látta őt, amikor szeptemberben odalátogatott (Ferencet nem engedték ki). Rákosinak jelentenie kellett, hogy vendége van. Erre fel a szovjettől küldtek nekik egy satnya kis csirkét ajándékba. A sógornő a velük töltött öt napon át Mátyással együtt járta az élelmiszerboltokat, sorban állt, cipekedett. Rákosit változatlanul foglalkoztatja a szovjet–kínai viszony. Sajnálta, hogy források híján nem állhat neki „elméletileg kidolgozni az apparátus elidegenedésének témáját". Megjegyezzük: ez lett volna élete első elméleti cikke. A sógornő előtt megállapította, hogy „még Horthyék idején is jobban tisztelték-becsülték a kétkezi alkotó munkát", mint „Kádár János országlása" alatt. Pedig Horthyt rettenetesen gyűlölte.

RM szeptember közepén, csak négy hónappal a hazatérés megszégyenítő feltételeinek megismerése után, elküldte Szuszlovnak azt a nyilatkozatot, amit állítása szerint eljuttatott az MSZMP KB-nak. Csakhogy ezt nem tette meg. A levél egyszerű feljelentés. Elpanaszolta: abba kellett volna beleegyeznie, hogy otthon „az erdőben" fog élni Budán, házi őrizetben. De hazatérése lekerült a napirendről: „a nyilvánosságra hozott KB határozatot... titokban törölték". Levele – amit állítólag Budapestnek szánt – Szuszlovon keresztül jutott el oda. Mivel Moszkvából nemhogy segítséget, választ sem kapott, egy hónap múlva jóval szelídebb formában megírta ugyanezt most már valóban a magyar KB-nak is. Ebben az 1970. október 16-án kelt utolsó hivatalos levelében azt állította: „Magyarországon eddig nem volt intézményesítve a házi őrizet". Nem tudni, hogy sorait elolvasta-e Kádár János, s eszébe jutott-e, hogy 1948-ban ő épp akkor lett belügyminiszter, amikor Rákosi Mátyás házi őrizetbe vetette Tildy Zoltán addigi köztársasági elnököt.

1970. november 3-án RM panaszkodik a fivérének: „Fenyecska kezd kidőlni a sorból... ő meg folyton engem akar ápolni." November 27-i kézírásán látszott, hogy beteg. Ez az utolsó levele. Fenya december 2-án megírta RM utolsó kívánságát is: „Nagyon kérlek benneteket, forduljatok a magyar hatóságokhoz, hogy adjanak engedélyt Mátyás hazatérésére. Itt nincs senki, aki gondoskodna rólunk, kezdődik a zimankós tél. Mi mindketten gyámoltalan öregemberek vagyunk, nincs, aki elmenjen az orvosságért, az utcákat jég borítja, mindig félő, hogy eltöröd kezed vagy a lábad." Másnap újra kellett írnia: „Tegnap konzílium volt infarktust állapítottak meg. Neki erről nem szóltak" – de a szigorú intézkedésekből rájött, komoly a baj. Az asszony a helyi hatóságokat kérte, hívják meg Ferencéket: „egyedül aligha tudnék megbirkózni az éjjeli

ügyeletekkel. Ő nagyon gyenge". December 6-án távirat érkezett: „állapota súlyos". Ferenc nyomban kérte az útlevelet, de csak a Fock Jenő közbejárására kapta meg.

Rákosi Mátyás négy testvére – Ferenc, Zoltán, özv. Bányai Zoltánné, özv. Csillag Miklósné – Kádár Jánoshoz fordult, hogy engedélyezze a súlyos beteg hazatérését. Már a jó hír is enyhítene súlyos állapotán. Kádár nem válaszolt. RM levelére viszont egy hónap alatt elkészült az ötsoros válasz: „hazatérésének feltételeit... nem áll módunkban megváltoztatni". De mivel tudták, hogy súlyosan beteg, humánus okokból „visszatartották" a levelet. Fenya (1970. december 12.): „Az éjszaka nyugodtan telt el... folyik a harc minden napért... az orvosok csodálkoznak az állhatatosságán és önuralmán... mozdulatlanul fekszik a hátán, pedig milyen kín ez... az orvosok nem engedik, hogy a tőletek kapott levelekről beszéljek vele, mert ismét nyugtalankodik."

Ferenc nem kapott repülőjegyet, ezért vonattal utazott, és a riasztás után 11 nappal, december 17-én érkezett Gorkijba. Ottléte két hete alatt naplót vezetett. Az állomáson Fénya és a városi szovjet munkatársa fogadta kocsival. Délelőtt bementek a kórházba. A kezelő orvosnő elmondta, hogy Rákosi Mátyás öt napon át válságos állapotban volt. December 4-én a Kreml-kórház két akadémikus professzorának részvételével tartottak konzíliumot. A beteg állapota javul, azonban még nagyon gyenge, a veséje sincs rendben. Jelenleg a legkisebb izgalomnak sem szabad kitenni, ezért az orvosnő megkérte Ferencet, hogy legalább négy napig ne látogassa fivérét – közben ő felkészíti a találkozásra. Így történt. 1970. december 21., Ferenc: „Megcsókoltam [a] homlokát", az üdvözleteket „nagyon halk szavakban köszöni meg". „Érdeklődött a PB tagjairól és igen nyugtalanították a lengyel események (a rádióból ismerte)." [Rákosi elvtárs] „nagy elismeréssel szólt az orvosairól és a gyógykezelő személyzetről." „Ezen a napon 3 percre a jobb oldalára fektették, a hőmérséklete normális volt."

1970. december 22. „Hangulata érezhetően jobb, mint tegnap. Élénken érdeklődik a családtagok iránt... Ismét a lengyel eseményekről kérdezett... reményét fejezte ki, hogy a Párt felülkerekedik a nehézségeken." Gyógyulását derűlátóan értékelte, „a hazatérését már kevésbé". „Hangulata jó volt, a két akadémikust kedvező jelként értékelte." 1970. december 24.: „az orvosnő fékezi a táplálkozását" a gyenge szíve miatt. Az ápolószemélyzet olyan melegséggel beszél róla, „mintha az édesapjuk vagy nagyapjuk lenne". 1970. december 27.: „Tekintettel nagyfokú fáradtságára, megegyeztünk abban, hogy két napon át nem keressük fel." Ezen a napon Ferenc levélben arra kérte Brezsnyevet, hogy fogadja fivére hazatérése ügyében.

1970. december 30.: Ferenc megfázott, nem látogatta. „Mielőbbi rendbejövést kívánt nekem." 1970. december 31.: „Három napja nem találkoztunk, ez az idő alatt szembeötlően megjavult az állapota. Az egész kórházi személyzet, az igazgatót is beleszámítva, szinte búcsújártak Búék köszöntésükkel... Még ebben a súlyos és majdnem hogy mozdulatlan helyzetében is emberi méltóságának magaslatán van, s az emberek mély meghatottsággal tekintenek fel reá... Az ország minden részéből, eddig több mint 200 üdvözlőlevél érkezett." 1971. január 3.: „Ma már fel-feltörtek humorának sugarai is... Megbeszéltük, hogy felveti orvosai előtt az intenzívebb táplálkozás kérdését (gyümölcs, limonádé, hús stb.)." 1971. január 4.: „Ezen a héten már valószínűleg felül." 1971. január 7.: „Elmondtam neki, amennyiben nem kapok pozitív választ a követségről (kiutazási engedély-meghosszabbítás), úgy kénytelen leszek 11-én éjfélkor elutazni... Megkért arra, hogy vigyek ajándékcsomagokat a nővéreknek és Zoltánnak." A professzor kijelentette, hogy „a szíve már olyan állapotban van, mint az infarktus

előtt". 1971. január 10.: „Reméli, hogy tekintettel a közelgő 80-ik évére mégiscsak hazaeresztik."

Ferencet közvetlenül hazaindulása előtt felkereste a városi szovjet elnökhelyettese a Brezsnyevnek írott levele miatt. Az üzenet a régi: nem a szovjet kormány az illetékes. Biró Ferenc közölte: a kis Magyarország nem kényszerítheti a szovjet szuperhatalmat arra, hogy Rákosi Mátyást a Szovjetunióban tartsák. Hazatérése semmiféle kárral nem járna, a lakosság többsége úgy tudja, hogy otthon van. A szovjet kormány „sugalmazhatja a magyar kormánynak" Rákosi hazatérését. Az elnökhelyettes megígérte az üzenet tolmácsolását. Itthon Ferenc azt mondta a családjának, hogy testvére mindig tiszta, értelemtől csillogó szeme már zavaros volt.

RM állapota még két hétig javult. Fenya, 1971. január 27: „Mátyás rosszabbul van, bonyodalmak a veséivel, lázas." Hirtelen fontossá vált RM: állapotáról az SZKP KB osztályvezetője adott gyors és alapos jelentést a magyar vezetésnek (is). 1971. január 28.: „Mátyást megműtötték." A veseműtét előtti konzíliumra Gorkijba utazott a Kreml Kórház igazgatója, és a Szovjetunió főurológusa. Másnap: „A nővér azt mondta: »a vérrat jó, sápadt«... A vizelet normálisan megy, világos, jó." A pártjelentés szerint: a szívinfarktus folyamán komplikáció lépett fel a prosztata működésében. „A hagyományos orvosi beavatkozás hatástalannak bizonyult." Fenya, 1971. január 31.: „Az ereje a végső határán van. Én csak 2-3 percig láttam őt, tovább nem engedtek... megismételem kérésemet: forduljatok a magyar K-hoz [kormányhoz] és párthoz, hogy tüstént adjanak neki engedélyt a hazatérésre. Ez talpra állítaná." 1971. február 2.: „beszéltem vele, de olyan gyenge, hogy mindvégig szundikált... ezektől az átélésektől már alig állok a lábamon... remélem, hogy az erejét ő már Nálatok, a Ti szeretetekkel és segítségetekkel fogja helyreállítani". De a veseelégtelenség legyőzte.

Tizenöt évnél valamivel többet töltött hazájában, börtönben, s valamivel kevesebbet száműzetésben második hazájában. Minden hatalomban töltött évre nagyjából három év büntetés jut. Az egyik felét előre kapta, a másik részét utólag, ám ha megtorlásul szabták is rá, valójában ez kegyelem volt.

POMOGÁTS BÉLA

A politikai költészet rehabilitálása*

PETRI GYÖRGY SZAMIZDAT-VERSEIRŐL

Őrzök könyveim között egy vékonyka, mindössze nyolcvankét lapos kötetet: Petri György *Örökhétfő* című szamizdat-kötetét. Az AB Független Kiadó jelentette meg 1981-ben „szitanyomással", kilencszáznegyven példányban, olyan mára „klasszikus" szamizdat-kiadványok társaságában, mint Konrád György *Az állami ember és a cenzúra*, Haraszti Miklós: *Kései bevezetés a káderizmusba*, Lázár György (azaz Tóth Sándor) *Erdélyi jelentés*, Marc Rakovski (azaz Bence György és Kis János): *Emberi jogok Magyarországon*, Fehér Ferenc–Heller Ágnes: *Egy tiszta politikai forradalom*, Németh László: *Magyarok Romániában*, Bibó István: *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után* és más művek, amelyeknek egyetlen közös jellemzője az volt, hogy a „három *t*" (a támogatás, a tűrés és a tiltás) jegyében alakított, Aczél György nevéhez fűződő cenzurális művelődéspolitika nem engedte őket legális formában az olvasóközönség kezébe.

Petri György kötete volt az első magyar költőtől származó verseskönyv, amely szamizdat kiadásban került az olvasó elé. Maga a költő is meglehetősen nagy, jóllehet, egyenesnek tekinthető utat tett meg addig, amíg verseskönyvének megjelentetése érdekében szembeszegült a legális nyilvánosság mindaddig kötelezőnek tartott és általánosan elismert szabályaival.

Ahogy magától a költőtől tudjuk, Petri György „magyar-szlovák-sváb-zsidó és szerb" családból született, egyik nagybátyja Tito partizánja volt, később a marsall börtönében ült. Tizenöt éves koráig gyakorló katolikus volt, rendszeresen ministrált a budai Szent Anna templomban és csak ezután fogadta el a marxista ideológiát és a kommunista mozgalom eszményeit, később pedig a „létező szocializmus" kritikai megítélését, végül az egyértelműen ellenzéki gondolkodást és a radikális liberalizmus ideáljait. A kép természetesen nem ilyen egyszerű: Petri tíz esztendős korában, fiának, Petri Lukács Ádámnak adott interjújában maga beszélt erről, Sztálin halálára írt ódát: „Elsötétült a Nap / a nagy Sztálin halott" – ez volt az első versíró próbálkozása, majd a mezőtúri gyapottermesztést ünnepelte egy csasztuska-szerű kis versezettel: „ember és állat köszönti a napot / virágzik Mezőtúr nyári hólabdája, a gyapot."

Ugyanakkor gyermekként – tizenhárom esztendősen – szerzett tapasztalatokat az 1956-os magyar forradalomról. Ott volt a Kossuth Lajos téren, midőn október 25-én a karhatalom a felvonuló tömegbe lőtt, és megérezte azt a történelmi pátoszt, amely egy igazi népfelkeléssel járt együtt. „Minket – nyilatkozta imént említett interjújában – egy forradalmi hangulatra szocializáltak már a Rákosi-rendszerben, átpolitizált és militarizált volt az egész oktatás. Forradalmi és polgárháborús regényeken nőttem föl. Munka frontja, pártfront, minden a harckészültséget sugallta, annak ellenére, hogy a valóságban minden unalmas volt, teljes volt a szürkeség. És akkor azt láttuk, hogy

* Elhangzott az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékének konferenciáján 2000. december 7-én.

kint az utcán lőnek, nagy a felfordulás, itt a valóságos forradalom, végre valósággá lett az álom."

Az ötvenhatos forradalomnak, majd egy bő évtized múltán a „prágai tavasz" 1968-as eltiprásának, akárcsak nemzedéke nagy részénél, az ő világképe alakulásában is eszméltető hatása volt. 1956 után továbbra is marxistának és valamiféle „reformkommunistának" tudta magát (ámbár ez utóbbi fogalom inkább a nyolcvanas évek végén vált tudatossá és elterjedtté!). „Én – fejtette ki a már idézett interjújában – ezt az utat választottam, hogy utánamegyek az eredeti forrásoknak, úgyhogy azt hiszem, azon kevesek közé tartozom, akik nemcsak Marx és Engels műveit ismerik alaposan, hanem elolvastam Lenin összes műveit is. Sztálint és Trockijt is részletesen megismertem; többekkel ezt próbáltuk fokozatosan finomítani. Ennek az volt az alapvető oka, hogy ez volt a kínálat, mármint ezek a szerzők, de volt még egy. Mivel én vallásos családból származom, a kamaszkori változás természetes része volt, hogy keresek egy másik világnézetet, lehetőleg olyat, ami kicsit bosszantja az anyámat. A harmadik ok az volt, hogy bár soha nem vágytam aktív politikusi szerepre, úgy gondoltam, hogy a rendszert csak belülről lehet megváltoztatni. Nagyon sokáig nem merült fel annak a lehetősége, hogy egy kívülről jövő, tehát mondjuk tiszta liberális álláspontról is bírálható a rendszer. Így mi azt mondtuk, hogy mi a helyes, autentikus marxizmust képviseljük, és azt követeljük, hogy valósuljon meg az alapító atyák eredeti tanítása."

A kritikai vizsgálatnak alávetett és megreformált marxizmus eszménye, mint már utaltam erre, egy egész fiatal írástudó nemzedék világképének meghatározója volt a hatvanas és hetvenes években. Arról a szellemi körről beszélek, amelyet „budapesti iskola" néven tart számon az eszmetörténeti irodalom. Tehát Lukács György tanítványairól: Heller Ágnesről, Fehér Ferencről, Eörsi Istvánról, Márkus Györgyről, Vajda Mihályról és az úgynevezett „Lukács-unokákról", közöttük Kis Jánosról, Bence Györgyről, Tamás Gáspár Miklósról, Ludassy Máriáról és másokról. Ez a szellemi kör: filozófusok, szociológusok, történészek és írók mindenekelőtt az 1968-as csehszlovákiai események hatására távolodott el a marxizmustól, az úgynevezett „reformmarxista" vagy „reform-kommunista" elképzelésektől is, és közeledett a nyugati liberálisok eszméihez. Nagy hatással voltak rájuk az 1980–1981-es lengyelországi események, a Kádár János-féle rendszer megreformálhatóságának képtelensége felől szerzett tapasztalatok, a Brezsnyev-féle szovjet nagyhatalmi politika, majd a nyolcvanas évektől idehaza kialakul demokratikus ellenzéki mozgalom.

„Fejlődésünk fontos korszaka volt – nyilatkozta 1990-ben a Magyar Nemzetben Petri György –, hogy a marxizmus kritikáján, finomításán keresztül jutottunk el egy eretnek marxizmusig, és azt hittük, mi vagyunk az igazi marxisták. De a pártközpont komisszárjai nagyon helyesen felismerték, hogy mi hamis tudatban leledzünk, mert ez már valóban nem az a marxizmus, amit ők követelnek, hanem valami egészen más." Maga Petri egy másik, a Beszélőnek 1991-ben adott interjújában, így számol be arról a felismeréséről, amely révén nyilvánosan is megtagadta korábbi marxista elveit: „Történelmi pillanat volt például, amikor a várbeli kollégiumban felolvasást tartottam, 1976-ban, és miután elhangzottak a versek, kérdések következtek. Valaki felállt, hogy akkor most mondjam meg, én marxista vagyok-e. Az egy hatalmas pillanat volt. Én ugyanis azt mondtam, hogy nem vagyok marxista. És tényleg megállt a levegő. A közönségnek is és nekem is. Holott én már körülbelül három éve, 1973-ban, hosszú küzdelmek után leszámoltam a magam marxizmusával. De amikor ezt nyilvános helyen

deklaráltam, úgy éreztem magam, mint Luther, amikor kiszögezte téziseit. Csak éppen nekem nem voltak téziseim."

A nyolcvanas évekre azután megszerveződött az a szellemi, majd politikai mozgalom, amely mint „demokratikus ellenzék" vett részt a rendszerváltozáshoz vezető folyamatokban. Létrejön a Beszélő című folyóirat és az úgynevezett „Rajk-butik", amely a szamizdat-irodalom terjesztője volt, megszerveződött a SzETA (a Szegényeket Támogató Alap), és lassanként kezdett magára találni az a „civil társadalom", természetesen nem csak a „demokratikus ellenzék" körében, hanem a népi irodalom híveinek táborában is, amelyet korábban a kemény, majd a puha diktatúra következetesen elnyomott vagy háttérbe szorított. 1977-ben Petri György csatlakozott ahhoz a nyilatkozathoz, amelynek harminckét aláírója tiltakozott a csehszlovák Charta szervezői ellen vezetett rendőri megtorló akciók ellen.

Ebben az időben készültek az *Örökhétfő* című kötet versei. Miként Petri György elmondta, a versek nagy részét 1979-ben egy dömsödi házban írta, maga a kötet két esztendő termését foglalta egybe. Az elkészült kötettel felkereste korábbi két könyvének kiadóját, a Szépirodalmi Kiadót, amelynek igazgatója végül a száztizenkilenc versből harmincöt vers, mintegy hatszáz sor elhagyását követelte meg, egyértelműen politikai cenzurális indokokkal. „Nem egyeztem bele a csonkításba – nyilatkozta később, 1991-ben Petri György –, úgy gondoltam, így már nem az én könyvem lenne. Alkati adottságomnál fogva hajlandó vagyok kompromisszumokat kötni, de ez nem volt tárgyalási alap, hanem feltétel nélküli diktátum." Az *Örökhétfő* így lett 1981-ben az első hazai szamizdat verseskötet, ezt 1985-ben az ugyancsak szamizdatban megjelent *Azt hiszik* című kötet követte, közben 1984-ben New Yorkban jelentették meg a költő *Hólabda a kézben* című versesfüzetét. A szamizdat-kötetet szigorú eltiltás követte, és ettől kezdve Petri György egészen 1989-ig nem szerepelt a hazai legális nyilvánosság fórumain, ekkor jelent meg a Szépirodalmi Kiadónál *Valahol megvan* című gyűjteménye, amely válogatott versei mellett újabb költeményeit is tartalmazta.

A szamizdat verseskönyvnek, mint szerzői gesztusnak, irodalom- és politikatörténeti jelentősége van, tekintettel arra, hogy Petri György ezzel a gesztussal mondta fel azt az értelmiségi kompromisszumot, amely valójában a Kádár-féle hatalom konszolidációjától, tehát 1958–1959-től kezdve egészen a rendszerváltó folyamat kezdetéig, tehát 1988–1989-ig érvényben volt. Természetesen ennek az értelmiségi és írói kompromisszumnak a keretében is számos alkalommal jelentek meg olyan irodalmi művek, például Illyés Gyula, Németh László, Déry Tibor, Örkény István, Nagy László, Csoóri Sándor és mások tollanyomán, amelyek szembefordultak a diktatórikus rendszer monolit szerkezetével, és bírálták a rendszer ideológiáját vagy gyakorlati politikáját, ezek a művek azonban szinte mindig a közvetett beszéd, az allegorikus és a metaforikus nyelvi rendszer lehetőségeit használták fel, és csak ritka alkalommal tettek kísérletet a nyíltabb és közvetlenebb fogalmazással. Ilyenkor a cenzúra természetesen azonnal működésbe lépett és lecsapott, például Illyés Gyula *Szellem és erőszak* című nevezetes publicisztikai kötetének esetében, amelynek egy évtizeden keresztül kellett a Magvető kiadó raktárában kényszerpihenőt tartania.

Petri György az *Örökhétfő* verseivel, majd a szamizdat-kiadással és a nyomában törvényszerűen bekövetkező szilencium vállalásával felmondta a hagyományos értelmiségi kompromisszumot. Mindennek kétségtelenül igen jótékony következményei voltak. Fodor Géza beszél ezekről *Petri György költészete* című kismonográfiájában: „Vállalta (tudniillik Petri György), hogy kiszorul a hivatalos magyar költészetből és

nyilvánosságból, viszont megnyerte cserébe a tiszta, világos, egyenes beszéd lehetőségét. De ami a legfontosabb: ez nemcsak azt eredményezte, hogy politikai költészete előtt megnyílt a zsilip – valóságos gátszakadáshoz vezetett költészetében. A politikai kompromisszumok felmondásának általánosan felszabadító hatása lett Petrire; ez adott neki bátorságot és erőt az élet és a költészet többi tabujának a megtöréséhez, a költészet hagyományos határainak átlépéséhez, a poétika, a költőiség hagyományos normáinak félretolásához, legmélyebb tapasztalatainak megközelítéséhez is."

A cenzurális rendszerrel szembeszegülő nyílt beszéd, a szamizdat irodalom mindazonáltal, mint erre Radnóti Sándor *Valami az első szamizdat verseskötetről* című írásában rámutatott, nem csak erkölcsi előnyökkel járhat, hanem bizonyos, hátrányosnak bizonyulható pszichikai késztetésekkel is. Itt a következők olvashatók: „minden államilag engedélyezett művet megpecsétel az engedély. Ez politikai aktus vagy gesztus. Amit a mű kimond, azt politikai értelemben szinte visszamenőleges hatállyal kimondhatóvá teszi, és ezzel a kimondást apológiának vagy veszélytelen hóbortnak tűnteti fel. Ám míg az engedélyezés politikai aktus, a műalkotás mint műalkotás nem az – még a politikai költemény sem. A külső és belső cenzor mondatokat latol, allegóriákat orront – az egészre nem tekint. A szamizdat irodalom mindennek a fordítottja. Nem engedélyezett volta és ennek kockázata: politikai aktus vagy gesztus. Amit kimond, az a – politikai értelemben vett – kimondhatatlan. Veszélye, hogy e szabadságának foglyává válik, reciprok cenzorává önmagának, és saját igazságának keresése helyett azt gyűjtögeti, csak azt »engedi át«, csak azt véli profiljába tartozónak, ami kimondhatatlan."

Petri költészete nem tévedt bele az „alternatív irodalomnak" ebbe a valóban létező csapdájába, tulajdonképpen annak következtében, hogy éppen a nyilvánosság fórumain kimondhatatlan (vagy csak allegorikusan kimondható) igazságok kimondása által állította helyre a költői személyiségnek azt a szuverenitását, amelynek bizonytalanságáról, megingásáról, kérdéses voltáról korábbi köteteiben: az 1971-es *Magyarázatok M. számára* és az 1974-es *Körülírt zuhanás* című verseskönyveiben oly hiteles képet adott.

A költői személyiség szuverenitása, művészi reprezentációja, egyáltalán lehetősége ugyanis valóban problematikussá vált a magyar lírában, éppen az 1956 utáni évtizedekben, éspedig nem csak a nyugati gondolkodás és irodalom világából érkező indíttatások következtében, hanem a valódi emberi szabadság hiánya miatt is. A szabadsághiánynak és a személyiség elbizonytalanodásának ez a mélyen ható tapasztalata okozta azt, hogy a költői személyiség többnyire elégikus, mitikus, ironikus-groteszk vagy éppen tárgyias-absztrakt módon reflektálódott. Az első változatot Vas István és Somlyó György, a másodikat Weöres Sándor és Juhász Ferenc, a harmadikat Kálnoky László és Orbán Ottó, a negyediket Pilinszky János és Nemes Nagy Ágnes költészete példázhatja. És csak igen ritkán adódott lehetőség arra, hogy a személyiségfogalom megrendülésének élménye és tapasztalata ne érintse meg egy költő világképét, csakis olyan költők esetében, akik számára egész addigi életművük biztos tartást adott, mint Illyés számára, vagy eleve a lázadó romantikájával ítélték meg a költői személyiség helyzetét, ilyen volt Nagy László, aki az adott valósággal szembefordulva tudta eredményesen védelmezni a maga költői szuverenitását.

Petri György „szamizdat-költészete olyan módon állította helyre vagy védte meg a maga szuverenitását hogy egyfelől nem kívánt pusztán „politikai költő" lenni, ennek bizonysága egy későbbi költemény, az 1985-ös *Azt hiszik* című kötetben olvasható *Élektra,* amely elismeri ugyan, hogy a politika a költői világkép lényeges eleme, a személyiség alakítója, ugyanakkor kifejezi a személyiség. szuverenitását is a politikával

szemben, és arra utal, hogy éppen ez a szuverenitás követeli meg a politikai állásfoglalást. Másfelől a lírai én teljes spektrumát áthatotta a politikai tapasztalat és az ennek nyomán kialakuló kritikai gondolkodás. Mint Radnóti Sándor megjegyzi, az *Örökhétfő* verseinek tanúsága szerint: „a szerelmi líra is politikai líra lett, az egyetemes, de politikai indíttatású kielégületlenség enigmája. A kudarcnak, a frusztrációnak aligha akadt nagyobb költője mai irodalmunkban. Méghozzá úgy, hogy a megfosztást minden kiterjedtsége, mélysége, egzisztenciális tágassága ellenére nem az egzisztenciából vezette le, hanem a megfosztó hatalmakból. Ha a gyűlölet kimondhatatlan, akkor a szeretet is az. A versek finoman, reflektáltan és radikálisan ezt az egyszerű gondolatot és érzületet idézték fel."

A személyiség szuverenitása ugyanakkor tulajdonképpen csak valamiféle közösségi háttér és kötődés birtokában érvényesült. Bizonyítja ezt Illyés és Nagy László költészete is, az ő számukra valójában a „nemzet", a „nép" ügye mellett vállalt, egyáltalán nem elvont elkötelezettség adta azt a közösségi hátteret, mondhatnám: garanciát, amely következtében a költői személyiség sohasem vált problematikussá. Petri György esetében, miként erre Fodor Géza és Radnóti Sándor egyként rámutatott, a „szamizdat-költészet" nem csak az „én", hanem a „mi" tapasztalatait és kritikai meggyőződését is kifejezte. „A *Körülírt zuhanás* alanya – állapítja meg Fodor – kevés vers kivételével, az *én*. Az *Örökhétfő*-ben újra gyakrabban tűnik fel a *mi*, s ez jelzi, hogy a költői személyiség a polgárjogi mozgalom, a demokratikus ellenzék közegében újra egyfajta közösséget tud maga mögött." „A cenzúrázatlan beszéd – mondja Radnóti Sándor – tanulásfolyamatához alternatív nyilvánosságra volt szükség, s ez jelent meg – összehasonlíthatatlanul nagyobb kulturális, mint politikai hatásfokkal – Magyarországon a 70-es években. Az ellenzéki szubkultúra az összkultúrát provokálta, s noha – éppen mert szubkultúra – még indirekt módon sem szólíthatott fel arra, hogy az ő útját kövessék, mindenesetre megingatott néhány önfenntartó, önigazoló sztereotípiát."

A „demokratikus ellenzék", a Beszélő köre, miként erre ugyancsak Fodor Géza mutatott rá, talán nem volt igazi „megtartó közösség" (ahogy Illyés és Nagy László számára a „magyarság"), de „működési feltételeket biztosító, inspiráló" közösség volt, mindenesetre nem pusztán az alternatív nyilvánosságot és elismerést kínálta fel, hanem a politikai költészet eszmei hátterét is megadta abban a radikális demokratizmusban, az egyéni szabadságnak és a társadalmi szolidaritásnak abban a bátor képviseletében, amely ennek az ellenzéki csoportnak vagy mozgalomnak a legfőbb erkölcsi és politikai értéke volt. (Magam nem tartozom a „demokratikus ellenzék" soraiba, legfeljebb időnként kerültem érintkezésbe képviselőivel, mindenesetre kedvetlenül hallgatom azokat a lekicsinylő nyilatkozatokat és hazug rágalmakat, amelyek az elmúlt tíz esztendőben forgalomba kerültek a „demokratikus ellenzék" múltbeli szerepe kapcsán, többnyire olyan közszereplők által, akik nagyon is jól beilleszkedtek a kommunista rendszer kereteibe, és mindig is igyekeztek jövedelmező kompromisszumokat kötni a hatalommal.)

Radnóti Sándor imént idézett tanulmányában „kudarcról és frusztrációról" beszélt, és kétségtelen, hogy Petri politikai költészetének nyelvében és poétikájában nyomokat hagyott ez a kudarcélmény és frusztráció: a korábbi és általános értelmiségi kompromisszumok felmondása, a személyiség szuverenitásának helyreállítása, az alternatív nyilvánosságban elhangzó független beszéd olyan kifejezésmódot követel, amely maga érzékelteti a politikai viszonyok világában tapasztalt hazugságot és erőszakot, hogy Esterházy Péter „klasszikus" kifejezésével éljek, a „kis magyar pornográfiát": a politikai

„pornográfiát". Valójában innen eredhet az *Örökhétfő* (és a későbbi kötetek) politikai verseinek szándékosan alpári, durva, időnként az obszcenitással érintkező beszédmódja.

Maga Petri ennek a beszédmódnak a személyes hátterét és indítékait a következőkben világította meg Parti Nagy Lajossal folytatott beszélgetésében (a Magyar Napló 1993-as évfolyamában): „volt egy naív, primitív és egyszerű indulat bennem, hogy elég volt a parabolákból, a célzásokból, az egymásnak beszélésből, hogy mi tudjuk, miről van szó, ők meg úgy tesznek, mintha nem tudnák. Egyszerűen szükség volt a durva beszédre, a versek szókincsében megjelenő obszcenitás szándékolt volt, én a prüdériát, nemcsak a szexuális, hanem a közéleti, politikai prüdériát is, a rendszer alaptermészetének tartottam. Tehát metaforikus gesztus van abban, hogy tessék, belemondom a pofátokba, hogy elég volt a hablatyolásból, a finom allúziókból. Ez szükségképp hozta magával, hogy időnként valóban artikulátlan düh tört ki belőlem, de magának az *Örökhétfő*nek a létrehozásához ezeket a verseket nélkülözhetetlennek tartottam. Úgy éreztem, hogy a költői önkifejezésem szempontjából is elkerülhetetlen, hogy bemenjek, mint elefánt a porcelánboltba, és egy jó hangos kussal elnémítsam ezt a csipogást és madárnyelvet."

Ennek a költői „dühkitörésnek" talán leginkább emlékezetes példája a Radnóti Sándornak ajánlott *Széljegyzet egy vitához* című költeménye, ez a vers mondta fel először kihívó módon a hetvenes évek hazai értelmiségi kompromisszumát:

Ha a seggünkbe nem csizmával rúgtak,
azt tiszteltük volt liberalizmusnak;
ha virágnyelven küldtek el a francba:
a Repression átment Toleranz-ba.
Túl az Oderán, innen az Uralon
szerveződik a rémönuralom,
a trafikokban rágógumibot
– prefogyasztói világállapot.
S mert mindez csak kritikailag tetszik,
tituláljuk kommunának a kreclit?
S ezentúl kritikailag kúrunk,
míg tűri személytelen kult-Úrunk?

A kompromisszum felmondása akkor valóban kihívó gesztusnak tetszett, a vers címzettje, akivel a költő vitába szállt, maga csak később jutott el oda (kiábrándító személyes tapasztalatok után), hogy eltávolodjék a „hatalom védte bensőségnek" attól a biztonságos világától, amelyet a Lukács iskola és a nyilvánosan hangoztatott marxista meggyőződés jelentett. Ezt a kihívó gesztust fejezte ki és tette teljesebbé, visszavonhatatlanná Petri György politikai verseinek beszédmódja, illetve az az igen határozott kritikai attitűd, amely a versekben megnyilatkozott. A „szamizdat-versek" mindenekelőtt szatírák és politikai pamfletek, ezek minduntalan a hatalmat ostorozták, és természetesen nem kímélték a hatalom csúcsán álló személyeket sem, például Kádár Jánost, aki még olyan, máskülönben független gondolkodású írók is kétségtelen respektussal öveztek, mint Illyés Gyula, Déry Tibor vagy Keresztúry Dezső. Ilyen szatírák és politikai pamflet az *Egy fényképre, amelyen kezet ráznak* című és „Rekviem a magyar demokráciáért" alcímű költemény, ez Rákosi Mátyás és Szakasits Árpád emlékezetes kézfogását kommentálja, ez a „megegyezés" és „összefogás", ez a bekebelezés és árulás számolta fel a demokratikus baloldalt, a magyar szociáldemokráciát, ilyen a *Vizigót va-*

sárnapok, a *Song, A kis októberi forradalom 24. évfordulójára*, az *Apróhirdetés*, az *Andrzej és Wanda*, a *Személyi követő éji dala*, a kötet címadó verse, az *Örökhétfő*, amely a monolit rendszer hazugságait és kíméletlenségét leplezte le és még további versek, vagy a következő, *Azt hiszik* című kötet darabjai közül a *Leonyid Iljics Brezsnyev emlékére* című kíméletlen szatíra, amely azzal a következménnyel járt, hogy a költőt véglegesen kitiltották a nyilvános beszéd fórumairól.

A politikai versek szemléleti hátterét és poétikáját alighanem Könczöl Csaba *„Együtt, elválva"* című 1979-es tanulmánya világította meg leginkább hitelesen. Ez a tanulmány Wolfgang Kayser, L. J. Pinszkij és mindenekelőtt Mihail Bahtyin elméleti írásai nyomán a groteszk humorban jelölte meg Petri György szamizdat-költészetének poétikai karakterét. „Petri humora – állapította meg – sosem jókedvből, fölszabadult vidámságból és derűs kedélyből fakad. Szerkezetét a legáltalánosabban úgy határozhatjuk meg, mint bizonyos logikailag összeegyeztethetetlen valóságelemnek, stiláris effektusok egyetlen képpé történő összerántását. A humor forrása – és egyben Petri kivételes költő erejének bizonyítéka – az, hogy a befogadó az egyetlen képben összekapcsolt heterogén elemek logikai összeférhetetlenségét éppen olyan evidenciának érzi, mint azt, hogy itt össze vannak kapcsolva."

Petri György költészetének fontos tulajdonsága, miként ezt Könczöl kifejtette, „a *nevetés* és az *életöröm* szembekerülése. A nevetés itt sosem örvendező, életvidám, fölszabadult, legfeljebb szatirikus, ironikus, szarkasztikus, humorizáló. Más szóval, sosem az élethez, a lét teljességéhez való pozitív, igenlő viszonyt fejez ki. Ugyanakkor mint nevetés mégis megmarad, csakhogy olyan formákban (és mint Bahtyin kimutatta, az egész újkori kultúrát a komikum ilyen formái jellemzik), amelyek vagy az élet egyes konkrét jelenségeinek, vagy a lét teljességének tagadó, merőben negatív célzatú kinevetéséből táplálkoznak."

A groteszk elemekből építkező versek szinte kivétel nélkül szatirikus jellegűek, vagy éppen politikai pamfletek, mindazonáltal a groteszk motívumok átszövik a más jellegű politikai költeményeket is. Így például az inkább elégikus jellegű *Bibó temetése* című nagy költeményt, amely amellett, hogy kifejezi megbecsülését a polgárjogi mozgalomban igen nagy tekintélyt élvező tudós-politikus, az 1956-os magyar forradalom egyik vezető egyénisége és kis híján vértanúja iránt, a hatalomnak a temetés és az őszinte gyász körül kibontakozó manipulatív játékait is leleplezi. Hasonlóképpen elégikus hangot üt meg az *Utóhangok* és a későbbi *Karácsony 1956* című költemény. A szatírák és az elégiák után szerepet kapott az ódai hang is, mégpedig a *Nagy Imréről* című versben, amely a korszak más, a mártír miniszterelnök alakját megörökítő verséhez, így Faludy György *Nagy Imre* és *Nagy Imre szelleméhez*, valamint András Sándor: *Gyászmise a Hattyú utcai kocsmában* és Eörsi István *Ma húsz éve* című költeményeihez hasonlóan a miniszterelnök köznapi emberi egyéniségét állítja szembe a vállalt vértanúság hősiességével, és éppen ennek a hősiességnek az érzékeltetése révén emelkedik ódai magasságba:

Személytelen voltál, mint a többi zakós-
szemüveges vezér, nem volt érces
a hangod, mert nem tudtad, hogy mit is mondjál

hirtelenjében a sok egybegyűltnek.
– – – – – – – –

De emlékeznünk szabad
a vonakodó, sértett, tétova férfira,
akibe mégis
fölszivároghatott
düh, káprázat, országos vakremény,
mikor arra ébredt
a város: lövik szét.

A magyarországi szamizdat-irodalomnak, túl azon, hogy kifejezésre juttatta a fennálló rendszer nagyon is szükséges kritikáját, valójában az volt az igazi értelme, hogy hozzájárult a természetes társadalmi és kulturális érték helyreállításához és fenntartásához, mondhatnám: rehabilitálásához, vagyis ismét szerephez juttatta azokat a szociális és erkölcsi minőségeket, melyeket az antidemokratikus rendszer figyelmen kívül hagyott vagy elnyomott. Ilyen módon rehabilitálta az egyéni felelősséget, a polgári autonómiát, a közösségi szolidaritást és – miként ezt éppen Petri György lírája tanúsítja – a politikai költészetet, ennek hitelessége ugyanis szinte elveszni látszott az 1948 utáni évtizedekben. Holott a magyar politikai költészet, ahogyan ezt Kölcsey Ferenc, Vörösmarty Mihály, Petőfi Sándor, Vajda János, Ady Endre, Kassák Lajos, József Attila és Illyés Gyula példája mutatja, mindig is szervesen hozzátartozott irodalmunkhoz.

A politikai költészetet elemezve Lukács György annak idején *Pártköltészet* című írásában (amely 1948-ban megjelent *Irodalom és demokrácia* című kötetében volt olvasható) élesen megkülönböztette a „tömegpropaganda" szolgálatában álló verseket és a valódi politikai költészetet, az irodalmi aktualizációt és az autonóm műalkotást. Véleményének, mint általában, kivéve, ha valamilyen kifejezetten káros tételt vetett papírra, miként ezt tette Kassák költészetével, az Újhold íróival vagy később *Az ember tragédiájával* kapcsolatban, kevés foganatja volt, a Rákosi-korszakban kifejezetten elvárták, sőt megkövetelték a költőktől, hogy a pártpropaganda céljainak megfelelő verseket gyártsanak, a Kádár-korszakban pedig mindenekelőtt a harcos kormánypárti kiállások tartoztak a támogatott művek közé, lásd Hidas Antal, Garai Gábor és Váci Mihály vagy néhány menthetetlenül dilettáns versfaragó magasan honorált költészetellenes merényleteit. A magyar politikai költészet csak az ötvenhatos forradalom napjaiban támadt fel egy rövid időre: Illyés Gyula *Egy mondat*ának megjelenésére, Kassák Lajos, Sinka István, Benjámin László és Tamási Lajos verseire gondolok. Máskülönben a politikai vélemény és megítélés csupán rejtett módon, allegorikus vagy metaforikus formában nyilvánulhatott meg.

Pedig azt már Vas István kifejtette, nyomban az 1945-tel bekövetkező történelmi változások után, hogy a költészet és a politika viszonya milyen buktatókat rejthet. *Költészet és politika* című írásában, amely Balázs Béla *Az én utam* című verseskötetén verte el a port, a következők olvashatók: „A politikus költő első veszedelme: író és párt viszonya. Nem mintha a párt hatása az irodalomra nem lehetne igen értékes. Ki tagadná például azt a hatalmas ihletet, amelyet a kommunista mozgalom József Attila vagy Déry Tibor művészetének adott? A nehézség olyankor kezdődik, amikor a költő nem elégszik meg azzal hogy ő kap a párttól – erőt és élményt –, hanem adni is akar a pártnak: tüstént használható fegyvert. Holott épp az, akit a politika szenvedélyesen érdekel, hajlamos arra, hogy egyénien és eredetien gondolkodjék róla, s amit gondolt, egyénien és eredetien fejezze ki. Így válhatik aztán a párt pillanatnyi szemszögéből eretnekké az, aki később a dolgok természetes rendjénél fogva a párt reprezentatív

művésze lesz, mint éppen József Attila, akinek életében ilyen természetű csalódás volt egyik fő oka meghasonlásának. Ha viszont könnyen tud alkalmazkodni az időszerűségekhez, vigyáznia kell, hogy az ne legyen belőle, »akire csak egy párt vigyáz«."

Igen, valójában az egész 1945 utáni magyar költészet (és persze a korábbi is) azt igazolja, hogy hiteles politikai költészet csakis ellenzéki pozícióból, kritikai álláspontról jöhet létre, máskülönben a politikai költemény puszta agitációvá és propagandává silányul, és természetesen nem is eshet esztétikai megítélés alá. Petri György szamizdatverseinek nagy érdeme, hogy egy korszakban, amely szüntelenül a közéletiséget, azaz a politikumot kérte számon az irodalmon, ugyanakkor mi sem állott távolabb szándékaitól, mint a valódi politikai költészet támogatása, végre helyreállította a magyar politikai líra hitelességét és becsületét. Az már a kor viszonyaiból, a költő személyes helyzetéből következett, hogy ezt többnyire groteszk szatírák nyelvén kellett megtennie.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Beszélgetések Petri Györggyel. Bp. 1994.
Fodor Géza: *Petri György költészete*. Bp. 1991.
Könczöl Csaba: *Tükörszoba*. Bp. 1986.
Lukács György: *Irodalom és demokrácia*. Bp. 1948.
Radnóti Sándor: *Recrudescunt vulnera*. *Bp*. 1991.
Vas István: *Körül-belül*. Bp. 1978.

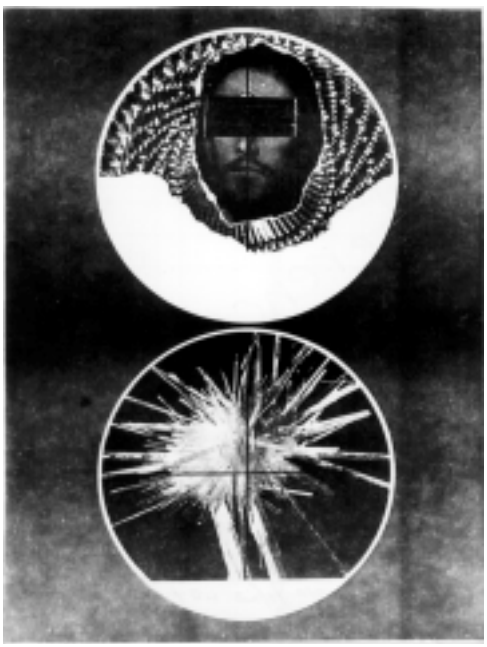

PATAKI FERENC: EL GRECO TANULMÁNYLAP (1980)

FRIED ISTVÁN

A költõrõl, akinek legalább egy föltett kérdése akad

LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZLÓ TÁVOLSÁGTARTÁS CÍMÛ KÖTETÉRÕL

Lehetséges, hogy korunk alanyi (és tárgyias) költője ugyanazt a verset láthatólag (nem számítva a kéziratos, gépiratos, számítógépbe pötyögtetett változatot) kétszer írja meg? Először közreadja önmagában, vagy néhány más darabbal együtt, folyóirat(ok)-ban, napilapban stb. megjelenteti, másodjára, elérkezvén egy időszak termésének könyvalakba szervezéséhez, megtervezi helyét a kötetben, a kötet megfelelő ciklusában, részint attól függően, hogy a kötetnek-ciklusnak címadó, a fülszövegbe, hátlapra „illő" verséről van-e szó. Ennek a (külső vagy belső?) szempontnak eleget téve hagyja változatlanul, vagy eszközöl kisebb-nagyobb kiigazításokat, emel ki pregnánsnak vélt részletet, olykor egészverssel hangsúlyozza a kötetben érvényesülő paratextust, netán iterációt. Mivel – az idevágó elemzések ebbe az irányba tartanak, jellemző esettanulmányként Kulcsár-Szabó Zoltánnak egy ismertetésére hivatkoznék, amelyet Orbán Ottó egy kötetéről írt, bemutatván, miként módosul az egyes vers meg az egyes versek másfajta elrendezettségéből egy „költészet" helyi és nem helyi értéke – a közölt vers sosincs önmagában: oda-visszahat a folyóirat, a napilap, az antológia más közleményeire, így hírértéke lehet, információs-közérzületi mondandója stb., sőt: alakíthatja a folyóirat-egész „arculatát". A kötetben viszont az egyelőre „végleges" helyére került vers (amely majd egy „válogatott", összegyűjtött, „tematikus" könyv részére persze átíródhat) azonban a korábbi versállapottól, környezettől eltérő poétikát körvonalazhat, minthogy intra- vagy intertextuális telítettséget vagy hiányt jelezhet–ellensúlyozhat, vitathatja, a háttérbe szoríthatja – vagy éppen ellenkezőleg –, fölerősítheti a kötet „motivikus szerkezete", emblémáinak jellege, az intra- és a paratextusok összjátéka révén e poézis egyediségét olyan értelemben, hogy még a „nemzedéki" csoporton belül hangsúlyozottan akart különbözési szándékot is aláhúzza.

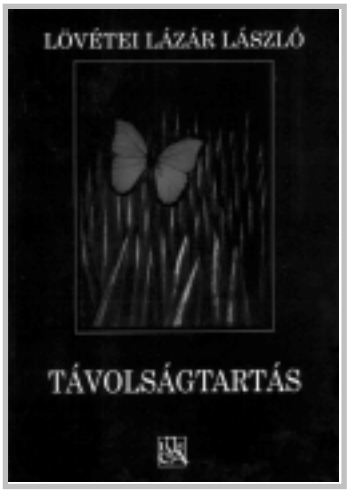

Az elmondottak következtében jócskán változhat egyes versek „tulajdonított" (és „intencionált") jelentéssessége, az egyes versek és a kötetegész egymásra vonatkoztatása újabb fénytörésben engedi szemlélni (nemcsak ezt a viszonyt, hanem e viszony két „tényező"-jét is) mind e poézis szembesülését az előd vagy kortárs társakéival, mind pedig az egyes versek alakulástörténetével. Az ilyeténképpen készült kötetek nincsenek tekintettel (vagy nem *úgy* vannak tekintettel) a versek (ön)életrajziságára, hiába a fülszövegen vagy a hátlapon az életrajzi évszám vagy a műjegyzék,

az alkotási kronológia szintén érdektelenné válik (már Ady Endre vagy Rilke esetében megtörtént ilyesmi), mivel a kötetben és a kötet által létesült új rend egy más, mástípusú sorrendiséget, fikcionáltságot hoz létre, amely az odaértett, az ebben a sorrendiségben, az így elgondolt fikcionáltságban másképpen létező lírai énnek, a beszélőnek lesz vers- vagy kötetregénye, de legalábbis jobb esetben történetté elgondolható történéssorozata. A „filológiai" munkára felhívott kritikus szövegváltozatok és szöveg-„hely"-ek között bolyong, re- és dekonstrukciós költői munkálkodást szemrevételez. S hogy magam ezúttal nem vállalkozom ilyenre, előrebocsátva kijelentem, töprengéseim bizonyára ideiglenes érvényűek, egy a följebbiekben igényelt olvasási mód során (talán nem egészen a kijelentésekkel ellentétes irányban, de) átíródhatnak.

Mindezt elmondhattam, mivel Lövétei Lázár Lászlónak második verseskötete (*Távolságtartás.* Csíkszereda, 2000.) még határozottabban képviseli ezt a fajta kötettervezést, mint az első (*A névadás öröme,* 1997.)* Költőnk, hasonlóan az évek s a verseskötetek tekintetében nem sokkal előbbre járó társaihoz, a kolozsvári *Helikon* Serény Múmia rovatában, az *Előretolt Helyőrség*et író-szerkesztő csoportban, kolozsvári egyetemistaként tűnt föl; föltűnt már azzal is, hogy lírája tárgyszerűségével, szófukarságával, tömörítéseivel szinte minden társától eltérő „poeticitás"-sal jelentkezett. Első kötetével igazolta, hogy tudja a mesterséget, kitűnően ismeri a különféle klasszikus (időmértékes) versformákat, a jelentéktelennek vélhető verstárgyban is képes felmutatni a versbe, csakis e(bbe a típusú) versbe kívánkozót, méghozzá ilyen módon versbe kívánkozót. Akadt, aki felszíni hasonlóságok alapján Térey Jánost emlegette (Lövétei Lázár „dallama", ha ez a jó szó, egészen más, véltem és vélem), mások föltették a nem egészen indokolatlan kérdést: az „egydallamú" (vajon valóban az?), jórészt azonos regiszteren megszólaló költő nem válik-e későbbiek folyamán monológikusan egyhangúvá, durvábban szólva: unalmassá?

A különféle erdélyi és magyarországi folyóiratokban publikált versek nem adtak határozott választ a följebbi – inkább sorok közötti, beszélgetésekben, például egy szemináriumomon elhangzó – kérdésre. Hiszen egy-egy vers önmagában, más versek viszonylatában állva, relatíve csekély terjedelmű terület költői-nyelvi birtokba vételét ígérte-tanúsította; s a Lövétei Lázár pályáját figyelők is csupán apró változtatásokat szemrevételezhettek. Míg a tárgyvilág nagyjában-egészében továbbra is kiindulópontja a verseknek, a tapasztalati valóságként feltüntetett környezetrajz biztos háttérként tűnik funkcionálni, az össze/eggyéolvasott versek mintha az elvonatkoztatás, a tárgyak „átszellemítése", az allegorizálás irányában mozdultak volna el; és hogy a vers „élvezését" „külső" tények ne zavarják, költőnk egyre takarékosabban élt a szövegköziség mára tetszetően megnyerő alakzataival, és egy első pillanatban kötetlenebbnek látszó, a hagyományos ritmikai formákat meg a rímelést elvető vers, többnyire „rövidforma" módozataival kísérletezik.

Az első kötet óta e nem túlságosan szapora beszédű költőnek mennyiségileg két vékonyabb füzetre való verse gyűlt össze. Ennek megállapítása pusztán azért lényeges, mivel a *Serény Múmia*beli költőtársak is inkább füzeteket, mint köteteket adnak ki. Ennek ugyan „anyagi" megfontolások is lehetnek okai, de talán az is, hogy a könyv/füzetborítók közé törekvő anyagból így hullik ki a nem odavaló (ami ugyan értékben eset-

* Vö. tőlem: Újabb irodalomtörténések Erdélyben. Forrás, 1998. 7:76–92.

leg nem alábbvaló, csak éppen egy másik verstörténést kezdene meg elbeszélni, márpedig – mint tudható – egyszerre csak egy történetet lehet elbeszélni).

Ezért mondhatjuk el, hogy a baudelaire-i „intenció" az ilyesmódon kialakított kötetre érvényes, van eleje, közepe és vége, ezért mondható el az is, hogy belakhatóvá válik a határolt versvilág. A *Távolságtartás* ilyenmódon viszont erős válogatás, még erőteljesebb megszerkesztettség eredményeképpen született meg, amelyben az egymásra utalások, az egyes versek közötti és azokon belüli hivatkozások a verseskötet folyamatos íródását sugallják, a hétköznapi tevékenységeknek létteremt(őd)ését, a költészetbe lépést, illetőleg a szűkebb környezet versbeszéddel történő „világ"-magyarázatát. Pontosabban szólva: a szűkebb környezetben végzett tevékenység egyetlen nagy küzdelem a megértésért, a megnevezésért/megneveződésért. A szószerint és átvitt értelemben megtett út a versidőben nem zárul(hat) le; a vers tétje az, hogy a lírai én (néhány verset leszámítva egyes szám első személyű, míg az egyes szám harmadik személy, aki fölfölbukkan, jórészt homályban marad, bár *van*) a magáévá élhesse, megteremtődjék „belső ideje". A valós és „képzelt" tevékenységi helyek bejárása, a környezet földerítése, az egyes (megint így írom) valós és „képzelt" helyzetek fölmérése, a lírai én szempontja szerinti jelentésük/jelentőségük mérlegelése – ebben a felfogásban – „objektív" lírát igényel. Ami ekképpen is leírható, hogy nem tudható: mennyi mondatik el a lírai én föl/ráismeréseiből, mennyi belőle az elhallgatás, a kihagyásos, az „üres helyek" poétikájára hagyatkozó beszéd. Feltehetőleg az olvasót kívánná aktivizálni a vers beszélője/a versbe belehallgató. Vagy éppen ellenkezőleg, azzal, hogy nem könnyű feladatokat ró az olvasóra, csak az értők, a hivatásosak, a „rejtvényfejtők" együttérzésére, szövetségére számít? Minthogy az akár merész asszociációkhoz, akár a szigorúbban metaforikus előadáshoz, akár az „understatement"-hez stb. szokott olvasó is eltévedhet ebben a sem az ún. hagyományos, sem a paródiás-travesztiás, sem az elidegenítő-használati, sem a roncsolt nyelvű költészetet nem alkalmazó, inkább tényközléssel élő, találó (bár ritkán meglepő) megfigyeléseket közvetítő, egy folyamatnak, gondolattá alakuló versmenetnek pusztán darabjait tartalmazó lírában. Mert abban bizonyos vagyok, hogy líra a Lövétei Lázáré, melynek visszafogott „retorikája" elutasítja a fragmentalizáció kínálta esélyeket a korszerűségre (Lehet, hogy a korszerűséget kurzívál nom kellett volna, de legalábbis idézőjelbe tenni, s ez az én understatementem lett volna!). Költőnk anélkül teszi ezt, hogy a legcsekélyebb mértékben is az úgynevezett teljességre törekedve járná be a maga kijelölte szűknek tetsző kört, vagy e bejárással, a bejárhatóság érzékeltetésével a teljesség illúzióját óhajtaná kelteni. Viszont a költőiesedés esélyéből senkit és semmit nem zár ki. Valójában mindaz, ami látszólag kisszerű, ami a lírai énnel történik vagy történhetne, vagy amit a lírai én (igencsak határozott gesztusokkal, ám e gesztusokat a vers végén olykor feltételes módú igékkel elbizonytalanítva) a maga látókörébe emel, éppen ennek a bizonyosság és bizonytalanság közé helyezett „munkahipotézisnek" révén segít hozzájárulni ahhoz a történethez, amelynek egyik pontján ott a várakozás, az „említésre méltó" felbukkanása, egy másikon annak tudatosulása: „mert bárhol hagyjuk abba,/ ami körbefut, csakis jó kezdet lehet", egy harmadikon szerencsés esetben, „s ha terv szerint haladunk", „a kijárat felé" araszolás jutalma/hozadéka lehetne „minden, azt is számíthatnám,/hol fogunk tartani reggel"; bár a versbeszélő oly nehezen válik meg minden naptól, nem egyszerűen a közhelyszerűen múló időtől, hanem attól a „tartam"-tól, amely a belső idővel látszik azonosnak. A próbálkozások egy esetleges „valódi" dialógusra kétesélyesek maradnak,

ám a „kettőnél több próbálkozás" veszélyekkel járhat: „túl lenne az a türelmi határon". Így nem lehetséges más „megoldás" (ha egyáltalában lehetséges bárminemű megoldás), mint az „ellenfél" gyengítése. Hogy a belső időbe érjen a vers kiszolgáltatott beszélője. A kötet alapján más történet is létrehozható, azaz több, egymással egyenrangú történet hozható létre. A kérdésre más aspektusból még visszatérek. Egyelőre ott folytatnám, hogy a fülszövegként (életrajz, pályarajz, kiadói-lektori ajánlás, önvallomás *helyett*!) a *Nyílt pálya* ciklus első versének végső strófáját olvashatjuk a kötetszerző aláírásával:

Ha fölteszem a kérdést,
nem csináltam semmit
(de van legalább
egy föltett kérdésem)
Ha megválaszolom a kérdést
nem marad semmim.

Ha ott az aláírás, a tulajdonnév, ennek a nyomatékosításon túl kötetalapozó, irányító, „intencionáló", azonosító szerepe (is) lehet. Önnön beszédmódjának, e beszédmód korlátozott vagy szabaddá tett/lett érvényességének problémaként jelzése egyben a kérdés–felelet viszony átértelmezésével járhat együtt. A kérdés eszerint megválaszolható, de a válasz nem visz előre, a kérdés a lehetőségek (vagy a semmi?) nyíltságában állhat, a válasz (eszerint) kiüresít, esetleg a semmitől (is) megfoszt, megszünteti, lezárja az esélyeket. Az ismétlések valójában módosulások, némi – grammatikai – elmozdulások. Mintha rövidtörténet kerekedne ki, ugyanakkor semmi nem egészen bizonyos, hiszen a hat sor a feltételezésbe ágyazódik. Így minden pusztán lehetőség, amelynek teljesülése a kötetegésztől (és annak végigolvasásától) függ. Az egyes versek kérdés–felelet vonatkozásaitól. Ám ha arra a versre alapozok, amelyből az aláírásos mottó vétetett, beszédes címbe ütközöm: *Mindent szó szerint*. Mielőtt azonban ennek jelentőségéről töprengenék, elolvasnám az előszóként elhelyezett, kurziváltan közölt *Toronyiránt* című verset. A vers nemcsak fontos helyen áll, hanem felépítettségével mintegy reprezentációs szerepet tölt be; a kötet egyik, gyakorta előforduló verstípusára ad (elővetítetten) mintapéldát. Állást foglalni látszik a zártság–nyíltság problémakörben, majd szinte kijelöli a követendő magatartás-formát, amely a világhoz, a környezethez, a „dolgok"-hoz való nyelvi viszonyban, a kérdések esztétikai megragadhatóságában realizálódhat (vagy kellene, hogy realizálódjék). Ennek következtében egyfelől a „föltett kérdés" nyitottsága és a konstruáltságra, a (meg)teremtettségre irányuló vágy a lehetségesben szélső pozíciót jelöl, másfelől a három ciklussá szervezett (három ciklusra osztott?) verssorozat ennek a lehetséges stációnak útját járja. A *Toronyiránt* egyébként a passzivitás, a kiszolgáltatottság negativitását fordítaná a lírai én pozitivitásává (a kötetből mintha az tetszene ki, hogy a látszatcselekvés is a cselekvés egy neme), a vers első két versszaka ennélfogva tézis–antitézis kapcsolatot „szimulál", hogy a harmadik szakasz megfordítván az előadottak sorrendjét kitérjen a szintézis kényszere elől; s bár fenntartja a versegészre vonatkoztatható „kiasztikus" szerkezetet, a megismételt cím határozott irányjelölése csupán látszólagos marad. S inkább a lírai én tétovaságát leplező kijelentésként, a jelentésbe jutás elodázásaként értelmezhető. Hogy éppen egy „lecsúszni / készülő könyv" indítja meg a vers beszélőjének aktivitását, ébreszti rá arra, hogy ez a mozdulat (rész az egész helyett!) annak az életelvnek a megfelelője, amelynek kö-

vetése a dolgok közötti eligazodást, a megfelelő helyre pontos időben odaérést ígéri, fölveti az irodalom „kezelése" hogyanjának „föltett kérdés"-ét: a lírai én ugyanis „sosem" használ „könyvjelzőt" (többféleképpen magyarázható ez, persze), mozdulata, amellyel a lecsúszó könyv után kap, az egész őrzését, magatartását sejtetné. Annál is inkább, mivel a dolgok *közé* lépés hasonló „reakciót" igényel, és így a határozott mozdulat a kiegyensúlyozó/kiegyensúlyozott magatartás jelzése. A második versszak a *szeretnék* vágyteliségével indít, ennélfogva eleve csekélyebb a hatóereje, mint az elsőnek. Egyébként is a két versszak a hasonlatba összerántva egyszerre sugallja az egyenértékűséget és ennek a feltételesbe utalását. A külön mondatként záró harmadik versszak a hasonlat egymásra vonatkozó, de egymástól (részben) eltérítő tagjai között nem tud, de nem is akar „igazságot" tenni. Nem dönt a fontossági sorrendet illetőleg. Tehát egyformán lényeges vagy nem lényeges a dolgok közé lépés „időzítés"-e, „nem sajnálva az erőfeszítést sem, / pontos időben a megfelelő helyre"; „vagy a hely, ahol a könyv / összecsukódik", azaz egyik mozzanat sem kerül az értékhierarchia alacsonyabb, netán magasabb fokára. Talán a „könyv" megismétlése (az első versszakban „nyitott", a záróban „összecsukódik") figyelmeztet, hogy a kötetben még szerepe lesz; s ha megnevezetlenül is, a könyvhöz, az irodalomhoz, az íráshoz, a betűvetéshez fűződő jelenségek, tényezők, értelmezési próbálkozások, magyarázatok azaz: (mindent szó szerint?) valamiképpen szerephez jutnak a versekben. Még egy, feltehetőleg igen lényeges szempontról kell feltétlenül szólni. A vers címe ugyanis a vers utolsó szava. Fontossága azzal támasztható alá, hogy az utolsó sortól („összecsukódik") egy sorral lejjebbre van tördelve. Így a kövérített betűtípussal szedett címmel együtt mindenképpen a vers (aszimmetrikus) keretét alkotja. A cím a középen, a záró szó oldalvást. A mondandó(?), a versegész(?), a kötetegész(?), a versmenet(?), a nyitott, majd összecsukódott könyv utalásai, utalásrendszere számára irányjelölés? Önmagának jelölte volna ki a lírai én az előrehaladás útját? A *Toronyiránt* úgy része a versnek, hogy el is van választva tőle (nyomdatechnikailag), egybe is van gondolva vele (a hagyományos versfelfogás szerint, minek alapján a cím meg a majdnem toldalék a vershez/be tartozik, de egy másféle versfelfogás szerint is, hiszen semmi nem szól a verstechnikai, versszerkezeti elválasztottság mellett). Talán ez az elválasztottság–hozzáépítettség kettős teszi többek között, hogy értelmezése inkább talányfejtés, mint magabiztos válasz lehet. Hiszen a toronyiránt egy szemmel látható távot, e táv megtételét jelzi, előreindulásra biztat, de messzi tekintésre is. A torony kiemelkedik a(z irodalmi) mezőből, feléje indulni minden (?) vers vágya. Biztathat továbbá e könyv utalásrendszerének fölfejtésére, utalásainak csoportosítására, a föltett kérdés el nem felejtésére. Ám ez az általános irányjelölés (messzire kell-e menni, vagy elérhető közelségben van mindez?) nem zárja ki a táv többféle úton-módon való megtételét, a sokféle megközelítést. Hiszen toronyiránt haladva még messze nem bizonyos, hogy a cél elérhető-e. Vagy nem is a cél elérése, inkább csak a tovahaladás a lényeges? Visszautalni látszik a versre, legalábbis a „keret"-re a *Távolságtartás* ciklus *Esti logikára hagyatkozva* darabja. Eljátszhatunk azzal a gondolattal, hogy a „történet" a végéhez közeledik, az „esti logiká"-t idézi meg a vers beszélője, életviteléről töpreng (ami mindig valamiképpen a tárgyakhoz vagy a tárgyi *világ*hoz, annak aktánsaihoz fűződő kapcsolat), szembenéz szükségszerű „megalkuvásai"-val. Átlátja tevékenységének hozadékát. Mindenképpen a szubjektum autonómiáját érinti, ezáltal a megalkothatóság előtt tornyosuló akadályokat. A kétszakaszos vers (ezúttal) nem a tézis–antitézis szerkezetre épít. Inkább a konkrét-elvont(abb), a tárgyi–

reflexív megoszlásra. A fölvázolt élethelyzet a személyiséget védekező gesztusra készteti (vagy úgy értelmezi helyzetét, hogy védekező gesztusra készül), „kötelező védősánc"-a „kiépítés"-ét készíti elő. A kettőspontot e mondat követi: „mintha torony dőlne". Ez vezeti be kijelentését, miszerint nehezen válik meg egy-egy naptól. Csak mellékesen jegyzem meg, hogy ha netán eldőlne a torony, az irány is elveszne, hiszen már nem lenne lehetséges a toronyiránt... Az időnek kiszolgáltatott személyiség életvitelének tervezett kiépítettségével, kötelező védősáncával sem képes ellenállni, s az esti „fáradtság" sem tarthatja vissza a napok tűntét. S ha a *Toronyiránt* (idegondolva) a pontos idő, a (jó) időzítés illúziójával kecsegtetett, itt a „mintha torony dőlne" az illúzió illanékonyságát látszik tételezni, a megalkuvásoktól omlatagra sikerült védősánc ellenére sem nem rögzíthető, sem nem „megtartható", ami a könyvre irányuló mozdulatból (szó szerint és átvitt értelemben) következett volna. S ha az előszó szilárd szerkezeti vázat emelt, itt a jelentés eltolódásának a kötetben több helyen előforduló jelenségére bukkanhatunk. Míg a cím általános közlés: *Esti logikára hagyatkozva*, a vers első szakasza a lírai énre vonatkoztatja ezt a köznyelvi helyzetet, továbbá konkretizálja a szituációt, és áthajlással jelzi a versszerűséget. A versindító, idézőjelek közé tett kijelentést azonosítja a vers beszélője a maga esti logikájával, amely ilyeténképpen egyfelől egy megállapításnak a szövegkörnyezetben történő módosíthatóságát demonstrálja, másfelől „hitelét" a hozzá („mert"-tel indított) magyarázatként csatolt három példával erősíti. Az ok–okozati kapcsolat mégsem vonja szűkebb körbe az időbeli (esti), értelmi (logikai) és passzivitásra utaló (hagyatkozva) helyzetmegjelölést. Részint azért nem, mivel a személyes egy általánost (személytelent) igyekszik elfedni, részint azért nem, mivel a második versszak a személyest – intertextuálisan – egy korábbi versszituációhoz, vers révén szemléletessé vált állapothoz viszonyítja.

Mielőtt továbbhaladnék, korábban leírt „tézisem" bizonyításául mutatnám be verscímek és verssorok összefüggéseinek, egyúttal az ismétlések változatainak néhány esetét, mint a már említett Lövétei Lázár versalkotásnak a kötet folyamán először a *Toronyiránt*-előszóban olvasott módozatát. Az első ciklus második verse a *Rendezett minden*. Ennek ötödik sora változatlan alakban hozza a címet. De valóban nem változott-e valami? A cím inkább állít, majdnem magabiztosan mond, míg a versbeli keresés ez ellen állít, ez ellen mond, s az ez elleni állítást, az ez elleni mondást választja el az ellentétes kötőszó az állapotrajztól. Így a majdnem magabiztos mondás „tagadó" alakban („de rendezett minden") ismétlődik, s a hozzákapcsolódó „kép": „mintha tenyéren járnék" nem feltétlenül növeli a majdnem magabiztosság erejét. Kiváltképpen meggondolkodtató a kurta második versszak paradoxona, amely a belehatolás és a benne-lét dichotómiáját prezentálja. Ugyanebben a ciklusban az *Elveszem a részem* nem kevésbé tanúskodik az autonóm személyiség létezése mellett (már ami a címet illeti, mely szintén határozott kijelentésként hat). Az ötsoros vers azonban a címben jelölt cselekvés tagadására fut ki; grammatikailag és jelentésileg egy más „lehetséges" cselekvési formába játszatva át a címet, illetőleg a cím sugalmazását. Az *Elveszem a részem* szuverén aktánsa önmagára/önmagába tekintéssel teszi igencsak kétségessé (valóságos) különállását, minek létrehozhatósága éppen az önértelmezés révén mutatkozik problematikusnak. „S nem elvenném, de hozzátenném végre a részem" – hangzik a csattanó, amely nemcsak a címet hajlítja az elmondottakkal együtt a nagyobb hihetőség „toronyirányá"-ba, hanem az „egyszóval mindent" szintagmát is helyi értékére csökkenti. A második ciklusban a *Túl sok reflektorfény* alkot e téren újabb változatot. Igaz, a cím

a vers kicsengéseképpen változatlanul ismétlődik, ám az írásjelet természetesen mellőző cím egy kérdőmondat részévé lesz, egy választási lehetőség egyik tényezőjeként artikulálódik. Ez a vers egyébként már csak azért is mutatkozik igen érdekesnek, mivel egy külső szemlélő („Volt már úgy") és egy egyes szám első személlyel jelölt, a vers elején hirtelen felbukkant beszélő (»Inkább lenne / mondom én«) között mondódik a vers, melynek tárgya („valami / gyökérszerűt öltött magára"; „ahogy csak áll itt") bizonytalan. A cím a díszletszerűséget látszik állítani, a vers elemei természeti képre utalnak. Így a harmadik versszak két kérdése akár a megosztott(?) versbeszélő vitájára, döntésképtelenségére is utalhatna. S még az is feltételezhető, hogy az egyes verssorokon belül zajlik ez a vita.

Erózió, környezeti ártalom?
Kevés nap- vagy túl sok reflektorfény?

A cím változatlan ismétlése nemigen fogható föl a vers bekeretezésének, hiszen a verszáró reflektorfény a napfényhez mérve túl sok (vagy elegendő), mint ahogy a kevesellt napfény is csupán ebben a viszonyrendszerben minősíthető. Összeolvasva: az egész vers képiségét felülíró mozzanata ez a választási lehetőségként fölkínált két kérdés.

Harmadik példám az utolsó ciklus *Rükverc* című verse. Maga a címszó nem lelhető meg a versszövegben. Annál inkább ennek értelmező kibontása. A naiv fejlődéshit méretik meg egy felötlő gondolat végiggondolásakor; s a látvány elképzelése szinte lefordítja a címszót: „Aztán pálfordulássá fajulna a dolog: / előttem épp egy rák mászkálna *föl* és *alá*". (Az eredeti szöveg kiemelése.) Majd: „de ha lenne / egy csöpp eszem, tanulhatnék a ráktól." Aligha hallgatható el az idézetekben, majd a hivatkozásokban (civilizáció, darwinizmus) rejtőző (ön)irónia, a leginkább talán azért, mert a feltételezett pozícióból egy feltételezett másik pozícióba tart a vers: „Először csak szórakozni vágyásból / üldögélnél a folyóparton" – „S folyóparton temetnének el". A feltételezések grammatikája többféle esélyt kínál föl az elképzelésnek, amely az élet végső lezárultával fejezné be a verset, a „rükverc" képpé alakítása, „szemléltetése" viszont a groteszk felé igazítja a versmenetet. A visszafordíthatatlanság mindazonáltal korántsem végzetes. A történelem meg a darwinizmus tanulsága ugyan megkerülhetetlen, de elsősorban a látvány átélésére szorítkozik a „rükverc", a jelen – „maga a tökélyre vitt darwinizmus" – messze nem bizonyosan beteljesülés. Így a rükverc (ebben a „szaknyelvi", némileg idegenesebb–familiárisabb alakban) részint a tudományosabb terminusok (az említett civilizáció és a darwinizmus) ellenpárja, részint az értelmezés révén eképpen a vers tárgya lesz, amelynek vággyá létével erős hiányérzetét jelöli a „több ezer év civilizáció"-jával elégedetlen beszélő, és az önelégült világgal szemben a maga „rükvercét" próbálná ki a „gyakorlatban is".

Ez a három példa feltehetőleg érzékeltette a Lövétei Lázár László kialakította versszerkesztés lehetőségét és „módszertanát", és egyben az egyes verseken belüli vonatkozások „poétiká"-jának körvonalazását kísérelte meg. Ha a cikluscímeket olvassuk egymásra (részint a ciklus címadó verseiből vett néhány, a címet alaposabban értelmezni segítő idézettel), a verseskötetnek, mint történésnek megnyilatkozását vélhetjük megsejteni. A *Nyílt pálya* a toronyiránt induló költő, költészet, vers(ben) beszélő szabaddá lett (tett?) útjára vonatkozik. A cikluszáró vers „ajánlása": *Emlékezés Fiatalemberre* nem a Karinthy Frigyes írta találkozás körén belül mozog, hanem a verscímet vonja szűkebb körbe: *Találkozás egy médiummal*. Hogy a vers aztán álom-e (a második sorban

az *elálmosodás* tehetné indokolttá ezt a feltételezést), és a médium vonzotta révület, vízió elevenedik meg, ölt testet, vagy a gondolatban lezajlik a találkozás (ha lezajlik, s ha a gondolat képes megjelenedni), talány marad. A második ciklus címe *Ellenérzés,* amely vonatkozhat a ciklus „tartalmára", de az előzményekre is. A címadó verssel indít, mely mintha ott folytatná, ahol néhány nappal ennekelőtte abbamaradt. „Kívülről jön, állok elébe". A ciklust az *Elakadok a bonyodalomnál* zárja, amely a kevés, mástól kapott mottóval („Van-e szebb élet, mint a másik?" Ady Endre) rendelkezik. Az ellenérzés – bármiképpen értelmezzük is – nem rész szerinti, jóllehet nem totális tagadás. Talán elsősorban az egyenesvonalúságra, a nyílt pálya szabadságillúziójára vonatkoztatható. Persze a ciklus tanúsága szerint a megtett út kanyargókkal, kitérőkkel nehezül, ellentmondásokkal nemkülönben. Éppen a keresés értelme válik kétségessé. Hiszen a nyílt pálya a befejezhetőséget tételezi, ugyanakkor a föltett kérdés leegyszerűsödését is: „mert ha eredményes lett is az utam,/ nem kellett volna kézzelfogható legyen." A harmadik ciklus címe a vállalható(?) magatartás megnevezése: *Távolságtartás.* Már idéztem a címadó vers utalását a „kettőnél több próbálkozás"-ból származható problémákra, a határátlépésre („túl lenne az már a türelmi határon". Amit ezúttal kiemelnék, az irodalmi célzás: „fogalmazásbeli bakik". S ezzel kerül egy szintre mindaz, ami az elvétett cselekvésből következhet. A testi, az érzelmi és az általánosabb (közérzeti) roszszullét, amelynek „eredménye": „s nem bezárulna: fojtogatóvá / szűkülne utánam a kör". A kötet nem itt „csukódik össze", hanem a profanizáló *Mindennapi spekulációnkat* szövegével. A cím akár (nem is oly távolról) szakrális allúziókat ébreszthet, nem az elsőt a kötet folyamán. Hiszen – és erről még nem volt szó – a legtöbbet hivatkozott előszöveg ritkán egyenes idézet formában jelenik ugyan meg, gyakrabban átírva, valamely, a vallási terminológiából vett vagy éppen kifejezetten bibliai passzus (*Fölélem a tartalékot, A kísértetek megszelídítése, Most halálpontosságot, Csöndben émi).* Eképpen a *Mindennapi spekulációnkat* a kötet egy vonulatába illeszkedik, és mint utolsó vers, hangsúlyos helyzeténél fogva fölerősíti ezt a vonulatot. Annál is inkább, mivel a többes szám első személyű alak egy nem kizárólag személyes gondolatiságot (spekulációt) segít megfogalmazódni. A spekuláció során aztán hétköznapi mozzanatok sorolódnak egymásután, minthogy a spekuláció önmagában nem „fenséges"; szó volt róla, az „ellenfél"-lel szembeni magatartás kialakíthatóságának végiggondolásában mutatkozik a beszélő érdekeltnek. Aki aztán egy másik aspektusból szemlélve visszakerül egy torzult szakralitásba. Cselekvésének emlegetett hétköznapisága és a bibliai allúziók mindenképpen feszültséget teremtenek. Az alsóbb és a felsőbb szinthez tartozó tényezők azonban nem oltják ki egymást, mivel más-más nézőpontból világíttatnak át. Az én meg az ellenfél, az én meg a „nő" még akkor sem találkozhat, ha megkísérlik a másik világba lépést. Ezért őrizheti pozícióját az én, spekulációjában ezért gondolhatja végig megteendő útját, amelynek perspektívája a „belső időm". Igaz, ennek „fenséges", a filozófia magasába érő volta megkérdőjeleződik, minthogy a „földugóm"-hoz kapcsolódik egy „és"-sel. A kötet utolsó versében így az én egyként reagál a tárgyi meg a szakrális világra, szembesül a kötet vonulataival, s a „holnap"-ba helyezi át a fölvázolt helyzet lezáródását.

A három ciklus egymásutánisága tehát valamiképpen történetet alkot. Jelentéktelennek tetsző külső események, cselekvések mögött szerveződik egy belső történet, amely („mindent szó szerint?") a könyvhöz, a címadáshoz, a fogalmazásbeli bakikhoz, a helyi szemantikához, az alföldi nyelvtanhoz, a nagybetűhöz, a központozáshoz, a szó-

szaporításhoz, egy másik meséhez, az álmoskönyvhöz fűződik (a kifejezéseket nem csekély önkényességgel különféle versekből emeltem ki; nem tagadom, azzal a célzattal, hogy a valamiképpen az irodalomhoz, az íródáshoz kapcsolható szókincs hathatós jelenlétét is szemléltessem). Részben az azonos tárgykörbe tartozó kifejezések, részben a különféle alakváltozatokban megjelenő ismétlések tartják szorosan össze (az eddig jelzettek mellett) a kötet verseit. A több ízben idézett *belső időm* a *belső élet*tel (*Ellenérzés)* meg a *belső vizeid*del (*Most halálpontosságot)* készül elő, a vonatról leszállás az *Elakadok a bonyodalomnál* és a *Távolságtartás* cselekvése, az *Ellenérzés* kijelentésének: „később csak a huzatos részekre / figyelek" módosulásában is megfelelője: „az apró részleteknek / ma túl nagy a hatalma fölöttem." (*Nem a tapintás a fontos*). Az összeolvasásokat folytathatnám, bár (fölösnek érzett) magyarázat volna szükséges. Amit igazolni szeretnék: Lövétei Lázár igen gondosan tervezi meg, írja versbe a maga kisvilágát, amelynek természetesen van átjárása a nagyvilágba, de amely nem annak leképződése. Az előszó-vers körülhatárolja a tematikát, ezt árnyalja a saját versből kiemelt mottó. S csak mellékesen: Adyn kívül egy Milton-idézet szerepel mottóként: „Veszély nyomán nem jár a bűn", *Most halálpontosságot*, és három vers előtt lelünk ajánlásra, az említett Emlékezés Fiatalemberre, T. E. (1872-1993), Öcsém emlékének. A hit csak vak hit és tévhit alakban fordul elő, s a szóba rejtve is hiányát jelzi: *áhit*at (rövid *i*-vel) nélkül. Olykor a tárgyi világot a személyiségre vonatkoztatás átírja, a nyílt pálya szűkületei után zárójelbe tétetik az őszinteségi rohamaidat, megengedve az azonosítást, de nem teljes bizonyossággal állítva, talán csak oly mértékben, hogy a tárgyi meg a személyes „akadályai" egymáshoz mérten még plasztikusabban látszódjanak. Másutt egy oximoron vezet a legszemélyesebbig, az olvasmányanyag újraírásától a metaforáig: „leszek szárazföldi kalóz,/ ki belső vizeidre tévedt". Ugyanebben a versben (*Most hajszálpontosságot)* szembesül az irodalmi a létbelivel, a kis kezdőbetűvel és egybeírt „kőműveskelemen" szerepként kap esélyt, ám a versbeli *te* beszédével „irodalmi" minősítéshez jut: „belsőd monológ", s az *én* bibliai idézettel reflektál a *te* megszólalására. Hogy aztán a vers zárlatában (följebb idéztem) irodalmi és személyes, *én* és *te* dialógusa fenntartódjék.

Lövétei Lázár László második kötete többszöri, nagyon figyelmes olvasást igényel. Az Erdélyből hozzám érkező verseskötetek túlnyomó többségétől eltér. A néhány hely-megnevezés (Déda, Marosfő), az említett, megbúvó balladacím alapján nem illeszthetjük be az erdélyi költészetnek egy hagyományosabb, szűkebb körű változatai közé. Viszont társa mindazoknak az erdélyi és más (nemcsak magyar nyelven író) költőknek, akik egy korszerűbb, mozgékonyabb és a költőiség mibenlétét a szokásostól eltérő módon körüljárni kívánó verset igyekeznek megcélozni. Hogy ebben a népes – nem bizonyosan nemzedéki „tudatú" – csoportban Lövétei Lázárnak nem kijelölt, hanem önnönmaga által teremtett – teremtődő helye van, úgy vélem, tanúsítja a *Távolságtartás* című kötet. Előző kötetéhez képest markánsabb lett a hanghordozás, kidolgozottabb a versmenet, a kötetszerkesztés pedig rendkívül erőteljes (túl erőteljes?) tudatosságra vall. Lövétei Lázár nem nyugszik bele abba, amit elért; saját költői világát továbbrétegzi, korántsem látszik azt elhitetni, hogy kimerítette volna minden lehetőségét. Ez a szikárabb (gondolati) líra képben gazdag, törekszik el- és kihasználatlan fordulatok földolgozására.

Ám – ugyanaz a kérdés vetődik föl, mint az első kötet megjelenését követőleg. Meddig írható ez a (fajta) vers? Nem vezet-e valóban a nyílt pálya beszűküléséhez?

A „szószerintiség” zsákutcájába? Meggyőződésem szerint a második kötet továbblépés, egyelőre eloszlatta az ilyes aggályokat. Csakhogy az ennyire egységesnek, majdnem egyneműnek tűnő anyag újra előhozza a régi kétséget. Merre tovább? Mert a jelen pillanatban ez a kötet egy pályaszakasz lezárultát jelzi (számomra). De hiszem, hogy, immár két kötet ismeretében, nem kell nagyon aggódni a *Távolságtartás*t követő periódusért (sem). A föltett kérdés (amely roppant küzdelem során alakult) újabb kérdéseket ösztönözhet megfogalmazódni, a belső időben – amelyhez odaérni szeretne költőnk – remélhetőleg újabb versek érlelődnek. Aki „estére tehát idegen” szeretne lenni, az bizonyára fölleli a föllelendőt az én és az idegen közötti (irodalmi) mezőn.

Szeged–Budapest, 2000. december–2001. január

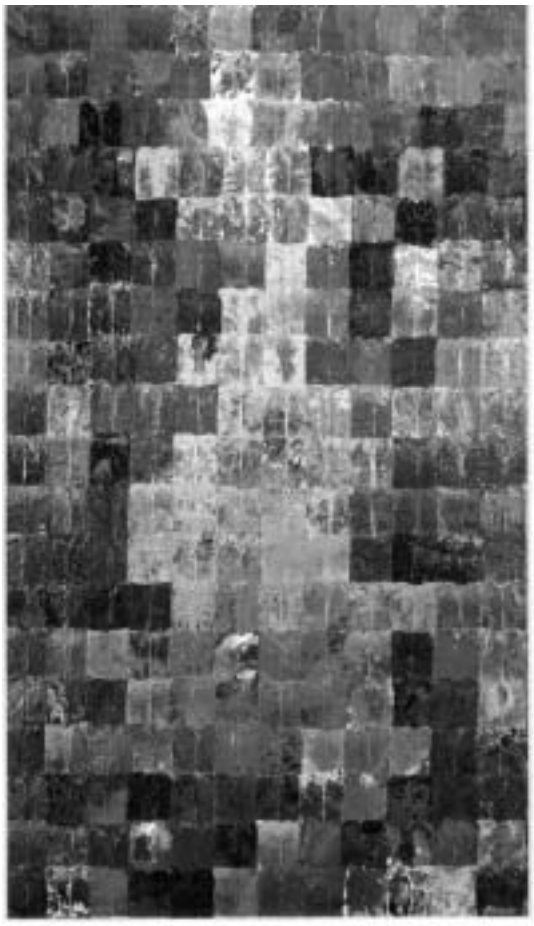

PATAKI FERENC: BABILONI KÖNYVTÁR (1994)

Az idõlegesen megtalált forma variációi

ZALÁN TIBOR: LASSÚ HALÁLT JÁTSZIK

Ha valakiben túl mély nyomot hagytak volna annak idején Zalán Tibor polifon, neoavantgárd hosszúénekei, szabadversei vagy akár az érzelmes, elégikus akvarelljei, vagy aki csupán az elmúlt évtized Zalán köteteinek újabb jeleire, tendenciáira volt kevésbé figyelmes, igencsak meglepődhet(ett) a *Lassú halált játszik* című legutóbbi verseskötetének formavilága, beszédmódja láttán. Valójában viszont több okból sem váratlan és meghökkentő ez a kötet. Egyrészt Zalán Tibor költőként (szerteágazó irodalmi tevékenységének más területeivel ezúttal nem foglalkoznék) azon alkotók közé tartozik, akik versviláguk folyamatos megújításán munkálkodnak. Ebből következően a valahová – csoporthoz, irányzathoz – való tartós tartozása kizárt. Még az említettek többsége közül is kilóg azért, mert korábban nem apró módosulásokkal, változtatásokkal dolgozott, hanem radikális irányváltásokkal járta a maga útját, hol a kor lírafejlődésével, divatos tendenciáival párhuzamosan, hol azokkal szemben. Költészetének folytonos diakrón átalakulása ugyanakkor nem zárta ki esetenként a különböző, akár ellentétes szemléletbeli, poétikai megnyilvánulások szinkronitását. Úgy is fogalmazhatnék, hogy állandó experimentáció jellemzi költészetét (ami nem jelenti azt, hogy egészében az ún. experimentális líra fogalomkörébe is utalhatnánk), melynek célja egyrészt az önismétlés elkerülése, másrészt a (költő számára) korszerű, hiteles beszédmódok és versformák megtalálása.

Költői pályájának alakulása talán ismert annyira, hogy szükségtelen most, itt felidézni azt, a hetvenes évek végi, a leginkább Nagy László nevével fémjelezhető költői hagyományhoz illeszkedő etikus, a közösségi létkérdésekkel is szembenéző, metaforikus, népies-szürrealista hangütéstől a neoavantgárd formabontásokon és -teremtéseken, a meghökkentő képverseken, a neoromantikus, fokozott személyességgel telített szintéziskereséseken keresztül a kilencvenes évek végi redukáltabb, de sűrítettebb nyelvi megformálású versvilágig. Az új kötet kapcsán számomra a kérdés inkább az, hogy hol is tart pillanatnyilag a jól ismert formakereső küzdelem, s melyek a számba vehető aktuális eredményei.

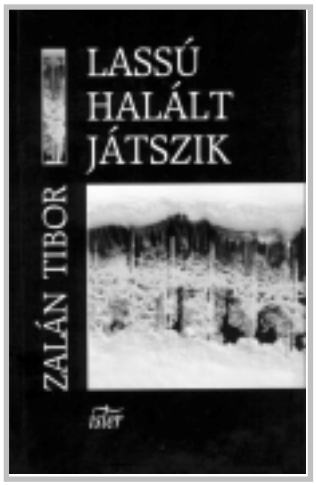

A fentiek kiegészítéseként ugyanakkor meg kell említeni, hogy kilencvenes évek köteteiben (főként: *Kívül* 1992, *Áttűnések – Áttüntetések* 1994, *aversion* 1995, *Fénykorlátozás* 1996, *Lassú halált játszik* 2000) a megújulás örökös vágya mellett mintha már a megszüntetve megőrzés, sőt a folytonosságteremtés szándéka is tetten érhető lenne. A versszervező eljárások (még az 1997-es *Átszivárgások* képverseivel is fennálló), érintkezési, kapcso-

Ister Kiadó
Budapest, 2000
192 oldal, 1150 Ft

lódási pontjaira, a poétikai eljárások rokonságára és az előző kötetek egyes verseinek textuális továbbélésére a legújabb kötetben, Bordás Sándor tanulmánya (*Versviszonyok – Szöveg(belső)terek*, Bárka 2000. 6.) már kellő súllyal fölhívta a figyelmet. Ezért én itt inkább csak a versbeszédben megfigyelhető kontinuitásra és arra az egyre határozottabban megnyilvánuló tendenciára emlékeztetnék, mely a versekben korábban hangsúlyosan jelenlévő, alkalmanként még tudatosan fel is növesztett lírai személyiség háttérbe szorítására irányulnak. A *Kívültől* kezdve a kilencvenes évek köteteiben érzékelhető már az eltávolodás szándéka a közvetlenebb érzelemközvetítő, vallomástevő személyességtől, s az ehhez illő formavilág keresése, még ha mindez nem is válik uralkodóvá. Az új kötetet ezen törekvések kiteljesedéseként és összegezéseként (is) olvashatjuk.

A négy versciklus közül kettő, a haikukat és a szonetteket tartalmazó, igen fegyelmezett és pontos versformálást igénylő, de a *Lepke haláltusája* és a *Hercegravatal* címűek versei is csak látszólag szabadok, a néhány rövidsoros terjedelem a korábban megszokott, esetenként szerteindázó és laza bőbeszédűség helyett ezekben is feszesre zárja a költői nyelv adta lehetőségeket, még ha Zalán igyekszik is maximálisan kihasználni azokat. Ezen, részben külsődleges, formai jegyek és a tartalmi, motivikus összekötő szálak mellett egységesíti a kötet világát, a lírai én, a versben beszélő hang személyének többnyire látványos (de olykor talán csak látszólagos) kiiktatása a versekből. Hogy ez mennyire bonyolult és nehéz probléma, azt a *Halkulás* című vers igen találóan és szépen fogalmazza meg: „Ki énekel / Valaki. Nem én / Énekel / Szép. Éneke / szép, halkuló / Valaki / talán más, vagy / ő is, szétkente / az énekkart / az agyamon, mégis, /valaki / ki". Ráadásul, talán erre a Zalán-kötetre érvényes a legkevésbé az „éneklés" kifejezés hagyományosan közkeletű jelentéstartalma. Helyette inkább a létezés elkapott pillanatképeinek, megélt vagy csak megsejtett lét-pillanatok szikár, töredezett nyelvi rögzítésének variációiról beszélhetnénk; a lét és a nemlét határán a legmegfelelőbb szavak megtalálásáért, a legkifejezőbb egymás utáni rendjük megalkotásáért folytatott küzdelemről („Ami kívül / lehet, az már / nem / Bent hallgat az / összeszorított rend / mint égen a halak / a meg / maradt szavak / fölfelé hullanak és elérik / a nemlét peremét / A kimondhatóság / alkuja is elkövetkezik – *Forma*). A tárgy, a látvány, a jelenet, a mozdulat, a történet maradéktalanul pontos kifejezésére, az állítások kínálta jelentés rögzítésére azonban a nyelv adta lehetőségek korlátozottak, nem véletlen a gyakori versen belüli palinódia, visszatáncolás és variálás sem (*Bejárás, Elbizonytalanodás, Körül-járás, fél-halandzsa, Variáció*). De tanulságos lehet a kötetben egymástól távolabb elhelyezett két vers egymás mellé idézése is: „Haldoklik / a madár. Az ég / kitárja szárnyát / Alkonyodik" – *Tovább*; „Azt mondja / kitárta szárnyát / az ég Pedig / csak / haldoklik a madár" – *Alkony*. Egyrészt eredeti példája a visszavonásnak, felülírásnak, átírásnak, ami a kötet egyik leglátványosabb vonása, annak a poétikai eljárásnak, amely úgy bizonytalanítja el a jelentést, illetve úgy teremt újat, hogy elmozdítja, felcseréli, variálja az eredeti szintaktikai és sor rendeket. Másrészt a kötet uralkodó beszédmódjának két változatát is szemléltetheti: a *Tovább* címűben, mint a kötet sok más darabjában, a versszubjektum nélküli beszéddel, a versbeli hang teljes nyelvbeli feloldódásával szembesülhetünk, míg az *Alkony*ban a személytelen narrátor az egyes szám harmadik személyű „vershős"-nek tulajdonítja a tulajdonképpeni állítást. Sok más versben ez a harmadik személyű, meghatározhatatlan, valószínűleg változó személyiségű (de leginkább talán mégiscsak az ént elfedő, azt mindig mássá tevő) alak kerül a középpontba. A lényeg mindkét beszédmódnál az én dekonstruálása és/vagy az éntől eltávolított, független, tárgyiasított világ jelenségei, tényei disszeminálódásának érzékeltetése. S e mögött bizonyára ott munkál a zaláni

lírában korábban nem ritka heroikus állítások, végleges megfogalmazások, „kinyilatkoztatások" létjogosultságával, hitelességével, a határozottan rögzített pozíciójú versbeszéd lehetőségeivel szembeni kétely. A nagy zaláni témák, „mondanivalók" továbbélnek ebben a kötetben is, de a párkapcsolat drámáját, a világgal, a léttel szembeni kiszolgáltatottság, az ontológiai magány, a halálközelség élményét ez az egyszerre tárgyiasuló és klasszicizálódó korszakába lépő líra leginkább a részben (az egész helyett), a részletben, a töredékes pillanatban igyekszik megragadni immáron, és kifejezése során, a még mindig be-beúszó metaforák és szürrealista látomások mellett, sokkal többet bíz a lecsupaszított, díszeitől megfosztott szavak egymásközti viszonyára, vagy éppen a köztük támadó hiányra, a csendre. („Magányos / törésyonalak, fekete / mennyegző a hallgatás / tégláiban / Ember súlya / alatt roppan az ág / És csönd Csönd / Csönd és csönd után a / csönd / Elhallgatás" – *Beckett*) A versek olvasójának, befogadójának lehetőségei és „feladatai" ennek következtében, természetesen, rendkívüli módon megnőnek, neki kell a hiátusokat kitölteni, a magányosan álló szavak, sorok, a széttördelt mondatok koherenciáját megteremteni, illetve a jelentés szóródásával, rögzíthetetlenségével szembesülni.

A fentiek, még ha a formai alakzatokból következően eltérő módon is, a legnyilvánvalóbban a *30 haiku* és a *Szonett*-ek ciklusában alakítják a versvilágot. A sűrítésnek és a kihagyásnak, a tömör utalásnak és a többértelmű sejtetésnek jellegzetes versformája a tizenhét szótagos haiku. A zaláni költészetben érlelődő, korábban már jelzett törekvések szükségszerű következménye a hozzá való eljutás, nem először, hiszen már a *Kívül* kötet is tartalmazott hét haikut. De jellemző, hogy míg azok közül a szerző kettőben még élt az önmegszólítás formulájával, az itt közölt harminc közül már egyikben sem. Ezek a versek már abszolút személytelenek, pontosabban a szerző személyisége már vagy teljes mértékig feloldódik a látványban (és a harmadik személyű „tárgyban"), vagy áttetszővé válva csupán közvetíti azt. Ami a haiku hagyományainak megfelelően többnyire valamely természeti jelenet, pillanat (*Könyörtelenül*: „Bogáncs magányban / Lassan könyörtelenül / A harmat súlya"; *Verőfény*: „Szürkén lecsordul / Az eső verőfénye / – levélremegés"), s ami a megformálás következtében és a kötetben elfoglalt helyzetéből fakadóan, természetesen, önmagán túl mutató jelentőségűvé válik. Ezen darabok többsége nyelvtani szerkezetét tekintve egy-egy határozói körülmény jelölésével gazdagított alany-állítmányi teljes metaforára emlékeztet, csakhogy itt általában az azonosított éppúgy képi elem, mint az azonosító, s a fogalmiság felismerése, kibontása az olvasóra vár (*Szárnyak*: Szálló cserepek / Elsodort viharokban / Hideg szárnyverés"; *Ciprusok*: Fölázott árnyék / A madár arca helyén / Ciprus oszlopsor"). Máskor a vers egésze egyetlen felvillanó konkrét vagy akár elvont kép, ami költői erejénél fogva a pillanatnyit legyőző örök, a felszín mögött rejtőző lényeg sugallatait hordozza magában (*Homály*: „Díszletek alvadt / Homályában szétázott / Cseresznyevirág"; *Villám*: „Arcához ért csak / Egy villám örökléte / A lepke árnyán"; *Készülődés*: Fölvert avarban / Elnyugszik a sebzett éj / A halál még vár").

A szonettforma sem először kísérti meg Zalán Tibort, már az *Opus N3: Koga* című 1984-es kötetében is találkozhattunk egy hét darabból álló szonettciklusával. Ott, a kötet avantgárd jellegéhez illően, a szerelmes-romantikus szonetteket szétbontotta, különféle elvek alapján térben elrendezte, s ezáltal, szerkezeti és formai kötelmeit saját lázadó kedvéhez igazítva, a hagyományos, megkövesedett formavilágot önmaga számára érdekessé és hitelessé tette. Az új kötetben továbbfolytatja a költő a szonettel való játékot, ugyanis a ciklust nyitó, illetve záró – a *Fénykorlátozás* című előző kötetből átemelt – a *Közeledés* és a *Távolodás* című szonett-triptichon kivételével a többi,

A szomjúság nyelvén című szonettkoszorú, a *Mesterszonett-kópiák* és az *Elsüllyedt szonettek* darabjai egyaránt a klasszikus forma átalakított, egyénien megújított változataiként kezelhetők. Már a koszorú is, noha még mindig az emlékeztet a leginkább a hagyományos szonett ciklusra. Ennek egyes verseiben csupán a szintagma-határokat mozdította el a költő a nagy és kisbetűvel kezdődő szavak sajátságos ritmusával, a központozás hiányával, a sorvégi esetenként meghökkentő áthajlásokkal, megsokszorozva ugyanakkor ezáltal az olvasói asszociációk és jelentésadások lehetőségeit. A realista tárgyias pontosság és a szürreális képi megjelenítés az emléktöredékek, az álom- és képzeletvilág együttes felidézésével itt képes még egy, az olvasó által is összerakható, a múltat, a jelent, a jövőt átfogó tragikus hangoltságú jellegzetesen zalános létösszegzésre, amihez támpontokat nyújthat a szonettciklusok sorozatát szerencsés megoldáskánt keretező *Közeledés* és *Távolodás* című 3-3 szonett is. A *Mesterszonett-kópiák*nak nevezett ciklus darabjai viszont már sokkal radikálisabban kezelik a nyelvet és ennek következtében a versformát, azáltal, hogy bennük a költő a mesterszonettbe nem foglalt sorokból (és korábban nem létező szintagmákból, sorokból) rendez össze újabb verseket, s eközben nemcsak a szintagmahatárokat mozdítja el, sőt töri szét, de a tagmondatokat, a sorokat is magukra hagyja a köztük lévő nyelvi összefüggést is felszámolva, a hagyományos rímkényszerről nem is szólva. Ezek a szonettkoszorút szétíró szövegek leginkább Papp Tibor számítógépes versgenerálására emlékeztetnek a véletlenszerűen egymás mellé sodort szóhalmazukkal. Zalán valószínűleg nem teljesen véletlenszerűen gondolta el és hozta létre ezt a szövegvilágát, de az olvasót olyannyira magára hagyja benne, hogy annak a szonettkoszorú ismeretében is csak homályos sejtései, hangulatai, ismerős benyomásai lehetnek. De talán nem is akart mást a költő, csupán a szavak alkotta jelek értelmen túli, illetve racionális jelentésnélküli vonatkoztatási lehetőségeit, s azok határtalan voltát érzékeltetni. Ehhez az eredményhez képest azonban túl nagynak látszik a befektetett költői energia, túl nagyszabású a nyelvi, formai akrobatika. Még öncélúbbnak tűnik az előzőekhez hangulatilag társítható *Elsüllyedt szonettek* ciklus, ami az első szonett (*szárnya sem*) sorait variálja olyanképpen, hogy mindig a második sorral indítja a következő darabot, amelynek így az utolsó sora lesz az előző vers első sora. A játék érdekes, mert az újabb és újabb 14 soros versek értelmesnek hatnak így is, viszont különösebben nem írják át, nem gazdagítják új jelentésekkel az eredeti szonettet, sőt a 14 vers együttese sem sokkal több, mint a legelső önmagában.

A korábbi kötetekre jellemző volt, hogy alkotójuk az irodalmi, kulturális hagyományban és a saját életműben való benne élésnek számtalan látványos jelét adta, itt, most ez a szándék kevésbé érhető tetten, de ha szövegszerűen ritkábban is, a kötet egészének atmoszférájában, motivikájában olyan nagy elődök, mint Rilke, Gottfried Benn, Matsuo Basho, József Attila, Pilinszky érezhetően továbbra is ott munkálnak. Az előző, a *Fénykorlátozás* című kötet élére, mintegy mottószerűen, helyezett vers az *Emléklapra* torzított, parafrazált változata volt: „Négy szócskát üzenek, vésd jól kebeledbe, s fiadnak / hagyd örökül ha kihúnysz: OLY SZOMORÚ EMBER / NEK LENNI". Az új kötet mottója torzítás nélkül a következő sorok lehettek volna: „Az ember végül homokos, / szomorú, vizes síkra ér, / szétnéz merengve és okos / fejével biccent, nem remél." Az illúziótlan szertenézés azonban, szerencsére, e kötet tanúsága szerint sem lefegyverző, bénító ezredvégi költőnk számára, és újabb „létismeretlenes egyenleteire" és szerepverseire gondolva látható, hogy a hiteles formáért való küzdelem is továbbtart.

Elek Tibor

Lírai fejlõdésregény

CSONTOS JÁNOS: SZONETTREGÉNY

Bevezetés: mi a szonettkoszorú?

A *szonettkoszorú* tizenöt szonettből álló versciklus. Az egyes szonettek befejező sora megismétlődik a következő szonett első sorában. A tizenötödik szonett a *mesterszonett*, amely a ciklust alkotó szonettek kezdősoraiból áll össze.

Az első szonettkoszorú, melyet a magyar irodalomtörténet nyilvántart, József Attila *A kozmosz éneke* című versciklusa. 1923-ban, tizennyolc évesen írta a költő. A világmindenség víziójá fejezi ki ez a kettőszáztíz sor. Mintha a mesterszonett napjának vonzáskörében keringene a többi szonett bolygója; mintha a világ rendjét kigondoló Isten tudatával próbálná megteremteni alkotását az eszmélkedő lírikus, kicsit a görög mitológiát is követve, hiszen az ő megváltást sóvárgó világképében is központi helyet foglal el Erósz, a szerelem. Akárcsak a magányosan szemlélt többi ember, a bogarak és virágok arányai, a dübörgő nagyvárosok s a kerengő bolygók az űrben.

A szonettkoszorú, ez a manierista mesterkedés látszatát keltő bravúrforma e klaszszikus költői hagyaték nyomán azóta éppen hogy nem a forma*b*űvészetté degradált forma*m*űvészet, hanem a világteremtéssé előléptetett költői alkotás műformája lett nyelvterületünkön. Jó ideje a nemzeti megmaradásért folytatott küzdelem eszközének látom például az erdélyi és a kárpátaljai költőknél. Utóbbiak 1998-ban *Száz szomorú szonett* címmel adtak ki egy antológiát, mely négy szonettkoszorút is felvonultat. Örvendetes, hogy költőnő műve is van közöttük. A szonettkoszorú a hatvanas évek óta itthon is a női alkotóerő bizonyító eszköze. Gyakran azok alkalmazzák ezt a szupernehéz formát, akik valamilyen okból rákényszerülnek, hogy a méltatlan mellőztetésben észre vétessék magukat. A *mesterszonett* arról kapta nevét, hogy a mesterségbeli tudás fényes bizonyítékát szolgáltatja, mint a műbútorasztalos szakmában a mestermű, a sok titkos fiókot rejtő, intarziás technikával készült céhláda. S hogy a szonettkoszorú mégsem csupán iparosmunka vagy öncélú, Guiness-rekordkönyvbe illő virtuózkodás, mint a palackban gyufaszálakból fölépített Eiffel-torony, arról éppen Csontos János nagyszabású versbravúrja, a *Szonettregény* győzheti meg az olvasót.

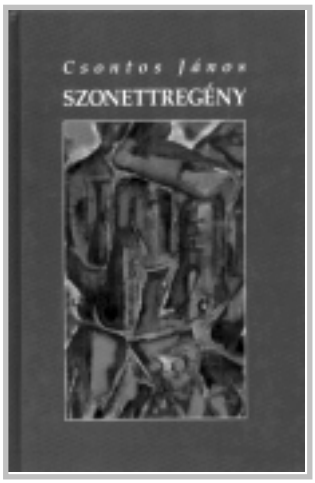

A szonettkoszorú szellemi értékéből nem von le semmit, hogy nehézségi fokát sporthasonlattal lehet szemléltetni: úgy kell végrehajtani a hibátlan csavart szaltót, hogy a gondolat a lehető legkisebb közegellenállásba ütközve s a legkisebb tajtékot verve érkezzen célba, mint a puskagolyó.

Göncöl Kiadó
Budapest, 1997

A *Szonettregény* valójában szonettkoszorúk sorozata. Mondhatni, szonettkoszorú a négyzeten. Csontos János megírt tizenhárom szonettkoszorút; az annyi, mint 13 X (14+1), vagyis 195 szonett. Az egyes szonettkoszorúk mesterszonettjeit egy újabb szonettkoszorú alapjának vette, és úgy kreált egy újabb, 196. számú mesterszonettet, hogy az első sort megismételte, vagyis ugyanazzal a sorral zárta a *mesterszonettek mesterszonettjét,* mint amellyel elkezdte az egész ciklust. Így minden körbeért – az arabeszk körbefutott a szőnyegen, a római ház futókutya-fríze a saját farkába harapott, a gyalog beért a sakktábla túlsó kockájába, hogy királynőként kezdje újra a játékot.

Ez utóbbi hasonlat úgy is értendő, hogy egy sokáig kétséges kimenetelű játszma vége felé (a 11–13. szonettkoszorúban) a „királynőnek" jutott a döntő szerep. A királynőt nevezhetjük a költővel Pénelopének is, hiszen szellemi odüsszeiája végéhez közeledve, túl a bolyongások és tévelygések embert próbáló sorozatán, családja körében várja végső oltalom és megnyugvás. A 13.-ban még néhány kéretlen kérőt – irigyeket, lélekkufárokat és cinikus szemfényvesztőket – lenyilaz, akárcsak választott modellje, Odüsszeusz, és még önmagában is talál tisztázni valót, hogy a rend ne csak *odakint,* hanem *idebent* is helyreálljon.

A „szonettregény" tétje ez mindenek fölött: a rend. Rendtevés odakint, az őt körülvevő világban, azaz társadalmi viszonyaiban, és ha ez nem lehetséges, akkor ennek tudatosítása. És rendtétel, ugyancsak az értelem révén idebent, az ösztönökben, ami már sokkal inkább rajta áll, ezért jóval több sikerrel kecsegteti a költőt. Ez a hatalmas gondolati-lírai költeményciklus *a költői eszmélkedés regénye.* Csakis ilyenként önéletrajz, noha epikai szála, ki merem mondani, még annyi sincs, mint amikor egy szabómester véletlenül benne felejt a nagy munkával megalkotott öltöny valamely rejtett varratában egy-két férdarabkát. Nem epika ez egy pillanatra sem – és nem is versnek álcázott esszé, mely érvel és okadatol, cáfol és bizonyít, tételez és szemléltet. Hanem a szigorú formai keretek közé szorított *tudatfolyam,* képi-fogalmi asszociációs láncolat, mely azonban csak annyiban logika, amennyiben egyik fő mestere – úgy is, mint az első magyar szonettkoszorú alkotója, és úgy is, mint a társadalomtudományi megalapozású líra létrehozója – József Attila kettőspontot tett a líra és a logika közé (hozzátéve: de nem tudomány).

A forma, melyet Csontos János választott, különlegesen kötött forma. Természeténél fogva manierista vagy parnasszusi megoldásokra készteti alkalmazóját. Olyan gondolatokat, képeket, futamokat, mondat- és szószerkezeteket kényszerít rá a költőre, amelyek panelszerűen áthelyezhetők az egyik szonettből a másikba. A közlendő gondolatnak óhatatlanul alkalmazkodnia kell a poétikai szabályhoz, sokkal több kompromisszum árán, mint egyetlen kötött formájú versben. Szimultán módon kell érvényesülnie a résznek és az egésznek, s a szabályozottság egyszerre koncentrikus és lineáris értelemben hat a műre. Ez majdnem annyira nehéz, mint a következetes demokrácia, mely egyszerre ad szabadságot mindenkinek, és tiltja meg, hogy az egyén a többi egyén korlátozása árán éljen szabadságjogaival. A szonettkoszorú a kör négyszögesítése: szonettek bűvös négyzeteiből rakja össze a *ciklust,* a teljes kompozíciót. (A ciklus magyarul *kör.*) A gondolatok körkörös gyűrűvetését pedig egy négyszögletes medence falai közt képzelhetjük el. Beleszédülök arra gondolva, hogy mi lenne, ha egy ilyen kompozíciót valaki idegen nyelvre kívánna tartalom- és formahíven lefordítani. Az már nem annyi, mint gúzsba kötve táncolni, hanem annyi, mint karok és lábak nélkül balettezni.

Érzésem szerint Csontos azért választott ilyen istenkísértően nehéz formát, mert nemcsak végiggondolta, hanem formai küzdelmével meg is mutatta, hogy a determinációval vette fel a harcot. Tehette volna formabontással is – én ismerek olyan szonettkoszorút (Szőcs Géza írta), melyben a sorok jelentős részét kipontozta a szerző, s csak a rímelő szavakat írta le, éreztetve, hogy a forma lehet zárt, a gondolat nem. A *nyitott mű*vel utal arra, hogy igényt tart a véglegességre, a zárt, tökéletes rendre, mely azonban ismeretlen, sőt kiszámíthatatlan, mint az egyenlet, amelyben az együtthatók is ismeretlenek, vagy irracionális szám is szerepel a műveletben.

Csontos ennek az elvnek az ellenkezőjét követte. Ha a rend szabadsága megvalósíthatatlan, akkor törekedjünk a szabadság rendjére – mintha erre a következtetésre jutott volna. Ez a ciklus nem formabontó, hanem formateremtő eljárással készült. A szonettciklust, amelyet a pályakezdő József Attila vezetett be a húszas években, s amelyet a hatvanas évek óta már több mint harminc költő alkalmazott nyelvterületünkön Székely János tól Tűz Tamásig, Thinsz Gézáig, Lászlóffy Csabáig, Markó Béláig és Balla D. Károlyig – a határainkon belüliek sokaságából csupán a kezdeményező Gergely Ágnest említem – Csontos János a négyzetre emelte. Ez körülbelül annyi, mintha egy triptichonszerű szárnyasoltárt, mely tizennégy kisebb képre van osztva, minden részében további tizennégy képre osztotta volna, s a tizenötödikkel magasabb szinten összefoglalta volna azok fő motívumait.

Csontos két szempontból lazít a klasszikus szonettformán, amennyiben a soralkotás és a ritmus szempontjából Petrarca *endecasillabo*it (tíz-tizenegy szótag) és Ronsard *alexandrin*jait (tizenkét-tizenhárom szótag) vesszük alaptípusnak. Az ő sorai négyes vagy négy és feles jambusok (nyolc-kilenc szótag), és a második négysoros versszak rímképlete nem ismétli meg az első négysoros rímeit (nem az ABBA ABBA, hanem az ABBA CDDC rímképletet követi). Lehet, hogy ez lazítás a szonett poétikai képletéhez képest, ám a rövidebbre fogott sorok így még nagyobb tömörségre, még gyorsabb gondolat- és rímváltásokra késztetik. Márpedig a szonettkoszorú legnagyobb problémája az, hogy majdnem lehetetlenné teszi az áthajlítást vagy sorátvetést (enjambement): a sorok akkor helyezhetők át gond nélkül a másik szonettbe, ha teljes mondatértékűek vagy legalábbis a mondat csonkítatlan alanyi vagy állítmányi egységeit (predikátumait) képezik. A sorok szótagszámának csökkentésével ezt Csontos még jobban megnehezítette. A négyes jambust egyébként már sokan alkalmazták szonettben, de nálunk Bertók László tette szonettírása alapjává 333 szonettet tartalmazó versgyűjteményében.

A versciklusok témakörei a költői eszmélkedés különböző fokozatait tartalmazzák. Nem csupán a gondolat fejlődését követik, hanem az élettapasztalat és a különféle létközegekben szerzett sérülések, fájó tapasztalatok útján is haladnak. A személyes sors képe bontakozik ki az emberi társadalomban. A fölismerések mindenütt megszenvedett léthelyzetekhez kapcsolódnak. A kezdet kezdetén a nyiladozó tudat hamvasan szilaj szabadságtudatát mutatja be, amely „nem tűr magán nyerget, se zablát" és „szemellenző sem óvja". A *naiv költő* azonban hamarosan szembesül és ütközik a társadalom falaival és rácsaival, s alkalmazkodni kényszerül, majd egyre jobban átlátva a manipuláció kísértő, kisajátító és züllesztő hatását, megkezdi tudatos szabadságharcát. A versciklus megmutatja a kezdeti naivitást, de a szerző nem helyezkedik a manipulatív társadalmon kívülre, hanem annak törvényszerűségeit belülről megértve, szüntelen ellenállással harcolja ki a determinációval szembeni függetlenségét. Leszámol a pályakezdése idején nagy népszerűségnek örvendő „nótafák" és a „leragadt vándorpoéták" múlé-

kony sikerlehetőségével, s – emlékezhetünk korán bizonyított, kivételes formaérzékről tanúskodó indulására – többre becsüli a dolgok tudatosítását és a formateremtést, mint a „zsigerekből jött varázslatok" tetszetős esetlegességeit, a formátlanul gomolygó ösztönök kultuszát.

Szembenéz az ellenkező véglettel is: fölismeri azok tévútját, akik „ablaktalan szobákban ülve / teóriákat gyártanak", vagyis a szobatudósok élettől idegen spekulációit. A fény felé vezető megoldás Ariadné-fonalát a szerelemtől kapja meg, mellyel kijuthat az „érzelmek labirintusából". A szonettformáért küzdve gyakran tudatosítja alkotói tapasztalatait. Például amikor azt mondja, hogy „robban a ritmus, rím zenél", akkor ezt nemcsak kijelenti, hanem szemlélteti is azzal, hogy a jambust „robbanó" koriambusra váltja. De amint megold egy kérdésgubancot, máris több új támad helyette. A míves szonettek sorozata pokoljárás, melynek során dantei zsúfoltsággal, habár arctalanul sorjáznak a kárhozat rabjai és a kísértés okozói, akik lírai hősének szellemi fejlődésregényét infernóélmények sorozatává teszik. Közéjük tartozik az irodalmi professzionizmus megszerzése is, illetve az, amit belőle tudatosított: az, hogy mennyire visszaélhetnek vele, és milyen könnyen elejtik azt, aki szolgál a manipulátoroknak: ha „nincsen belőled már haszon: / fölöspéldányként lajstromoznak".

Csontos mintha tudatosan viszonyítaná gondolatait a klasszikus emberiségművekhez: Daidalosz és Ikarosz legendájához, a *Faust*hoz, *Az ember tragédiája*hoz, az *Isteni színjáték*hoz, József Attila *Levegőt!* című verséhez, bár közvetlenül nem utal rájuk. Fölismerni vélem Ádám lebegését az űrben, ahonnét vissza kell térni a Föld vonzáskörébe, s az elvont tudóskodás elutasításában az öreg alkimistára vélek ráismerni a visszafiatalodás pillanatában. A kételkedés partnerszereplője, a Tudás Szelleme azonban mindenféle megszemélyesítés nélkül, saját tudatában teszi helyükre a dolgokat, s férfias határozottsággal letéve, a rövid sorok aforisztikus tömörségével mondja ki a költő ítéleteit. Van valami kérlelhetetlen radikalizmus Csontos János gondolkodásában, mellyel mintha lemondott volna korai verseinek ironikus humoráról és játékosságáról. Hiszen legfőbb mesterénél, József Attilánál is hasonló folyamat játszódott le alig több mint egy röpke évtized leforgása alatt. De Csontosnál van remény: a ciklusban több utalással jelzi igényét Odüsszeusz küzdőképességére, és a legszebbnek mondható ciklusban – a szonettkoszorú utolsó előtti körében – éppen a létben otthont és hazát teremtő szerelem utal e világirodalmi hős életrevalóságára.

Milyenek is ezek a szonettek egyenként? Milyen *versek*? Nos, mindig szabályosak, de korántsem mindig *szépek*. Ez csak a szerelmi vallomástól Shakespeare szonettjeit idézően átforrósuló darabokról mondható el, és főként a mesterszonettként kiemelt, részciklusokat lezáró darabokra illik, meg az egész versláncolatot összefoglaló, végső mesterszonettre.

Itt érdemes kitérni egy sajátos formaproblémára. A szonettkoszorú valószínűleg akkor oldható meg, ha először a mesterszonett készül el, és azután következik a kidolgozás, a minden egyes sorából kibontott új szonettekkel. Minthogy Csontos János kötete tizenhárom szonettkoszorút tartalmaz, plusz a tizenhárom mesterszonett kezdősoraiból összeálló, cikluszáró szonettet, mely mint a piramisok csúcsára helyezett zárókő fogja egybe az építőkövek sokaságát, föltételezhetjük, hogy fölülről lefelé haladt. A csúcs-szonettből kibontotta a tizenhárom mesterszonettet, majd ezek mindegyikéből tizennégy-tizenégy további szonettet sarjasztott. Ezek a részkidolgozások többnyire elnagyoltabbak, darabosabbak a kiemelt szonetteknél. Csupán jelzésszerűen villantanak föl gondolatokat; a tudaton átsuhanó emlékképeket idéznek föl a már meg-

oldott kérdéskomplexumokból, és amennyiben képek hordozzák a gondolatot, nem mindig szervesülnek egymással.

Ez azonban az esetek nagyobb részében nem válik a mű kárára. Csupán azt kell belátni, hogy ez a szédítően hömpölygő iramban végiggondolt gondolatfolyam nem a szépen megcsinált természetfilmek nyugodt méltóságával pereg le előttünk, hanem korunk eddig még nem eléggé elemzett filmműfaja, a *klip* technikáját követi. A modernizmus régebbi áramlatai rengeteg módszert kidolgoztak már a fölösleg elhagyására és a lényeg kiemelésére. Ez azonban komplexebb eljárás az eddigieknél. Egyrészt megrostál egy-egy gondolatmenetet, folyamatot, illetve a legjellemzőbb részeire bont egy-egy látványt, jelenséget vagy gondolatot. Másrészt tetszés szerint váltogat egymástól teljesen független, mégsem véletlenszerűen együvé helyezett valóságdarabokat. Az *értelmi asszociáció* új lehetőségei villannak föl így a képek káprázta tó kavalkádjában. A fogalmilag megszilárdult képzetek, az elmosódó emlékképek és a belőlük még alakuló gondolattöredékek, melyek még csak keresik archiválási helyüket a tudatban, olyanképpen villódznak előttünk, mint ahogy az agyunkban gomolyognak és váltakoznak az ingerek hívó jeleire. Az agyműködés formáit követő folyamat hihetetlen bőségét mozgósítja a bennünk levő információknak. A klip ezt hozza szemléleti közelségbe, és Csontos János versei mintha ezt a módszert követnék.

Gyakoriak a paradox megfogalmazások, az oximoronok, pl.: „tudod-e egyszer megkerülni / tered, az agygolyóbisod"; „Időd az örök pillanat" (ez egyébként a lírai műnem örök oximoronja, melyet így folytat még paradoxabbá téve:) „a be nem pöckölt atomóra: / toporzékoló mutatója / tizenkettesen megragad". Másutt „kézbesítetlen hadparancsok / és felvágatlan közlönyerdők" érzékeltetik a társadalmi kötöttségek kiszámíthatatlan, mégis megkerülhetetlen uralmát. Ugyancsak az élet önellentmondásait ragadja meg e sorokban: „mentőöv lesz-e, mondd, a jog, / ha leterít egy jobbhorog". Mennyire találó a közelmúlt átalakulásainak víziója: „túlélve békés puccsokat / s véres konszolidációkat / immunissá tesz az erőszak". Paradox fölismerésnek tetszik az is, hogy „a világ, ami tévelyeg", mert elvileg csak a „világ" törvényszerűségeihez képes lehetséges tévelyegni. Önmagába maró mondatai is sokszor keserű paradoxonok: „Jellemed elkülönböződik, / ám ettől nem leszel különb". Nem csoda, hogy „hang nélküli visszhang a dal" (melyről a borúlátásáról híres Kálnoky még mint végső fogódzójáról beszélt: „Bennem zeng a világ, ki a világot visszazengem"). A művészi tevékenység hiábavalóságának jelzése után viszont üdítően hat a költészet hivatására ráeszmélő tanulsága: „s lehetsz kincs is: szegény szegények / korhadó oltár-polcain". S hogy a bő kínálatból még egy termékeny önellentmondását idézzem: „Legcsekélyebb így lesz a legtöbb: / magad légy érlelő humusz, / nincs más esélyed (...)". Hol van ez már a húszas évek konstruktivista kollázsaitól, fotómontázsaitól és a szürrealisták álomtechnikájától! Ez már a mi korunk terméke egy rendkívüli formaérzékű költő világlátásának szolgálatába állítva.

Az már nem a költőn áll, s nem rajta múlik, hogy ennek a számítógépes-klipes kornak az emberei észreveszik-e: róluk is szól és nekik szól ez a lelki önéletrajzot nyújtó szonettregény.

Alföldy Jenõ

Büky László: Egy vers szóhasználati háttere

FÜST MILÁN: SZELLEMEK UTCÁJA

Lehet-e egyetlen vers alapján átfogóan elemezni egy költő stílusát, nyelvhasználatát? E kérdés óhatatlanul felmerül bennünk, amikor kézbe vesszük a szegedi egyetem tudós tanárának új könyvét. Az ilyenfajta vállalkozások kétségtelenül merészek, ám korántsem eleve elvetendők. Egyetlen, nem nagy terjedelmű, de jól megválasztott („reprezentatív") szövegmű alapján is sok fontos dolgot lehet elmondani egy költő vagy író nyelvi-stiláris sajátosságairól. „Cseppben a tenger"-módszernek nevezhetjük ezt az eljárást, amelynek hatékonyságát magam is tapasztaltam egyetemi éveim alatt, amikor a szentpétervári (akkor: leningrádi) egyetemen hallgattam Bjalij professzor felejthetetlen Tolsztoj-kollégiumát. A kiváló irodalomtudós Tolsztoj huszonévesen írt önéletrajzi trilógiájának néhány kiemelt epizódján, mintegy csírájában mutatta be mindazt, ami később az író nagy regényeiben bontakozott ki teljes mélységében és bonyolultságában. Büky László esetében a „cseppben a tenger"-módszer alkalmazását mindenekelőtt az elemzett szöveg jó kiválasztása teszi lehetővé. *A Szellemek utcája* „alapvers", a költő világlátásának, világérzetének egyik legsűrítettebb megnyilatkozása; nem véletlen, hogy maga a költő legkedvesebb versének tartotta.[1]

Büky témaválasztása, illetve a téma feldolgozása két lényeges elméleti premisszára épül. Az egyik a mindennapi és a költői nyelvhasználat viszonyára vonatkozik. A szerző e kétféle nyelvhasználat egymástól való elszakíthatatlanságából indul ki, s ez, ha figyelembe vesszük a költői szó teljes „öntörvényűségét" hirdető és máig ható különféle elméleteket, korántsem triviális álláspont. Függetlenül attól, hogy a költői nyelvhasználatot a mindennapi nyelv „deviáns" leágazásának tartjuk-e, vagy pedig éppen fordítva, a költői nyelvben látjuk a nyelv totalitásának megjelenését, amelyhez képest a köznapi nyelvhasználat csupán egy erősen redukált funkcionális változat, a kétféle nyelvhasználat egymást kölcsönösen feltételező, szerves kapcsolata tagadhatatlan. Bahtyin szavaival: „a költészet mintegy kifacsarja a nyelvben rejlő összes lehetőséget, a nyelv pedig szinte önmagát múlja felül."[2] Ugyanakkor a költő „soha nem teheti meg, hogy saját költői tudatát, saját elgondolásait szembehelyezze azzal a nyelvvel, amelyet használ, mivel teljes egészében azon belül van maga is..."[3]

A könyv másik fontos elméleti premisszája a stílus viszonyfogalomként való felfogása és elemzése. A nyelvészet és az irodalomtudomány stílusfogalma egyaránt relációs jellegű. A nyelvi stílusok, azaz a standard nyelvhasználat funkcionális változatai, csupán egymásra vonatkoztatva különíthetők el, illetve határozhatók meg. A szépirodalom stílusfogalma ennél bonyolultabb vi-

SZTE BTK Magyar Nyelvészeti Tanszék
Szeged, 2000
312 oldal

szonyhálózatban, „stiláris térben" helyezkedik el. Füst Milán *Szellemek utcája* c. költeményének egyedi stiláris sajátosságait akkor tudjuk megragadni, ha azokat, egyfelől, a költő más verseinek stílusjegyeihez (azaz Füst Milán egyéni költői stílusához), másfelől a kor uralkodó vagy jellemző költői irányzata(i) stiláris kánonjához (jelen esetben: a Nyugat költőnemzedékének kánonjához), harmadjára a kor köznapi (nem művészi) nyelvhasználatához viszonyítjuk. Ez a viszonyítás-hálózat jórészt meg is jelenik Büky könyvében; a Nyugat stiláris kánonja ugyan némiképp háttérbe szorul, ám beillesztése az elemzésbe kétségtelenül irreális módon megnövelné a könyv terjedelmét.

A könyv szerkezete magára a versre épül: a szerző a szövegmondatok sorrendjében folytatja vizsgálatát, a szóhasználati háttér bemutatását. Elemzi a mondatok szintaktikai szerkezetét, majd pedig „A magyar nyelv értelmező szótára" alapján a szavak jelentését. Ezután következik az ún. szóhasználati háttér tárgyalása, azaz a költemény szavai Füst Milán valamennyi versében fellelhető összes előfordulásának szemantikai és stilisztikai vizsgálata. Az elemzés magába foglalja az egyes szövegszók szinonimáit, valamint a velük valamilyen módon (pl. képalkotási kapcsolat révén) összefüggő szavakat, mondatszerkezeteket is. Mindjárt a vers első mondatának – *Minden ellenemre van* – *12* oldalt szentel a szerző, s ez rendjén is van, hiszen ez a mondat mintegy kataforikusan előre összegezi, magába sűríti az egész verset. Még azt is megkockáztatnám, hogy ez a kijelentés Füst Milán egész költészetének, e költészet alapvető pátoszának emblémájaként is felfogható; sűrítettségének titka az a fortélyos ambivalencia, amit magában rejt: e mondat értelme ugyanis nemcsak az, hogy 'semmi sem kedvemre való', hanem az is, hogy 'az egész világ, az egész lét ellenségesen áll velem szemben', 'minden összeesküdött ellenem'. E két érzelmi-gondolati pólus között oszcillál Füst Milán egész költészete. Egyébként e kezdő mondat egybecseng egy másik nagy versének, a *Zsoltár*-nak nyitó sorával: Ó, *Uram, engem bántanak*... (Aligha véletlen, hogy Karinthy Frigyes Füst-paródiája, amely ragyogó műelemzésnek is felfogható, szintén így kezdődik: *Jaj, Uram, engem bántanak*...)

A könyvben azok az elemzések a legjobbak, ahol Bükynek sikerül „kijátszania" önmagában az értelmező szótárral felfegyverkezett belső „nyelvész-cenzor" éberségét; amikor például megállapítja, hogy a *minek* kérdő határozószó szemantikai konnotációja a fölöslegesség, kilátástalanság, céltalanság értékelő mozzanatát fejezi ki (53. o.). Finom érzékről tanúskodik a *dallam, ének, tánc, zene* főnevek Füst Milán-i mezőkapcsolatának feltárása (41–5., 66–73. o.). Érdekes a *pajtás* megszólításnak előzményekre és szélesebb összefüggésekre utaló értelmezése. Tanulságos a halál-metaforák és körülírások bemutatása (286–94. o.).

Noha a szerző fő feladatának az ún. szóhasználati háttér bemutatását tekinti, elemzése a mondatok szintaktikai felépítésére is kitér, ami a költői stílus vizsgálatánál – kivált Füst Milán esetében – elengedhetetlen mozzanat. Füst a *látomást* és az *indulatot* tartotta a művészet két alaptényezőjének; a költészetben a „látomás" a képalkotást jelenti, az „indulat" pedig a szintaxist és a tőle elválaszthatatlan intonációt. Márai Sándor, aki „zseniális neurotikusnak" tartotta Füst Milánt, jegyezte fel naplójában, hogy a költőnek „beszéd közben ugrált–rángatózott a szemöldöke. Mint a mondatai."[4] Nos, ez a „szintaktikai tic" semmiképpen sem hagyható figyelmen kívül Füst költői szövegeinek elemzésekor.

A recenzió műfaja feltételezi a bírálatot. Ennek megfelelően csupán egy általánosabb jellegű megjegyzést kívánok tenni. Büky László elemzéseiben olykor óvatosan megáll egy ponton, mégpedig ott, ahol egyébként igen érdekes tájakra vezetne az út...

Ennek a (szerintem túlzott) óvatosságnak okát abban látom, hogy a szerző még nem küzdötte le magában a nyelvészek és az irodalomtudósok között máig fellelhető „szekértábor-szemléletet" a művészi nyelvhasználat vizsgálatának vonatkozásában. E szemlélet egy képzelt demarkációs vonal meghúzására törekszik a két tudományág művelőinek kompetenciája között, mégpedig egy adott műalkotás elemzésén *belül*: úgymond, eddig a vonalig megyünk mi el, ti pedig a „túloldalról" szintén csak eddig a vonalig nyomulhattok előre; aki a vonalat átlépi, az inkompetenciában, vagy ami még rosszabb, holmi „osztatlan filológia" művelésében marasztaltatik el. Valójában azonban a műelemzés komplex tudomány: az irodalomtudós nem kerülheti meg a nyelvi tényeket, a nyelvtudós pedig nem hagyhatja figyelmen kívül a művészi nyelvhasználat teljesítményeit.

Mindez egészében nem csökkenti Büky László munkájának érdemeit. A „cseppben a tenger"-módszer alkalmazása bátor és dicséretes vállalkozás. Pozitívan értékelendő a szerző elméleti alapállása a köznapi és a költői nyelvhasználat kapcsolatát illetően, valamint az egyedi mű stílusának elhelyezkedéséről a „stiláris térben". Napjainkban egyre ritkábban tapasztalható filológusi erény az az aprólékosságig menő szigorú pontosság, amellyel a szerző anyagát kezeli. Végül, de nem utolsósorban, Büky László érdeme, hogy könyvével új ösztönzést ad Füst Milán költészetének vizsgálatához. Ez a költészet, amelynek pátosza az ember eredendően tragikus létérzését fejezi ki, magányos komor sziklaként tornyosul XX. századi költészetünk változatos táján. Füst Milán senkihez sem hasonlít kortársai közül, de hatása máig érezhető költészetünkben. Büky László könyvét egy régóta várt, reménybeli Füst Milán - szótár fontos előmunkálatának is tekinthetjük, annál is inkább, mert Büky Lászlónál alkalmasabb tudós aligha akad e szótár munkálatainak irányítására.

JEGYZETEK

[1] L. Kis Pintér Imre: *A Semmi hőse. Füst Milán költői világképe.* Magvető Könyvkiadó. Budapest, 1983. 166. o.
[2] M. M. Bahtyin: *A szó esztétikája.* Fordította Könczöl Csaba. Gondolat. Budapest 1976. 26. o.
[3] Bahtyin: i. m. 200. o.
[4] Márai Sándor: *Napló 1968–1975.* Helikon Kiadó. Budapest, 1976. 13. o.

Péter Mihály

Szabadon és gúzsbakötve

N. HORVÁTH BÉLA: MŰKÖZELBEN

A közelség, a közelítés és alakváltozatai a hatvanas évek óta mind gyakrabban szerepelnek irodalomtörténeti tanulmányokat, műértelmezéseket tartalmazó kötetek, tanulmányok címében. Mégsem vált elcsépeltté sem a kifejezés, s még kevésbé az a tartalom, amelyet kifejez. A művekhez, vagy ahogy a századelőn még gyakrabban kifejezték: a könyvekhez, a humán kultúrához, a nemes tradíciókhoz való közelség olyan értelmiségi magatartásként mutatkozott meg, amely minden talmi értéket elutasít, jelentkezzen az akár a konzervatív hagyományőrzés, akár a forradalmárkodó modernség képviselőjeként. Ez a magatartás mindkét világháború időszakában korszakos jelentőségű volt. S annak bizonyult – olykor csak bizonyulhatott volna – a proletárdiktatúra évtizedeiben is. A feltételesség arra utal, hogy voltak reménytelenül hosszúnak bizonyuló évek, amelyekben ez a magatartás nem juthatott nyilvánossághoz. Az 1948 után egyeduralomra jutó ideológia és annak irodalompolitikája az irodalomtörténészeket és a kritikusokat nem műközelben, hanem „pártközelben" kívánta látni, az irodalom a politika szolgálóleányává silányult, s ami nem illeszkedett ehhez a koncepcióhoz, az még a legnagyobb klasszikusok esetében is hibának, s jó ha nem bűnnek bizonyult. Még a néptömegek helyzetének, akaratának kifejeződését, a népközelséget, a népiséget is a pártossággal azonosították. Ez azonban nem a marxizmus múlt századi klasszikusainak, hanem huszadik századi politikusainak volt a bűne. S amint egy kicsit enyhült a diktatúra szorítása – akár 1953-ban, akár a hatvanas években –, azonnal nyilvánosságot követelt magának a műközelség eszméje. Eleinte inkább csak a maga pozitivista és szellemtörténeti hagyományait követve, azokért perelve, később már a századközép újabb irodalomtudományi iskoláinak tapasztalatait is felhasználva. Az ortodox marxizmus természetesen ellenségesen viszonyult ezekhez a törekvésekhez, de fokozatos térhódításukat képtelen volt megakadályozni. Maguk a művek, a minél teljesebb megértés vágya az olvasókban, az értelmezőkben erősebbnek bizonyultak a csak egyetlen hiteles értelmezés lehetséges elvének fikciójánál.

Győzött volna hát az irodalmiság eszméje? Igen is meg nem is. A század utolsó harmadára megsokasodtak ugyanis a figyelemre méltó irodalomtudományi irányzatok, s ezek holkiegészítik, hol cáfolják egymást. S bár az irányzatok hangsúlyozzák, hogy figyelmük centruma a műalkotás, filozófiai-esztétikai előfeltevéseik gyakran gátolják őket abban, hogy ez így is legyen. Amikor pedig így van, akkor meg rendre felvetődik a műközeli elemzést olvasóban – nem a mű, hanem a műértelmezés – megértésének korlátozottsága, olykor lehetetlensége. Tény, hogy a jelenkori irodalomtudományi beszéd-

Korona Kiadó
Budapest, 1999
286 oldal, 979 Ft

módok jelentős része a mégiscsak szakmabelinek számító magyar nyelv és irodalom szakos tanárok számára nem befogadható. Erre persze lehet azt mondani, hogy ők már „öregek", nem hallják meg az új idők szavát, de az az igazság, hogy a mai bölcsészhallgatók jelentős részének is ugyanez a gondja. Úgy ahogy leteszik az elkerülhetetlen irodalomelméleti vizsgákat, aztán sürgősen felejtenek. A hatalmas filozófiai-esztétikai apparátus nem vonzza őket, még mindig – vagy már megint? – az az elképzelésük, hogy az irodalmi művek befogadásában nem valamely ideológiának, filozófiának kell játszania a fő szerepet, hanem élmény és irodalomtudományi ismeretek összhangjának. Lehet, hogy ez a nézet nem tud kellőképpen érvényesülni a jelenkorban, ám ez aligha fogja jelenteni azt, hogy hamarosan elfogyó kisebbségi véleménnyé válik. Az viszont bekövetkezhet, hogy tovább mélyül a szakadék a mai irodalomtudomány uralkodó irányzatai és a legfontosabb alkalmazók – tanárok, könyvtárosok, szerkesztők között. Ilymódon a legkomolyabb elemzések egy része feltörhetetlen diónak fog bizonyulni, a kortárs irodalom posztmodern áramlatai pedig továbbra is alig találnak olvasóra.

E helyzetet látva be lehet zárkózni az elmélet elefántcsonttornyába, megvetni az értetlen tömeget, lehet elméletellenessé s a posztmodern újdonságait lenéző, vitathatatlanul konzervatív olvasóvá, illetve nem-olvasóvá válni, ámde meg lehet kísérelni a közvetítést is. Hiszen a régi és az új harcának eredménye, a művészetekben különösen, mindig valamiféle kiegyenlítődés. S ennek a leghasznosabb, közvetítő magatartásnak az eredményességét szemlélhetjük N. Horváth Béla tanulmánykötetében. Valóban műközelben dolgozik ő, s ugyanakkor az irodalomtudomány hagyományosabb és újabb módszereinek együttes birtokában és célszerű használatában. Tanárember, a szekszárdi főiskola magyar nyelvi és irodalmi tanszékének vezetője, s egyúttal az intézmény főigazgatója is, így széleskörű tapasztalatai lehetnek a mai húszévesek olvasáskultúrájáról, irodalomértéséről. Tanulmányai, műelemzései a legutóbbi évtizedben keletkeztek, olyan időszakban tehát, amelyben radikálisan új irodalmi és tudományos irányzatok kanonizálják önmagukat, próbálják – túlbuzgóságból – olvashatatlanná törölni a hagyomány nem feléjük vezető áramlatait s azok jelenkori megfelelőit. Többek között N. Horváth Béla kutatásainak legfőbb szereplőit is. Az ő tudósi pályájának ezidáig József Attila a központi hőse. 1992-ben hézagtöltő monográfiát publikált József Attila és a folklór kapcsolatáról. Új könyvének mottója is e költőtől való: „Szépet, jót, igazat akarva / beszélgethetnénk irodalomról / vagy más ilyen fontos emberi lomról". Nemcsak három vers elemzésében és *A líra logikája* c. tanulmányban, hanem az egész kötet horizontján mérceként jelenik meg József Attila költői és elméleti munkássága. A kötet két fontos hőse két „szekszárdi": Babits Mihály és Illyés Gyula. Az utóbbival foglalkozik a kötet terjedelmének egynegyede. A kilencvenes években József Attila műve utókorának első hullámvölgyét éli át. Nem látványos még a visszaesés, de letagadhatatlan. Mindenesetre posztmodern szemmel olvasva újra, Szabó Lőrinc izgalmasabb sokak számára. Akárcsak Kosztolányi, szemben az „unalmas, papos, retorikus" Babitscsal. A három megnevezett alkotó közül a legrosszabbul Illyés Gyula járt a kilencvenes évekkel. Részben hallgatás övezi, részben radikális leminősítés, részben – s a legfurcsább módon – az erkölcsi befeketítés szándéka. (Azért ez a legfurcsább, mert ezt Illyés életében is minden rendszer megkísérelte, s mindig eredménytelenül.)

Babits–Illyés–József Attila: ez a névsor a ma időszerűtlennek tudott értékek melletti kiállást jelenti „műközelben" s ugyanakkor „kritikus szemmel", megértve „kétség és láz" egyidejűségét és ellentmondásosságát, megidézve a három fő könyvfejezet címét. Vagyis egy olyan „tegnapi" olvasó, mai „újraolvasó" fogalmazza meg nézeteit, aki ön-

maga régebbi olvasatainak megtartja lényegi magját, de hozzá is tesz azokhoz, el is vesz belőlük. Olykor kritikusabban olvas újra, s egyre következetesebben szembesít klaszszikus és új műveket a posztmodern esztétikákkal és azok olvasataival, de soha nem teszi kérdésessé hőseinek nagyságrendjét, rangját, az életmű érvényességét.

Illyés Gyula munkásságának lesajnálásához gyakori érv egyrészt az, hogy az életmű nagyon egyenetlen, másrészt az, hogy az időskori, 1970 utáni teljesítmény sokkal halványabb, nem tudott megújulni. Az egyenetlenség szempontja azért nevetséges, mert nemigen akad olyan művész, aki csak zseniális műveket alkotott. Az Illyés-életmű igen terjedelmes, nyomtatásban több mint ezer ív jelent meg, elkerülhetetlen, hogy legyenek fáradtabb ívek, kötetek, versek is. Az tényszerűen igaz lehet, hogy az utolsó évtized lírája és drámaírása halványabb, önismétlőbb a korábbiaknál, ám az epikára, az esszére ez nem áll. S vajon komolyan azt várnánk el egy hetven éven felüli alkotótól, hogy még mindig megújuló vezére legyen irodalmunknak? Mindazonáltal – s ezt éppen N. Horváth Béla elemzései is igazolják –, ez a „fáradt" Illyés is sok újszerű, izgalmas lírai művet alkotott, jelesen olyanokat is, amelyekben nem az ódon közösségi elv áll a középpontban, hanem a személyiség létproblémáinak köre. Az egyik tanulmány egyetértően idézi a költő ezügyben kifejtett véleményét: „Alig van a szellemi életnek fölöslegesebben feltett kérdése ennél: szükséges-e, hogy irodalmi műnek irodalmon kívüli feladata legyen? Világos, hogy igen. Világos, hogy nem. Műve válogatja: idő és hely szerint. Műve és embere."

Talán azt is hozzá lehetne ehhez tenni, hogy irodalmonkívüliség és voltaképpeni irodalmiság oly sokszor emlegetett fogalmait nem szokás meghatározni. Ez a képlékenység elfedi azt a tényt, hogy – amennyiben elfogadjuk, hogy az irodalmi mű középpontjában mindig az ember, valamilyen emberi jelenség áll –, az irodalmiság fogalomköre semmit nem rekeszthet ki magából, ami „emberi", ami az embert foglalkoztatja, s így az irodalmonkívüliség tartalma a nullához közelít. Célszerű volna ma is megfontolni a régi jó latin mondást: nihili humani a me alienum puto (semmi emberit nem tartok magamtól idegennek). N. Horváth Béla ennek szellemében dolgozik. Semmi emberi, értsd: semmi, irodalmi műben megnyilvánuló emberi nem idegen tőle. S ezt legközvetlenebbül nem is a klasszikus életműveket a régmúlt, az átélt múlt, a jelen és a lehetséges jövő nézőpontjából egyaránt szemlélni és megítélni kívánó akarat mutatja meg, hanem a kortárs lírát elemző kritikák sora. Első pillantásra heterogénnek mutatkozik a névsor: Csorba Győző, Pákolitz István, Juhász Ferenc, Kiss Anna (gyermekverseivel), Szepesi Attila, Parti Nagy Lajos, Kukorelly Endre. Ám éppen ez a heterogenitás mutatja meg egyrészt mai líránk sokarcúságát, másrészt azt, hogy a nyitott befogadó „kinyitható" művekre találhat nemcsak hagyomány és újítás metszéspontján, hanem a különböző típusú hagyományokban és újításokban is. Nem az óvatos mindent dicsérés, hanem a beleérző olvasás nyilvánul meg ezekben a kritikákban, s ezt a megértési készséget olykor el is irigyelhetnénk a szerzőtől. Valljuk be, kevesen vannak ma, akik Illyés Gyulát és mondjuk Parti Nagy Lajost egyaránt megértően elemzik.

A posztmodern művekkel szembesülve, az elméleteket leírva olykor mintha túlságosan „műközelben" maradna N. Horváth Béla. Megfogalmazásai pontosan adják visszsza a posztmodern felfogást, de nem érzékeltetik kellően az ő modern és posztmodern közötti közvetítő szemléletmódját és magatartását. Illyés Gyula a hetvenes évekbeli költészetét elemezve például egyetértésre utalóan idézi Kulcsár Szabó Ernőt: „Ha igazán kedvező fordulat áll be az ezredvég magyar irodalmában, attól sem kell tartanunk, hogy a rákövetkező irodalmiság tükrében akár az elmúlt négy évtized egy lassú, de egyenletes ereszkedésű kultúrlejtő korszakának bizonyul majd. Nyilvánvalóan nem az

egyes kiemelkedő életműveket illetően, hanem az irodalom meghatározó állagát tekintve." N. Horváth Béla ezt jellegzetes recepciónak nevezi, (valóban az), majd elkezdi vizsgálni „a valóban kiemelkedő teremtő Illyés-líra" változásait. Ebben az 1998-ra datált tanulmányban valamiért megfeledkezett arról, hogy egy évvel korábban éppen Szekszárdon, általa szervezve, az előadásokat könyvbe szerkesztve lezajlott egy konferencia, amelynek nyitó előadásában Kulcsár Szabó Ernő meglehetős egyértelműséggel elutasította ezt az életművet: „A lírai beszédmód költészettörténeti jelentőségű átformálódása szempontjából Illyés verseinek – a kései Kosztolányi, de József Attila vagy Szabó Lőrinc árnyékában is – meglehetősen elmosódnak azok a karakterjegyei, amelyek 20. századi líránk klasszikusai között jelölhetnék ki a helyét." E nézőpontból tehát Illyés is „megverselt közírásnak" bizonyul, N. Horváth Bélának viszont radikálisan más a véleménye. Az ezredvég magyar irodalmában nem állt, most már bizonyosan nem is fog bekövetkezni „igazán kedvező fordulat", s egy újabb emberöltő múltával utódaink majd elmélkedhetnek azon, hogy az ezredvég irodalmából mi maradt meg, mi bizonyult romlékonynak, s ugyanakkor talán szenvedélymentesebben ítélhetik meg a huszadik század közepének magyar irodalmát. Addigra talán majd kiderül, hogy a posztmodern valóban végleg lezárta-e irodalmunk későmodernségét, s tudható lesz, hogy mi követi e most feloldhatatlannak mutatkozó kettősséget. S talán kiderül az is, hogy az az esztétikai és etikai csomópontokat szétbonthatatlanul tartalmazó értékháló, amely Balassi Bálint óta folyamatosan ott látható a magyar irodalom égboltja fölött, konokul átfordult a harmadik évezredbe is. Ehhez persze az is szükséges, hogy a klasszikus és a kortárs irodalomnak legyenek, s nem elhanyagolható számban olvasói. Olvasónak azonban nem születünk, csak azzá nevelődhetünk. N. Horváth Béla munkái hatékonyan segíthetik ezt a nevelődést, már felső fokon. Könyvét nemcsak a műközeliség, hanem a pedagógiai éthosz is áthatja.

Vasy Géza

PATAKI FERENC: TÜKÖR ÁLTAL HOMÁLYOSAN (1994)

Nemzeti és egyetemes apokaliptika

NAGY GÁBOR BAKA-MONOGRÁFIÁJÁRÓL

Mielőtt bárminemű – kritikusi tisztem szerinti – szót szólnék Nagy Gábor könyvéről, engedtessék meg, hogy elöljáróban elmondjam, e könyv doktori értekezés formájában írt változatának opponense voltam s e minőségemben ajánlottam a fokozat odaítélését, elmondtam, hogy kitűnő munkáról van szó, csak gratulálni tudok mind a szerzőnek, mind pedig szakmai vezetőjének: Görömbei András professzornak, annak jelzésével, hogy hasonlóan magas színvonalú értekezést még alig olvastam az új minősítési rendszer létrehozása óta, a disszertációt – később érvényesíthető apróbb javítási javaslataim mellett – minden szempontból publikálhatónak tartom, sőt kérem mielőbbi, akár soron kívüli megjelentetését, mégpedig nem csupán az értekezés minőségének okán, de legalább annyira azért is, mert a PhD-disszertáció témája gyanánt választott Baka-életmű mind a mai napig nincs a helyén, nem kanonizálódott, márpedig ez utóbbihoz jelentősen hozzájárulhatna Nagy Gábor könyvként megjelenendő doktori munkája. Íme, a várt könyv megjelent és azonnal hozzá kell tennem, Nagy Gábor maradéktalanul eleget tett javaslataimnak, élt bírálatommal. Ez önmagában is ritka erény!

Nem kis bátorságot jelent – még napjainkban sem – Baka István életművéről könyvet tervezni és írni, ugyanis a kanonizálás szempontrendszere a lehető legkevésbé érvényesíthető az adott életműre, megfordítva: azt mondhatom, olyan szempontrendszert hoztak létre az elmúlt évek kánonképzését irányító szakemberei, amelybe Baka életműve – még mint Prokrusztész-ágyba sem – nem lett volna beszorítható. A könyvnek és már a disszertációnak is azért örültem, mert szerzőjük mindezzel mit sem törődött, hanem megpróbálta önértékében kezelni az opust mint – sajnálatosan véglegesen lezárult, immáron teljes – költői életanyagot.

Nem tudom, a szerző vajon örömmel és dicséretként veszi-e, ha azt mondom, amikor első olvasás után letettem a könyvét, fellélegeztem és azt mondtam, íme a szerző, aki megírta – nem is akárhogyan – azt a kismonográfiát, amit – nem sokkal Baka István halála után – jó néhányan, akik Baka barátai voltak és engem is jól ismertek, tőlem követeltek. Akkor meg is fogadtam, erkölcsi kötelességem e kérést teljesíteni, most már nyugodt vagyok: *(De)formáció és (de)mitologizáció* című könyvemnek közel felét teszik ki a valamikor tervezett kismonográfiámhoz írott fejezetek s most, hogy Nagy Gábor munkája megszületett, amelybe – hihetetlenül korrekt módon, becsületesen és értőn beépültek munkám hozadékai – lelkiismeretfurdalás nélkül dönthetek

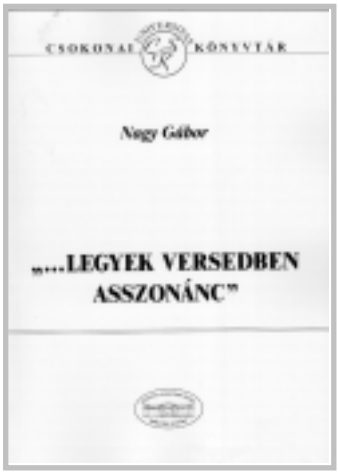

Korona Kiadó
Budapest, 1999
286 oldal, 979 Ft

úgy, hogy megszabadultam egy óriási nyomasztó tehertől, azaz: nem kell megírnom a monográfiát, hiszen immár megszületett, s aki megszabadított, az nem más, mint akinek munkájáról most írok, éppen ezért kicsit szokatlan így ez a feladat, hiszen nem tudom – ezek után igazán – objektíven megítélni a munkát, de úgy vélem, még azon a határon vagyok, ahol a tudományos megítélés még nem szenved csorbát. [Mint látható is, szögletes zárójelben hadd legyen még egy – nagyon is személyes – megjegyzésem, mégpedig az, hogy Nagy Gábort költőként is Baka István tanítványának és méltó utódának tekintem: amikor először találkoztam véle – Szegeden –, még inkább a Baka-mintát követő – nem akármilyen – költőt láttam benne, beszélgetésünk győzött meg arról, hogy Görömbei professzor nem választott rosszul, sőt: nagyon is jól választott, amikor benne látta Baka Pista monográfusát. Magam most sem tudom eldönteni, kinek kívánjak több sikert: a költőnek avagy a tudósnak?!]

Azt is igyekszem elmondani menet közben, mi az, amit – negyedszázadnyi irodalomtörténészi tapasztalattal – másként írtam volna meg, ha már Nagy Gábort látszottam kijelölni Baka igazi monográfusaként. Nehezíti a dolgomat, hogy Baka Istvánt – és most újabb személyes vallomásra kényszerülök – még tizenhat éves voltam, amikor megismertem: ő már egyetemi hallgató volt, versei még nem jelentek meg, Ritterspond Gáborral laktak együtt egy albérletben, valahol a régi szegedi felsővárosi szalámigyár kispolgári – valójában azóta szörnyű módon átépített – udvarán és amikor először jártam nála, akkor hallottam felolvasni saját verseit, mint ahogy Nagy Gábort is előbb költőként ismertem meg.

Nagy Gábor is érez(het)te korábban említett gondomat, amely szerint Baka megítélése nem a kanonizált szerzők könnyen követhető világát jelenti, hiszen a bevezetőben így fogalmaz nagyon óvatosan (és a későbbiekben kifejtem, bizonyos értelemben kifogásolhatón): „Baka István nem tartozik a nagy újítók vagy éppen a divatokat követők közé." Ugyanakkor már e néhány soros bevezetőben is érzékelhetővé teszi a szerző, hogy milyen alapon gondolkodik a költőről, ugyanis néhány sorral lejjebb Baka Istvánt „az én elbizonytalanodását, megsokszorozódását kifejező későmodern szereplíra egyik legjelentősebb megújítója"-ként aposztrofálja – s úgy gondolom, joggal, mint ahogy azzal is egyet tudok érteni, hogy „Baka nem volt posztmodern költő", azzal azonban már a legkevésbé sem értek egyet, hogy „jó szemmel választotta ki [...] magának a különféle posztmodern eljárások közül azokat, amelyek belesimulhattak saját, már korábban kidolgozott versnyelvébe". Azt gondolom, itt keveredik az értelmező szándék és az alkotói habitus, mégpedig abban a téves értelemben, hogy – meggyőződésem szerint (s ezt tanulmányaimban bizonyítani is igyekeztem) Baka nem tartozott azon „tudatos" költők közé, akik – úgymond: előre megtervezetten megválasztják eljárásaikat, sokkal inkább azon Ady-típusú lírikusok közé tartozott [ezt másutt Nagy Gábor is észleli], akik költői ösztönükre hallgatva követik az immanens parancsot. Mindezt nem azért jegyzem meg, mintha Nagy Gábornak amúgy nem lenne kitűnő irodalomérzéke, hiszen amikor Bakának a hagyománytörténésbe történt belépéséről beszél, kitűnő, mások által még nem érzékelt és meg nem érzékített példákkal él, azaz a korábbi szakirodalommal szemben joggal érvel amellett, hogy Baka költészete nem korlátozható csak a szereplírát művelők poétikai világához, ugyanis akik így gondolkodtak, azok figyelmen kívül hagyták „a Kosztolányi, József Attila és Sziveri János halálköltészetével rokon kései lírájának legjelentősebb szólamát, a nyelvjátékok és a többágú mondatszerkezet révén megújítva folytatott poétikájának hagyaték- és búcsúverseit."

Nagyon szimpatikusnak – és monográfiához méltó gesztusnak – tartom, hogy – velem egyetértően – változó, mégis homogén lírának tekinti Baka István költészetét, jelezve, hogy ugyanúgy méltatható a korai, mint a késői költészet. Itt kell megjegyeznem, hogy a Baka-életmű méltatói közül többen csak az igazán kései költőt fedezték fel, nem ismerve fel korábbi poétikatörténeti értékeit, mint például Árpás Károly, Fried István, Füzi László, jóllehet, voltunk néhányan, akik már az első vagy a második kötet megjelenését követően is tudtuk: nagy költővel van dolgunk (Olasz Sándor, Márkus Béla, Görömbei András és jómagam). A bevezetővel kapcsolatos kötelező megjegyzésem és kérdésem a disszertáció olvastakor ez volt: vajon miért lenne minden, a szerző által említett orosz költő „mártírköltő", hiszen ilyen sort ad meg Nagy Gábor: Jeszenyin, Ahmatova, Mandelstam, Cvetajeva, Hodaszevics, Tarkovszkij, Blok és mások". Itt feltétlenül különbséget kellett volna tennie, ugyanis nem mindegyikük mártírköltő vagy ha az is, másként és másként és Baka ezt pontosan érzékelte, sőt érzékeltette is (lásd idevonatkozó publicisztikáit!), az erre vonatkozó álláspontját Nagy Gábor opponensi véleményemet akceptálva, a könyvváltozatban módosította.

Ugyanakkor rendkívül fontosnak tartom a szerzőnek azt a meggondolását, amely szerint a Baka-költészet egyetlen szólam gazdag kibontakozása, amely már a kezdet kezdetén megképezi poétikáját s a második kötetben egészül ki a még mindig metaforikus tájverset imitáló metaforikus világgal és a groteszkkel, s később ehhez társul az ironikus világszemlélet és a körkörös versszerkezet. Mindezek után logikusnak látszik, hogy a szerző könyvének vezérfonalául Baka *poétikájának* vizsgálatát választotta, melynek kezdetét maszklírájának átalakulása, kiteljesedését pedig az egységes metaforika és az apokaliptikus világszemlélet jelenti, ennek keretében valóban fontos szerepet kap a látás, a sűrítés komponense, amelyre ilyen hangsúllyal Nagy Gábort megelőzően a szakirodalom nem figyelt fel. Ezzel együtt máris hiánytudatomnak is hangot kell adnom, ugyanis – már a bevezetőből, de a dolgozat egészéből is kiderül – a szerző, jóllehet, többször is utal rá, mégis a valóságosnál és szükségesnél kisebb jelentőséget tulajdonít a Baka-művek zenei fogantatásának és zenei szerkesztésének, amely pedig legalább olyan hangsúlyos, mint a Weöres-líráé, mondom ezt annak ellenére, hogy számos olyan fejezete van az értekezésnek, amely kitér a zenei szerkesztettségre (ez a szempont tehát továbbra is adóssága marad a Baka-értelmezésnek).

Nagy Gábor egyik nagyon fontos felismerése, hogy a Baka-költészet a metaforára épül. Maga a felismerés természetesen nem új, utaltak már rá a költő kritikusai, szólt róla Fried István is, Árpás Károly és felesége pedig ezt tekintették könyvük alapjának, de a szerzőpáros nem jutott túl a nyelvi-stilisztikai értelmezésen (itt jegyzem meg, a szerzőpáros könyvének legalább megemlítését vártam volna Nagy Gábor könyvének válogatott bibliográfiájában!). Nagy Gábor egyrészt visszafogottabb szemlélettel, másrészt gazdagabb irodalomelméleti ismeretekkel közelítette meg a kérdést, vonatkozzék ez a magyar nyelvű szakirodalom legjobbjaként követett Zalabai Zsigmondra és a göttingeni iskolára egyaránt. A dicséret mellett azonban hadd jegyezzem meg, a metafora-, embléma-, motívumelmélet még annál is gazdagabb, mint amit szerzőnk felvonultat (vonatkozzék ez nem csak a német és orosz formalista iskola, de az angolszász és francia irodalomelmélet képviselőire egyaránt). De nem akarok maximalista lenni, hiszen amit az elméleti irodalom hiányában veszítünk, azt visszanyerjük a könyv kitűnő szerkesztettségében, ugyanis a munka bár időrendben halad, sikerül a szerzőnek – mint utaltam is már rá – vezérfonalat is találnia s ez éppen a metaforika alapú körkörösség és az apokaliptikus szemlélet vizsgálata. Egy ilyen irodalomtörténészi szemlélet szük-

ségszerűen rejt csapdákat, veszélyeket is, melyeket Nagy Gábornak sem sikerül néha kikerülnie, azaz nem egyszer „túlmagyarázza", „túldimenzionálja", amikor – úgymond – feloldja a metaforákat, mint például a *Tűzbe vetett evangélium* esetében is: „A látomás allegorikus állatfiguráit az *áldozat-pusztító erő* polaritásában értelmezhetjük. Az áldozat a nyúl, a pusztító erő a róka. A róka az álnokság, »alattomosság és az árulás megtestesítője, keresztény értelmezésben (...) a rókák az Egyházat (...) fenyegető eretnekek«. A vers metaforája („mint tömjénfüstölőt") révén a róka attribútumait veszi fel. A viszonyított szimbolikája szerint viszont ellentétesen értelmezhető: álnok, képmutató pap, (ebből következően) eretnek. Isten földi szolgálója, a pap, illetve az általa képviselt értékek, a hit fölött mond a vers súlyos ítéletet azzal, hogy a róka-pap pusztítja el a nyulat, az új élet, a feltámadás megtestesítőjét." Itt logikus elmondanom azt is, hogy a disszertációt opponálva hiányoltam Jeszenyin hatásának erőteljesebb vizsgálatát, s ezzel kapcsolatban annak meglátását, hogy Baka István egy későmodern imazsinista, azaz a költői képre építi líráját, amint azt a róla (és első két kötetéről) szóló kritikámban (*Jelenkor*, 1982.) meg is írtam: „A Baka-versben [...] a szemléleti egység lepi meg az olvasót leginkább. [...] verseivel kapcsolatban nem szójáték hangsúlyozni világkép és képvilág szerves egységét, mely költészetének homogenitását adja. Baka a költészet lényegiségének a képet tekinti, ez az intenzitás, a sűrítettség legfőbb hordozója verseiben. Jeszenyinhez való ragaszkodása is ezzel magyarázható a korai versekben: nem témái kötik hozzá. Baka arra az imazsinista orosz költőre mutat vissza, aki az avantgarde idején olyan stílusirányzatnak volt a képviselője, amely a képet tekintette a líra meghatározó elemének." Nagy Gábor figyelt utalásomra s könyve már hangsúlyosabban szerepelteti Jeszenyin hatását.

Itt kell megemlítenem azt is, hogy bár magam másként értelmezem az *Angyal* című verset és a *Mágikus szonetteke*t is, Nagy Gábor úgy képes összefésülni sajátjával az övétől eltérő interpretációkat, mintha azonos dimenziókban mozognánk. Ugyanezt tudom elmondani az *Átutazóként* című művel kapcsolatban is, amelyet én egyetemesebbnek, klasszikus és radikális „Nagycsütörtök"-versnek látok, mégis el tudom fogadni Nagy Gábor szép elemzésének konklúzióját, amely szerint a verset mégsem az alapmetafora szervezi elsődlegesen, hanem a zenei dallammenetet követő szintaxis. Egyébként a szerző is idézi azt a beszélgetést, amelyből kiderül, Baka maga is hangsúlyt adott művei egyetemes értelmezhetőségének: „Valóban apokaliptikus líra az enyém. Mégse mondanám katasztrofistának. Pontosabb az apokaliptika kifejezése, mert egyetemesebb."

Szerencsésnek találom az orosz formalistáktól – jelesen Roman Jakobsontól – átvett domináns elem fogalmának a Baka-opusra vonatkoztatottságát, azonban úgy ítélem meg, hogy az ismétlésről szóló fejezetben nem egyértelmű a fogalomhasználat, azaz nem érzékelhető a motívum, embléma, domináns elem egyértelmű megkülönböztetése, pedig a kérdésnek kitűnő – általam is hivatkozott – szakirodalma van.

A metaforikus alkotásmódra kitűnő példát hoz a szerző a *Kora-tavaszi éjszaká*val, a korai művek párhuzamaként választott József Attila-versek hasonlatba építése jó irodalomérzékre és versismeretre vall, különösen érvényes ez az alig ismert (és alig elismert) 1924-es *A kutya* című re, hasonlóképpen telitalálatként minősíthetem, ahogy Bakát Nagy Lászlóhoz köti, mint amikor azt magyarázza, hogy az egymásba fordított metaforák tulajdonképpen egymást kizáró, egymást tagadó jellegűek, ez a technika Nagy László látomásköltészetére vezethető vissza, „Baka annyit módosít ezen, hogy nem a valóság-darabok zuhatagszerű áradata adja a látomást, hanem (az egységes meta-

forika eszményéhez híven) csupán két-három valóság-darab egymásba vetítése." Példaadó a *Döbling* értelmezése és meglepően friss költői-irodalmári szemléletre vallanak a Pilinszky-párhuzamok (például *A szerelem sivatagá*ra történő hivatkozás). Azt ugyanakkor sajnálom, hogy a szonátaformára csak a szakirodalomra (Görömbei Andrásra) alapozva utal a könyv és nem fejti ki annak működését-működtetését.

A könyv egyik legjobb nagyfejezete a költő nemzeti és egyetemes apokaliptikájáról szóló, itt bővül a szakirodalom is és kezd Nagy Gábor elszakadni a pusztán intuitíve feltártak értelmezésétől és elindul egy klasszikus irodalomtörténeti megközelítés felé, ugyanakkor meg kell jegyeznem, ha végre találkozik olyan szakirodalmi lehetőséggel, mely kiaknázhatónak látszik saját szempontrendszeréből nézve, nehezen bújik ki alóla, rabjává lesz, mint Angyalosi Gergely tanulmányának. Ilyenkor tulajdonképpen szinte csak illusztrálni kívánja a fellelt szakirodalmat a Baka-opus megfelelő helyeivel, holott itt is látható, milyen különbségeket tehetett volna a különböző korszakokban írt művek közt, ha például az amúgy fellelt Németh G. Béla-tanulmányok gondolatmenetét nem csak idézi forrásaként, de értőn végig is olvassa és saját munkájában következetesen alkalmazza is, ugyanis Németh G. nem csak az apokaliptikusról szól Nagy Lászlóra és Pilinszky Jánosra vonatkozóan, hanem a démonikusról is (bár utal erre Nagy Gábor a *Mefisztó-keringő* elemzésekor [„a verset erősen démonikus jellege a magyar irodalom több jelentős művével is rokoníthatja"] és mondhatom, a példasor ismét mintaadó), márpedig ez összekapcsolható lenne a Nagy Gábor által is hivatkozott Cs. Gyímesi Éva-tanulmánnyal, amely a szent és a profán kérdését tárgyalja, igaz, Dsida Jenőre érvényesítve, de Bakára még igazabb lehetne e módszertani meggondolás és könnyebb lenne szétválasztani, szétszálazni mindazt, amit Nagy Gábor kitűnően érzékel, csak nem minden esetben sikerül igazi elméleti alapot is fundametálnia fellelt költői korszakértelmezéseihez, így adódik, hogy olvasója bár egyértelműen hisz neki, bele tud lépni értelmezői világába, néha mégis azt kényszerül érezni, mintha az a világ, amelyben – mint mutatott tükörben – Bakát keresni próbálná, valójában csak a levegőben lóg, nincs biztos függesztése, mert például egyértelműen elfogadható, amit a metafora kapcsán ír Nagy Gábor, mégsem érezhető minden szempontból megokoltnak: „szövegelőzmény Bakánál a Biblia, a magyar történelem emlékezete, a magyar irodalom apokaliptikus hagyománya. Ezek a hagyományok nyitják meg és teljesítik ki a Baka-vers világát, így válik a pályakezdés többnyire monologikus versvilága dialogikussá, a különböző szöveghagyományok egyidejű összjátéka révén összetettebbé."

Nagyon szépen követhetők a Vörösmarty-, az Ady-, a József Attila- és a Pilinszky-párhuzamok, mintha csak itt lenne leginkább otthon a szerző, ami persze, érthető is, ismerve saját költészetét, amely Bakáéhoz hasonlóan elsődlegesen ugyane költőkéhez forgatható vissza.

Ahogy haladunk az életműben egyre előbbre, pontosabban: ahogy haladunk az életút – sajnálatosan – hamarost történt lezárulása felé, a megfogalmazás nem csak egyre – logikusan – patetikusabbá, hanem – szinte öntörvényszerűen – autentikusabbá válik s úgy gondolom, ez nem csak azzal függ össze, hogy a szakirodalom is többet foglalkozott a kései versekkel, több értéket tulajdonított a *Farkasok órája* és a *Pehotnij-versek* korszakának, valamint az azt követő valóban késői verseknek, hanem sokkal inkább arról van szó, hogy a könyv szerzője is ekkor, e Baka-korszak műveiben lel rá saját igazi „alanyaira" és „tárgyaira", azaz igazából itt tudja elengedni saját – immár nem csak költői, de irodalomtörténészi – fantáziáját is. Nagy Gábor itteni felismerései a szakirodalomhoz képest is újak, szépek, nyomon követhetők és – ami fontosabb – al-

kalmasak a Baka-líra immáron autentikus irodalomtörténeti-elméleti megképzésére, mint például az a megállapítás, amely szerint a költő „mítosz-kezelésének, egyéni mítoszteremtésének egyik jellegzetessége, [...] hogy gyakran elhallgatja, elfedi a mitológiai történet valamely elemét, esetleg kedvező befejezését."

Kitűnő ötlet – a mestertől: Görömbei Andrástól ered – a hosszúvers fogalmának érvényesítése a Baka-életműre, nagyon szép a *Trauermarsch*, valamint a *Háborús téli éjszaka* elemzése, különösen az utóbbi illeszkedik igazán autentikusan a szerző koncepciójába, mint Baka addigi lírájának összefoglalója. Az opus egyik legjobb interpretációja azonban a *Döbling* megközelítése, mert a könyv szerzője hihetetlen érzékenységgel képes a többszörösen rétegzett, különböző előszövegeket reaktiváló, nagyigényű alkotásokat a maguk nemében és értékében mintegy újraírni, hogy eljuthasson a rendkívül fontos – és a szakirodalomhoz képest is új – megállapításhoz: bár a költő „a hosszúvershez nem tér vissza a későbbiekben, belőle eredeztethető a *Farkasok órája* versszerkezete, s a Baka kései költészetét meghatározó, két-három versből álló kisciklusok is a hosszúvers ihletéből származtathatók."

Egy bizonyos, Nagy Gábor Baka-monográfiájának egyik legnagyobb erénye a kitűnő megszerkesztettsége, valamint az, ahogy követi a ciklusok felépítését. A *Farkasok órája* esetében nagyon jó ötlet az összevetés Kosztolányival, pontosabban annak megállapítása, mintha a Baka-mű a *Hajnali részegség* antiverse lenne. Nagyon szép a *Mária Magdolna* elemzése, mégpedig abban az értelemben, hogy nyelvi szempontból is kitűnő, ilyenkor csillantja meg magát a költő-Nagy Gábor, az olyan mondatokban, mint: „E Baka-vers tehát szintén palimpszeszt: az Irás, Szosznora verse és a Baka-szöveg sokszoros felülírásában vergődik nagy fájdalmában a Magdolna arca mögül is előtűnő költő [...] ugyanakkor a vers a várakozás hiábavalóságát, az apokalipszis, a végítélet elmaradásának rettenetét is érzékelteti." A *Háborús téli éjszaka* elemzésében a velem való vitában igazat adok a szerzőnek és elfogadom véleményét, mely szerint a vers szövegtere túlmutat Ady korán. Ha korábban hiányoltam Jeszenyin hatásának erőteljesebb hangsúlyozását, annál inkább tudom dicsérni az „Orosz körkép" című fejezetben a *Kutya* elemzését, amelyben megállapítja: „A Baka-vers, Jeszenyin művének tovább- és átírásaként, az egzisztencia magára-hagyottságát fogalmazza újra. Jeszenyin animizálta a személyiséget – Baka ezt az önmegszólító beszédmóddal poétikailag is kifejezi." Nagyon szép a *Testamentum* elemzése s csak dicsémi tudom a szerzőt azért is, hogy több, eddig még fel nem fedezett pretextusra mutat rá.

A könyv talán legnagyobb ötlete a két kötetkompozíció képzőművészeti (aranymetszés) és zenei (mise-parafrázis) ihletettségének felfedezése és feltárása. Apróság, de a *Fredmann szonettjeiből* elemzése esetében meggondolnám a szerző helyében, hogy ennyire ironikusnak, sőt blaszfémikusnak láttassam a szöveget, én legalábbis nem így értelmeztem, de azt semmiképpen sem merném ilyen egyértelműen kinyilatkoztatni, hogy „világossá válik, a részeg Fredman saját magát képzeli Jézusnak. Ezért idézi buzgón Fredman Jézus példázatait: mintegy a *szó* által, Jézus szavainak kisajátítása révén reméli önnön Jézussá válását, illetve Jézussal való azonosságának elhitetését." Ez nem Baka István blaszfémiája, hanem Nagy Gáboré, bár a vers befejezésének értelmezésével már egyetértek, mint ahogy nagyon szépnek találom a *Kegyelmi záradék* interpretálását is. A *Szekér* című vers esetében Nagy Gábor Ady Endrére mutat vissza, mégpedig *A csillag-lovas szekérből* című versre. A motivikus párhuzamot jónak találom, bár a Baka-vers engem inkább a *Kocsi-út az éjszakában* Adyjára emlékeztet, annál is inkább, mert

ott még lovak sincsenek, de emlékeztethet bennünket e szöveg Simon István *Ballada a szekeresről* című versére is, amely nemzedékünk előtt jólismert volt.

Kitűnő meglátása a szerzőnek, hogy az *Orosz triptichon* én-értelmezései egyben Baka lírájának önértelmezését is adják. „A gumiljovi megváltástudat bár sosem volt alapvonása Baka költészetének, a korai versekben – például a Dózsa-versekben, a *Petőfi*ben – megtalálhatjuk nyomait. Pályája középső szakaszán, a *Tűzbe vetett evangélium* egyes verseitől – *Trauermarsch, Sátán és Isten foglya*, stb. – mindinkább Jeszenyin önlefokozó éntudata a jellemző, míg Cvetajeva végső lemondása, elkeseredett Istenhezfordulása Baka lírájának kései szakaszában, a Pehotnij-kötet verseitől kezdődően figyelhető meg. Így a három mártírköltő portréja egyben önreflexív – a szövegekre vonatkoztatott önportré is." Az utolsó és hátrahagyott versekről szóló elemzések mintaadók, mint ahogy az is, ahogy Nagy Gábor következtet a Baka-mű e legkésőbbi korszaka poétikai elmozdulásának lehetséges irányaira, szóalkimiának, szómágiának nevezve e versek groteszk szójátékait, hangszimbolikáját.

Befejezésül egyetlen vitapont engedtessék még meg a kritikusnak, aki maga is írt néhány tanulmányt a Baka-műről. Az *Én itt vagyok* című, nagy szintetizáló számadásversről magam másképpen vélekedem s ezt meg is írtam az Ady-újraolvasás konferenciára s dolgozatomat ott – Miskolcon – azonnal éppen Görömbei professzor kérte el a *Hitel* számára. E szövegem szerint az adott műre vonatkozóan abban egyetértek a szerzővel, hogy „nagy számvetés-, létösszegző és istenkereső, Istennel perlekedő, önportréként (is) olvasható alkotás", annak is örültem, hogy pretextusként éppen József Attila *Bevezető*jére lel rá, melyben így szól a költő: „én, József Attila, itt vagyok!". Vitám ott van, hogy – értelmezésem szerint – mindkét szövegnek van egy klasszikus pretextusa, mégpedig a mindannyiunkban ott élő Úri Imádság. Már önmagában a cím is nagyigényű, akár provokatívnak is mondható, hiszen formájában, sorrendjében, grammatikai megformálásában is az Úri Imádságra alludál, amely Jézus parancsa szerint így hangzik: „Miatyánk, aki a mennyekben vagy". Ezt helyettesíti be mintegy a címben adott kijelentés mint bizonyosság: az Isten helyébe az egyes szám első személyű lírai én kerül alanyként, mellé a helyhatározó, amely általánosságában is az „in der Welt sein", világba vetettség bizonyosságát súlyozza, mint ahogy maga a predikátum is: a létige határozottságával (felidézve a „Vagyok, aki vagyok!" titkot hordozó kijelentését is). E provokációt csak fokozza tudatunkban az Úri Imádság régebbi fordítása, a „Miatyánk, ki vagy a mennyekben", amelyet gyerekkorunkban – nem értve még az ima egyetlen bizonyosságát – kérdésként, akaratlanul kérdő hangsúllyal mondtunk, a vonatkozó névmás helyett kérdő névmást használva: „Miatyánk, ki vagy a mennyekben?" A címbéli – értelmezésem szerinti – látszólag provokatív, valójában a kihívás erejével és erejéből történő követelő könyörgés átível az egész versen: „Kutattalak s nem leltem rád Uram / Most megpróbálom mégis kitalálni / Valaki vagy Te vagy csupán akármi / Sorvégre rímnek jól jöhetsz ugyan / De jobban élsz a vírusban s a rákban / Mint a tehozzád esdeklő imákban". És itt a vers újra megidézheti az Ady-emlékezetet, mégpedig az olyan versekét, mint amilyen *Az AntiKrisztus útja* vagy még inkább mint amilyen a *Rendben van, Úristen* című verse, amely így hangzik: „Ki akarta, hogy megtagadjam, / Örök Sionát messzehagyjam / S visszakolduljam öregen / Magamat ismét únt kegyébe? // Lelkes képem kinek a képe, / Kinek roskadok én elébe, / Amikor minden elhagyott / S nem tudom, ő van-e valóban? // Ki füröszt engem rosszban, jóban, / Kibe olvadok elmúlóban, / Kitől kérdem meg egy napon, / Vajon kinomban kedve telt-e? // Ki akarta, ki istenelte, / Bús lényemet így ki nevelte, / Ilyen gyávának,

kicsinek, / Hogy makacsul még meg se haljak? // Ki akarta, hogy ne akarjak / S mint csenevész, őszi fű-sarjak / Feküdjek kaszája elé / S így szóljak: rendben van, Úristen?" Jellegzetes Ady-vers, az Istenhez való viszony egyik szintézisverse, mint Bakáé is, amely a Miatyánk gyerekkori kérdező módjára emlékeztetőn számonkérő kérdéssorozattal fordul az Úrhoz, mégpedig úgy, hogy *Az Ős Kaján* típusú verseket evokálva, ráadásként felidézi az élet dionysosi mozzanatait („hol voltál amikor kerestelek még / A borban asszony-ölben"), a (kelet-)európai („birodalmi") értelmiségi lét (hiábavaló) hiteit és csapdáit („álmok eszmék / Tömjénködében is csak önmagam / Találtam"), a jellegzetesen huszadik századi bűntelen bűnösség (bűnös bűntelenség) létmeghatározó tudatát, de még azt is ironizálva („nem voltál a bűnre mentség / S a büntetés sem") és felidézi a szót, a kölcsönös posztulációt, ismét a maga hiábavalóságával: „egyetlen szavam / Se szólitott meg Te se szólitottál / S azt sem hiszem már Te vagy aki voltál". A következő szegmentumban pedig – ismét Adyra emlékeztető módon – a mitológiához fordul hasonlatért Európé, illetve Marsyas történetét idézve föl, mint akik az élet örömeit és fájdalmait hivatottak megtestesíteni a versben, mégpedig úgy, hogy maszkokról van szó itt is, de a szokástól eltérően nem kővémeredésükről (jóllehet, Kerényi Károly szerint „a kővémeredés is olyasvalami, amely minden maszknak a sajátsága"), hanem éppen ellenkezőleg: kőből való újraéledésükről.

E vitám Nagy Gáborral csak megerősíti a Baka-monográfia önértékét, amelyet maga a szerző is jól lát s kitűnő könyvének zárszavában mint vágyat, meg is fogalmaz: „Baka István költői szemléletének összetettségét bizonyítja ugyanakkor recepciójának sokoldalúsága, az értelmezések sokfélesége, az olykor egymásnak ellentmondó kanonizáló szándékok. Fogadtatásának ellentmondásai: hogy sokakat, egymástól különböző gondolkodói alapállású irodalmárokat volt képes megszólítani, arra is utalhat: Baka költészete sokszínű, de legalábbis árnyalatokban gazdag. Érdektelenséggel, oda nem figyeléssel nem vádolható az az irodalmi közeg, amely ilyen különböző előfeltevéseket rejtő, egymásnak gyakran ellentmondó értelmezésekkel járult hozzá Baka István jobb megismertetéséhez. Talán csak az sajnálható, hogy kevés az olyan munka, amely Baka István költészetéről mint egy és oszthatatlan egészről hajlandó tudomást venni, összefüggéseiben látva azt, amit a recepció eddig a pályakezdés és a beérés korának szigorú szétválasztásával tagolt ketté. Ha sikerült igazolnom, hogy ez az éles szétválasztás esztétikai szempontból túlzott, részben elértem célomat; s egészen talán akkor, ha az elkövetkezendő években mind többen olvassák újra Baka István költészetét." Magam úgy gondolom, Nagy Gábor könyve maradéktalanul elérte tervezett célját, Baka István újraolvasásában pedig véle reménykedem.

Szigeti Lajos Sándor

A fénykeresés grádicsai

PATAKI FERENC MŰVÉSZETÉRŐL

A meglepetések embere. Néha mezítlábas papucsban, lenge trikóban, máskor elegáns, vasalt öltönyben jelenik meg előttünk. Láttam már vérvörös svájci sapkában, aztán méregzöld dzsekikabátban is. Gyakran olyannyira szelíd, jóságos egyéniség, akár a földreszállt angyal. Időnként viszont kimondottan hetyke, kötekedő, mintha némiképp az ördögök cimborája lenne. Ugyanakkor festői műhelyéből alkalmanként oldott, költői látomások, máskor szigorú szellemű, drámai kompozíciók kerülnek elénk. Ennyiből is látszik: Pataki Ferenc emberi és művészi mentalitása többé-kevésbé találóan összevág. Amilyen szélsőséges, romantikus az egyik oldalon, épp oly nyugtalan, termékeny és próteuszi természetű a másikon. Azt vallotta egyszer: őt különösebben nem érdekli az óramutatók szapora járása. Mégis úgy tűnik, szüntelen versengésben áll az idővel.

Tényleg: Pataki Ferenc pont most hatvan éves.

Felemás, baljós jubileumi év. A magyar kultúra napján ott feszengünk a dugig telt szegedi képtárban: egy átfogó, kivételes helyzetű kiállításnak kellene megnyílnia. Nevezetesen a legutolsónak. A megyei önkormányzat ugyanis dobra veri e kulcsfontosságú művelődési intézményt. Jönnek is az érzékeny, fájdalmas hangú megnyitó-búcsúztató beszédek. Pataki lép legvégül a mikrofonhoz. Szépen, lakonikusan beszél. Azt mondja: a művész se kiszolgálója, se kiszolgáltatottja nem lehet a változó hatalomnak. Majd bocsánatot kér a közönségtől, s felszólítja alkotótársait, hogy tiltakozásul szedjék le, vigyék haza műveiket. És ő az első, aki a rebellis tettet végrehajtja. Jutalma: óriási tapsvihar. Ő a nap hőse. Pedig neki fájhatott leginkább e radikális cselekedet. Ne feledjük: Pataki Ferenc épp a hatodik iksznél tart. S mi sem természetesebb, minthogy ebből az alkalomból reprezentatív tárlatot szeretett volna létrehozni a szegedi képtárban.

Hogy mindebből lesz-e valami? Talán igen. Habár a dolgok nyitja a „magasságos" vezérkar kezében van. Pataki azonban szorgosan készülődik. Rendezgeti, szelektálja, listázza műveit: érzi a jubileum felelősségét. Egyben látómezejébe a jó reménység foka is bőségesen belefér. Miként a művészi létezés metamorfikus, katartikus jellegét is természetesnek tartja. „Mindig le kell rombolnunk egy építményt, hogy a másik születését előkészítsük" – fogalmaz egy riportban. „A jó alkotóművész az, aki úgy rombol le valamit, hogy az alapjain újat tud építeni" (Hollósi Zsolt: A Tisza-parton mit keresek? Tiszatáj K., 123. o.). Ugyhogy az alkotó szemlélete a folytonos megújulásra, a folytonos megsemmisülésre van kihegyezve. Nem véletlen így, hogy több évtizedes munkásságában lépten-nyomon visszatér a halál, a búcsúzás momentumához (pl.: *Apám emlékére, Götz János mementó, Búcsú Németh Jóskától, In memoriam Zoltánfy István).* Nincs még egy kortárs alkotó, akinél a családtagokhoz, barátokhoz és a kiváló kollegákhoz való kötődés erőteljesebb hangsúlyt kapna. Ahogyan az eleven, misztikus és végletes életszeretet is ugyanehhez a piktúrához tartozik. Szinte az előbbi szüleménye.

Nézegetem, méregetem a művész közeli portréfotóit. Egyik képén turbános kobakkal, széttárt kezekkel álldogál készülő munkája előtt. Akár egy keleti mágus. Máshol üres, méretes keretlécekbe kuporodik bele, hogy egyféle objektes, vitális sugallatot adjon megjelenésének. Ez a játékos, teátrális magatartás is Pataki sajátja. Számára a mű-

vészi létformának van valami felfokozott, romantikus nimbusza. Annál is inkább, mivel meglehetősen messziről érkezett a képzőművészek táborába. Ősei algyői gazdálkodók voltak, egyszerű parasztemberek. Hogy édesapja mégis tisztes iparossá, cipészmesterré lépett elő, ezt legfőképp komoly lábsérülésének köszönhette. Az alkotó szegedi gyerekkora különben telítve volt kontrasztos, feledhetetlen élményekkel. Ami az egyik oldalon a háborús évek zajos, lidérces bombázása, az a továbbiakban már gondtalan, paradicsomi időszak.

Álljunk meg egy picit! Aki ugyanis Pataki Ferenc művészetének tematikai, tartalmi fundamentumait keresi, annak mindenekelőtt ide kell kilyukadnia. Mint ahogy az alkotó is minduntalan ide tér vissza, amint gondja, konfliktusa akad a világgal és önmagával. Ez pedig ugyancsak gyakran előfordul. Innen adódik, hogy ebben a piktúrában szinte mitikus magaslatokba emelkednek az egykori külvárosi, szegedi emlékek. Neki a legendás Tisza egyszerre barátságos és haragos, a Tó utcából pedig varázslatos hegedűszó hangzik. Akárcsak Chagall képeiről. Máshol meg szimbolikus ablakszemekkel, nyúlánk létrákkal találkozunk, mintha a művész kimondottan a reményteli mennyországba iparkodna. A felsővárosi napsugaras házak szuggesztív megidézésében pedig úgyszólván minden benne van. Föld és ég, gyerekkor és végtelen szellemiség. És csakugyan: Pataki számára e csodás, biztonságos és felelőtlen időszak lényegében kettős, életre szóló kötődést jelent. Nem elég, hogy módfelett szereti a természet változékony, sziporkázó jelenségeit, de mindehhez bizonyos misztikus fényimádat társul.

Mintha a föld és a fény elkötelezett hírnöke lenne.

Más kérdés, hogy a művészet szférájában korántsem csak a tematikai, tartalmi sajátságok érdekesek. Ezért a fiatal Pataki szakmai, festői érlelődését is célszerű felvillantani. Már csak azért is, mivel ebben is felfedezhető valami különös grádicsszerűség. Kezdetben tudniillik az asztalos, majd a mérnöki pálya lehetőségeivel kacérkodik. Képzőművész bátyja sugallatára mégis a budapesti Képző- és Iparművészeti Gimnáziumban, aztán a főiskolán kötött ki. Ami azt illeti: szerencsés, inspiratív közegbe került. Máig eleven, közvetlen kapcsolatot tart egykori csoporttársaival, különösen Újházi Péterrel, a kitűnő festőművésszel. De mestereire is szeretettel, büszkén emlékezik. Míg Kmetty János főleg a szerkezetes, tektonikus szemléletet oltotta beléjük, addig Bernáth Aurél a szenzibilis festői fogékonyságot, nem is szólva Barcsay Jenő alázatos, konstruktív egyéniségéről. E rangos triumvirátusból azért Bernáth jelentősége tűnik ki leginkább. Ő hagyott legmaradandóbb nyomot a szegedi fiatalemberben.

Aligha kétséges: Pataki Ferenc festővé érése és pályakezdése meglehetősen összetett, polarizált műtörténeti korszakra esik (60-as évek közepe, vége). A polgári nagyvilág képzőművészetében ekkor már a tasizmus, az informel és a pop-art dominál. Nálunk azonban egyfajta paradox, tudathasadásos helyzet érvényesül. Az internacionalista zászlajú kultúrpolitika elsősorban a vásárhelyi újrealizmust favorizálja, ámbár egy nemzeti törekvéssel van dolgunk. Ugyanakkor a progresszív szellemű fővárosi, szentendrei alkotók konok, elkeseredett harcot vívnak avantgárd műveik nyilvános elfogadtatásáért (l.: szürnaturalisták csoportja, Iparterv kiállítások, Új törekvések '66 stb.). Nos, Pataki fogékony szemlélője, sőt szemléleti elkötelezettje e sorsfordító időknek. Elvégre főiskolás évei után még Budapesten lakik három évig. Festői, grafikai tevékenységében pedig Csernus Tibor, Lakner László – egyáltalán a modernek példáját követi. Korai képeivel mindenesetre sikeresen szerepel a Fiatal Művészek Stúdiója tárlatain. Csak ekkoriban még bizonytalan: hol, merre és miként folytatódik alkotói pályája.

Aztán a sors úgy hozza, pontosabban családi, anyagi helyzete, hogy 1969-ben visszatér szülővárosába, Szegedre. Azóta is itt él, itt munkálkodik, s időközben kimondottan vezető rangú képzőművész lesz belőle. Más lapra tartozik, hogy hazatérése közel sem lehetett túl harmonikus. Inkább a Cantata profana dramaturgiája érvényesül. Mert a szegedi alkotók zöme ekkortájt a vásárhelyi realizmus programjához kötődik. Pataki ellenben pesti jövevény, még ha helyi gyökerű, akkor is. És festői hátizsákja tele van szokatlan, felzaklató avantgárd formakészlettel. Sajátos, feszültségteli helyzet. Mégis azt látjuk: a hetvenes esztendőkben Pataki ilyenformán is szelet vet, némi vihart arat szülővárosában. Szerencséjére nincsen egyedül. A heroikus pályájú Vinkler László már a negyvenes évek óta a modern törekvések megszállott képviselője. Mint ahogy a nemrég idekerült Novák András is a gesztusfestészet ígéretes alakja. Lényegében ez az a triász, amely jótékonyan felfrissíti az alföldi metropolisz képzőművészeti közszellemét.

De nézzük közelebbről: miként alakul Pataki Ferenc művészi egyénisége! Annyi bizonyos: az induló esztendőkben egy robusztus erejű, fortyogó indulatú alkotóról kell tudomást vennünk. Számára a képfelület nem is annyira meditációs objektum: inkább ingerlő aréna, már-már harci terep. Lendületesen csapkod, gesztikulál, fergetegesen támad. És mindenekelőtt a természet, az évszakok látványbeli dinamikája foglalkoztatja. Ami képei egy részén vöröses, baljóslatú ősz, az másfelől már kikelet, a tavasz kicsattanó színpompája (pl.: *Vörös ősz, Vihar, Tűzvész; Március, Virágzás, Tavaszünnep).* Közben a szenvedélyes, expresszív festő egyre-másra váltogatja nézőszögeit. Hol telített, barokkos mozgalmú látomásokat teremt, hol a mágikus közelnézetre hagyatkozik. Még a vaskos erdei fatörzsekbe vésett kusza, archaikus jeleket is adaptálja, nem beszélve a gyerekkor félelmeit rögzítő háborús emlékekről. Ennek ellenére úgy tűnik: a pályakezdő alkotónak mindenekelőtt a felfokozott jelenidejűség a perdöntő.

Persze Pataki munkássága némileg már itt is zavarba hozza a nézőt. Nem elég, hogy lépten-nyomon váltogatja témáit, kifejezési eszközeit (l.: grafikai lapjait), de van itt egy fontosabb mutató is. Látható ugyanis: a fiatal festő máris maga mögött hagyja kedves mesterei szellemi útravalóját. Inkább Gadányi Jenő, Csernus vagy Hantai Simon nyomdokain halad, s hovatovább az absztrakt expresszionizmust is biztonságosan felvállalja. Igaz, néha egy-egy monumentális, dekoratív női portré, netán egy kubista csendélet is létrejön műtermében. Ezek azonban csak amolyan tisztes kísérletek. Annál is inkább, minthogy őt legfőképp a természeti látványokból kibontható szubjektív, expresszív látomásosság izgatja.

Így talál rá a meghökkentő erejű plasztikus, objektes formagyűrődésekre, melyekkel a jégzajlásos Tiszát szublimálja. *A csend világánál* ellenben összetett érzékenységű, visszafogott gesztusfestővel szembesülünk. Mert immár csak a fekete-fehér foltok vibráló kontrasztjaira hagyatkozik. Ám ezzel együtt a spontán, zaklatott felületkezelést és a nagyvonalú, elegáns tolmácsolást bravúrosan kombinálja. Úgyhogy Pataki festészetében azért továbbra is ott munkál a bernáthi, posztnagybányai örökség. Csak ő leleményes szintetizátor. Ennélfogva dinamikus, absztrakt látomásába is bekalkulál egynéhány vizenyős, életszerű növény nyomatot. Akárha egy félálombeli folyóparton lennénk. Ez is arra vall: a földközeliséget, a természetelvűséget sem tagadja meg teljességgel.

Kétségtelen hát: a fiatal művész a hagyományőrzés és a szemléleti megújulás avatott, kombinatív képviselője.

Nem árt közbevetnem: Pataki Ferenc pályájához a nyitott, közéleti munkálkodás is szervesen hozzátartozik. Jóllehet főiskolás korában kimondottan idegenkedik a pedagógus pályától: csupán a művészetre akar koncentrálni. Aztán később, a hetvenes években mégiscsak beadja derekát. Évekig tanít a Szegedi Tanárképző Főiskola Rajz- és Művészettörténet Tanszékén, mégpedig Vinklerrel és Novákkal vállvetve. Aztán létrehozza a Szegedi Grafikai Stúdiót, ahol már csak érdemes fiatalokkal foglalkozik. S időközben rajongva szeretett, elismert mester lesz belőle. De Pataki nemcsak tanít, hanem maga is szakmai tapasztalatokat szerez. Ebben az időszakban ugyanis többször részt vesz a Makói Grafikai Telep progresszív tevékenységében. Már csak azért is, mivel itt a kortárs művészek legjobbjaival munkálkodhat (pl.: Szabados Árpád, Nádler István, Záborszky Gábor). Érdemük pedig nem kevesebb, mint a modern grafikai nyelvezet hatásos megújítása (l.: ofszet litográfia).

Logikus így, hogy 1981-ben az alkotó tárlatot rendez a makói kiállítóteremben. Mintegy respektálja a szívélyes vendéglátást. Itt derül ki: Pataki festészete az utóbbi esztendőkben formai, tematikai erjedésnek indult. Ha eddig jóformán csak a természet parázna színjátéka foglalkoztatta, akkor mostantól már az emberi létezés egyéni és kollektív dilemmája is benyomul művészetébe. Nem mintha cserbenhagyná gyerekkori emlékeit: a szépség, a boldogság birodalmát. Dehogy. Csak éppenséggel historikusabb, egyetemesebb lesz szemlélete. S ezzel karöltve a jelképes értékű, misztikus figurák is belépnek felületeire. Az *Üzenetek* frissen traktált, kontrasztos foltrendszerében például Derkovits Szőlőevője és egy klasszikus madonna kép montírjai között keresi az affinitásokat. *A költő ablakában* viszont talányos gondolati, műfaji kontrasztok feszülnek. Ami egyfelől profán, dobozos beköszöntés, az a felületen már lakonikus lírai absztrakció. És ami a képegész relációjában zártság, feszesség, az a képelemek nyomán már a pogány és keresztény motívumok ütközési zónája. Pataki egyébként olyan átéléssel beszél a költői lét paradoxonairól, mintha maga is kiváltságos poéta lenne.

Miként a festészet szférájában egyre inkább annak is bizonyul. Már az is mond valamit, hogy a nyolcvanas esztendők elején ugyancsak megszaporodnak művein a szárnyas, angyali teremtmények. Más szóval: az égi diplomaták. Ám ennél is fontosabb, hogy a művész lépésről-lépésre eltávolodik a természeti, földi és gravitációs kötöttségektől. Ezzel atmoszférikus, kozmikus képzetű világot varázsol elénk, ahol egyremásra a narancsos, vöröses tónusok uralkodnak. Ami korábban puritán, fekete periódus volt, az most sejtelmes, melegebb korszakkal folytatódik. Ráadásul a kifinomult bernáthi festőiség valami éteri régióba emelkedik, miközben Kondor Béla, Kandinszkij és Vajda Lajos hatása is beépül e szürrealista látomásokba. Elég csak kiemelnem *a Nemzedékről – nemzedékre* című emlékezetes víziót, ahol a gyerekkori otthon, az anyaság eszméje valóságos égi, madonnás magaslatokba kerül. Más kérdés, hogy a valamivel később született *Angyali üdvözleten* már sötétbarna és aranyló sárgák dominálnak. Azaz: rembrandti sugallatú tónusok. Ami annyit tesz: Pataki Ferenc ezúttal is rátalált arra a kivételes művészi példára, amellyel mitikus, eszményi képzeteit sértetlenül visszahozhatta az árnyékosabb földi zónákba.

Akár egy kozmikus egyensúlyozó.

Persze az alkotó költői természete konkrétabban is tetten érhető. „Számomra az irodalom szentség" – vallja lakonikusan egy beszélgetésben (l.: uo. 121. o.). S ebben úgyszólván minden benne van. Szinte gyerekkora óta falja a könyveket, legyenek azok verses vagy prózai összeállítások. Neki ugyanúgy meghatározó élményt jelentett a Biblia, Thomas Mann és Hrabal felfedezése, mint Weöres Sándor vagy Baka István költé-

szetének megismerése. Mi több: a sors véletlenül úgy hozta, hogy az utóbbi, nemrég elhunyt kiváló költővel barátság szövődött közöttük. Egyenesen művészi vértestvérek lettek: Baka egyre-másra Pataki képeivel illusztrálta kötetei borítóját. Másrészt többször előfordul az is, hogy a művész verses mottókkal, poétikus bölcseletekkel indítja katalógusát. Egy helyen például Lao-ce buddhisztikus vallomására bukkanhatunk:

„Vágytalan a titkos természet,
s a vágy hiánya: béke,
az ég alatt a rend teljessége."

Vágytalan természet, a rend teljessége? Korántsem véletlen, hogy a kilencvenes évek elején Pataki Ferenc az eszményi állapotokra hivatkozik. Elvégre a konkrét valóság, a felpörgött civilizáció pont ellentétes irányba halad. Egyre szennyezettebb a levegő, pusztul a természet, veszélyben a föld. Ezek az aggasztó világjelenségek pedig mind-mind Pataki érzékeny pontját érintik. Nem csoda így, hogy a nyolcvanas esztendők második felétől festészete újra csak visszatér a földi, természeti zónákba. De most az indulatos, haragvó és közösségi dimenziókban gondolkodó művészt láthatjuk. Egy természetvédő alkotót. Ebből adódik, hogy felületein gyakran zaklatott, gesztusszerű barnák cikáznak. Mintha korai földtanulmányait ragozná. Csakhogy ezúttal határozott, mértanias és jelképes szerkezeti betétekkel konfrontálja a spontán, vajúdó formaelemeket *(Természet arca* sorozat, *Hármaskép a természetről).* Nekem itt mégis az a magatartás imponál leginkább, amikor az alkotó némileg fellazítja, asszimilálja e direkt jelzéseket (pl.: *Smog-riadó).*

Bizonyára ennyiből is kitűnik: Pataki Ferenc művészi pályáját valami spontán, ösztönös dialektika kormányozza. Hol az időtlen, hártya finomságú égi térségeket pásztázza, hol a rusztikus, aktuális földi és természeti tartományokat. Aztán a mesés, ideális tartalmakat beépíti az anyagi szférákba, miként ez fordítva is megtörténik. Közben akarva-akaratlan visszatalál egykori témáira, kifejezési eszközeire, csak minduntalan újszerű, kombinatív formatartalmakkal ruházza föl ezeket.

Szó, ami szó: az alkotó leginkább a spirális előrehaladás megtestesítője.

Az utóbbi évtized gazdag, változatos termése ismét zavarba hozza a szemlélődőt. Akadnak itt légies pompájú lírai absztrakciók, vérmes gesztusképek, ahogyan a szerkesztő elvű, mértanias tolmácsolás is láthatóan megerősödik. Mintha Pataki egyszerre két, netán ennél is több szemléleti vágányon járna. Érdekes például: jóformán egyazon időben készült a *Tükör által homályosan* és *a Babiloni könyvtár* című kompozíció. Mindkettő fontos, kiemelkedő munka. Ám az előbbinél egy tragikus képzetű, esszenciális gesztusképletet kapunk, az utóbbi esetben pedig egy színmágiával telített konstruktív víziót. Itt már a bizánci mozaikok kultikus hatása, egyben Klee inspirációja is felfedezhető. Egészében mégis azt látjuk: e gyökeresen eltérő művek azért titkosan összekacsintanak. Egyikőjük ugyan a sejtelmes ellipszis formára hivatkozik, míg a másiknál a négyzetes színbetétek ritmusrendje érvényesül. Közismert ellenben, hogy ezekben az ősi, szimbolikus alakzatokban bizonyos teljesség igény rejtőzik. Élet és halál, a makro- és mikrokozmosz feloldhatatlan násztánca.

Persze kár lenne azt hinnünk: most már a legvégső grádicsoknál vagyunk. Szó sincs erről. Már csak azért sem, mivel Pataki Ferenc munkásságában rendszerint akkor jönnek elő a legrangosabb művészi teljesítmények, amikor személyes töltetű, szubjektív élményeivel foglalkozik. Nos, a deresedő, korosodó művész épp a közelmúltban bukkant rá egyik legkedvesebb gyerekkori ereklyéjére: a felsővárosi napsugaras házak jel-

képes homlokfalára. S ebből a tematikából is variatív, érlelődő sorozat született. Habár az a legdöntőbb: az alkotó ezúttal is meg bírta haladni korábbi eredményeit. Igaz, látszólag csak annyit észlelünk: itt a geometrikus fegyelmű, kultikus képzetű szerkezetek léptek előtérbe. De ez csak féligazság. Hisz a rusztikusan vibráló zöldes, sárgás felületek voltaképp szemcsés, prózai homokmasszákból vannak kialakítva. Ez pedig annyit tesz, hogy Pataki legrangosabb műve valami kivételes szintetizmus fókuszává válik *(Felsővárosi mandala).* Nem elég, hogy szakmai közelségbe kerül Barcsay szellemiségével, ám mindehhez az anyagiság és szellemiség, a múlhatatlan gyerekkor és a létezés tragikumának szimbiózisait is érzékenyen megmutatja.

Mindig akadnak, akik komoly fenntartásokkal fogadják a folytonosan változó, próteuszi életműveket. Bizonyos gyengeséget jelző állhatatlanságra, felszínességre gyanakodnak. Akár a féltékeny szerető. Holott Pataki pályaképe lényegében ilyen természetű. Mint ahogy nagyszerű elődje és rokona: Vinkler László is hasonló útvonalakon haladt. Mostanában azonban az alkotó rendezett egy intim, bensőséges tárlatot a JATE aulájában, amellyel egyebek közt bepillantást adott legszűkebb szakmai műhelyébe is. Kiderült itt: igazában mennyit kísérletezik, mennyit vergődik, amíg egy-egy akril vagy olaj képe vászonra kerül. Ami másfelől azt jelenti, hogy előszeretettel gyakorolja a könnyed, virtuóz akvarellfestészetet. Most is kedves, gyerekkori motívumait forszírozza, csak lépten-nyomon visszatér a kerekded tojásformákra. Mintha nem tudná eldönteni, hogy egy vészjósló burokkal, egy tetszelgő tükörrel vagy éppenséggel a kozmikus létezés ekvivalenciájával áll-e szemben. Bizonyosnak tűnik ellenben, hogy pont ez a meditatív, elemző műhelymunka hitelesíti leginkább az alkotó legfontosabb képi üzeneteit.

Bármilyen furcsa: a gyermeki fogékonyságú Pataki Ferenc rövidesen belép a komoly, érett emberek táborába. Kétszer harminc esztendőből ugyanis menthetetlenül hatvan kerekedik ki. Ilyenkor pedig óhatatlanul megállunk, koccintunk, diskurálunk és mérlegelünk. Annyi bizonyos: ebben az életműben mindenekelőtt a természeti gyökerű, szubjektív tartalmak uralkodnak. Így hát egy sokszólamú, modern létfestővel állunk szemben. Csakhogy ezúttal is pontatlan vagyok. Inkább egy korszerű, univerzális képzőművészt kell respektálnunk, aki éppúgy otthonosan mozog a piktúra szféráiban, mint a grafikai technikák – egyáltalán a kollázsos kifejezések területein. S ezzel párhuzamosan: valahogy feltűnően sok-sok példája, analógiája van az alkotónak. Aki azonban ilyenformán hasonul: igazában senkihez sem tartozik szorosabban. Mert Pataki nemcsak begyűjti, asszimilálja a legkülönfélébb formai, tartalmi értékeket, hanem leleményes, újszerű ötvözeteket alakít ki közöttük. Szerintem ebben rejlik legfőbb művészi érdeme. Hogy minden gazdagsága ellenére a maga képére bírta formálni a hazai és egyetemes művészet rokonszenves tanulságait. Ráadásul deresedő fejjel is vállalja az újabb és újabb alkotói kihívásokat.

Mintha kimondottan a szabadság angyala volna a legkedvesebb szövetségese.

Szuromi Pál

„A Tisza-parton mit keresek?”

„Határozott elveinket is toleránsan kell képviselnünk”

BESZÉLGETÉS BERNÁTH ÁRPÁD IRODALOMTÖRTÉNÉSSZEL

Az év elején ünnepelte hatvanadik születésnapját Bernáth Árpád irodalomtörténész professzor, a Szegedi Tudományegyetem Germán Filológiai Intézetének vezetője. A kiváló germanista 1965-ben szerzett magyar-német szakos diplomát a JATE-n, majd tíz éven át a német tanszék könyvtárosa volt. 1975-től a tanszék tudományos munkatársaként, 1983-tól főmunkatársaként dolgozott, közben 1982–83-ban Kölnben, Konstanzban és Siegenben Humboldt-ösztöndíjasként kutatott. 1986-ban kapott docensi, 1993-ban tanszékvezetői, 1996-ban egyetemi tanári kinevezést, 1994-96-ban a bölcsészkar dékáni tisztét is betöltötte. 1993 óta a MTA Modern Filológiai, 2000-től az Irodalomtudományi Bizottságának tagja. 1999-ben megválasztották a Magyar Germanisták Társaságának elnökévé. Főbb kutatási területe az irodalmi művek szemantikája, Goethe kora, Hermann Broch és a 20. század első felének osztrák irodalma, valamint az 1945 utáni német és a kortárs magyar irodalom. Írásaival elnyerte a Nobel-díjas Heinrich Böll barátságát, aki meghívta Kölnbe grafikus regénytervei és kéziratai tanulmányozására. Bernáth Árpáddal – akit bár többször próbáltak elcsábítani Szegedről, mégis mindig hű maradt a városhoz és egyeteméhez – nemcsak kutatásairól, a szegedi szemiotikai iskoláról, hanem családi indíttatásáról és az 1999-es Frankfurti Könyvvásáron sikerrel megszervezett magyar bemutatkozásról is beszélgettünk.

– Professzor úr, milyen családi indíttatás, gyerekkori élmények befolyásolták pályaválasztását?

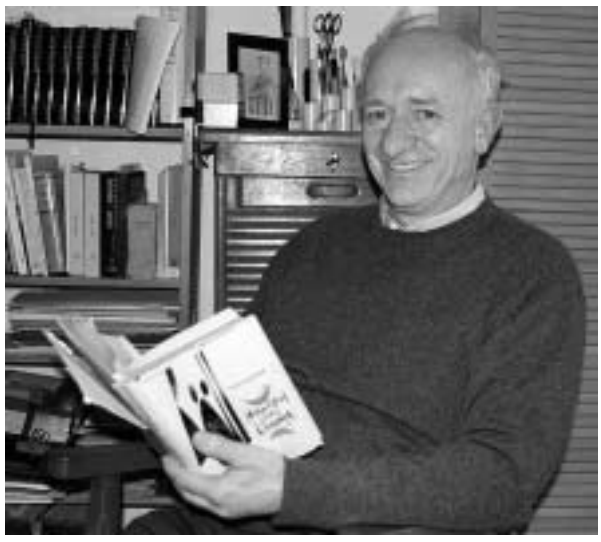

– 1941. február 15-én – édesapám születésnapján – születtem Jánoshalmán. Ez a tény idővel úgy tudatosult bennem, hogy erkölcsi kötelességem apám szellemében dolgozni és meg kell tennem mindent, hogy a következő nemzedék is érezze ezt a kötelezettséget. Hiszen apám is az ő apját követte: ma is őrzöm dolgozószobám falán nagyapám, Bernáth Lajos fényképét, aki Kiskunhalason volt főgimnáziumi tanár. Ahogy ez akkoriban illett, a tanítás mellett írt,

kutatott és a Régi Magyar Írók Tárát gyarapította. A protestáns iskoladrámákról írt művét ma is forrásmunkaként tartják számon.

– *Ismerte még őt?*

– Maradt egy fénykép arról, hogy az ölében tart, de – sajnos – nem emlékszem rá, mert még kicsi gyerek voltam, amikor 1945-ben belehalt a háborús megpróbáltatásokba. A Bernáth család Kiskunságban élő református famíliа volt, a kunok leszármazottainak tartották magukat. Nagyapám a régi magyar irodalmat kutatva a családunk történetét is megismerte, és egészen a török időkig vissza tudta vezetni. Édesanyám egy 1751-ben bevándorolt katolikus német család leszármazottja. A sváb hagyományokat már nem tartotta, máig rendkívül büszke magyarságára. Ez a sokszínű családi háttér nagyon meghatározta a gyermekkoromat, be voltam oltva mindenféle hamis nacionalizmussal szemben, mert kellő iróniával kezeltük a kun-sváb magyarságunkat. Azt is korán megtanultam, hogy nem az a fontos, valaki katolikus-e vagy protestáns. Anyám és apám is vallásosak voltak, mégsem vezetett ez viszályhoz közöttük. Református lelkészek éppúgy megfordultak nálunk, mint katolikus plébánosok. Ez jó iskola volt arra, hogy megtanuljam: a határozott elveinket is toleránsan kell képviselnünk, és tisztelnünk kell mindazokat, akik valódi meggyőződés alapján vallanak valamit.

– *A szülei mivel foglalkoztak?*

– Apám újságíró volt. Az I. világháború után politikai és vallási okok miatt tönkrement a családja. Nagyapám ugyanis szociális beállítottságú volt, és első generációs értelmiségiként fontosnak tartotta, hogy a szélesebb néprétegeket is műveltséghez juttassa. Ez ugyan református nemzeti gondolat is volt, de 1918–19-ben vezető szerepet játszott Kiskunhalason az akkori mozgalmakban is. Nemzetben gondolkodó hazafiként egész házát felajánlotta hadikölcsönre, aminek az lett az eredménye, hogy a ház elúszott. Hat gyerekkel fedél nélkül maradt, ráadásul hamarosan internálták. Akikkel együtt ült a város vezetőségében, azok többségét kivégezték. Szerencsésnek mondhatta magát, hogy két év múlva hazatérhetett. Később a családban gyakran emlegetett tanulság volt: dogmatikusan vallott eszmék előbb-utóbb diktatúrához vezetnek. Nagyapám már 1919-ben eltávolodott attól az eszmétől, amit kultúrpolitikusként, az oktatásért felelős városi vezetőként maga is képviselt. Apám építész szeretett volna lenni, el is kezdte Budapesten az egyetemet, de amikor nagyapámat internálták, nem tudta folytatni a tanulmányait. Visszament Kiskunhalasra, ahol újságíróskodni kezdett. Amikor rájött, hogy ugyanezt egyedül valószínűleg jobban tudná csinálni, akkor a szerb megszállás alól felszabadult Felső-Bácskába ment, és több kisebb lap munkatársa lett. Később megvásárolta és összevonta ezeket a lapokat, így jött létre a Felső-Bácska című újság, ami az egész régió felvirágoztatását szervezte. Megindult Jánoshalmán a szövetkezeti mozgalom, és a gyümölcsexport felvirágoztatta ezt a körzetet. A harmincas években a kormány is támogatta ezeket a programokat. Apám Hollandiát, Dániát, Svájcot tartotta követendő példának, ezért mindinkább szembe került azzal a politikával, amit a németek erőltettek ránk. Miután 1944 márciusában megtörtént a puha megszállás, apám lapját betiltották, őt pedig behívták katonának. Az volt a feladata, hogy leventéket, 14–16 éves fiúkat vigyen Németországba. Horthy proklamációja idején életét kockáztatva elszakadt a német csapatoktól, és átvitte a csoportját az oroszokhoz. Szerette volna elérni az orosz hadvezetésnél, hogy ezeket a fiatal leventéket ne tekintsék katonáknak, és engedjék őket haza a családjukhoz. Eljutott az ügy egészen Tolbuhin marsallig, ám az oroszok úgy döntöttek: hadifoglyoknak tekintik, és a Szovjet-

unióba viszik őket. Ezeknek a gyerekeknek több mint a fele sohasem tért haza, meghaltak a fogolytáborokban. Apámat elválasztották tőlük, és őt is hadifogolyként kezelték.

– Mi történt közben a családjával?

– Anyám egyedül maradt otthon a négy gyerekkel. Viszonylag vagyonosnak számítottunk, volt egy nagy házunk, nyomdánk és könyvkereskedésünk. 1945 telén egyesek úgy gondolták Jánoshalmán, ha anyámat is elvitetik, akkor bennünket, gyerekeket be lehet adni az intézetbe, és meg tudják kaparintani a házat, a család vagyonát. Akkoriban német nevet viselni éppolyan bűn lehetett, mint néhány hónappal korábban zsidónak lenni. Emlékszem, ahogy anyámat egy szánkóra ültették és elvitték. Akkor az sem számított, hogy épp a németek tiltották be apám lapját. Anyámnak szerencséje volt, mert Kiskunhalason egy olyan orvoshoz került, aki ismerte a családunkat, és mintha fertőző beteg lenne, elkülönítette őt, majd hazaküldte. Azok közül, akiket akkor elvittek, sokan meghaltak, vagy csak az ötvenes években térhettek vissza. A közvetlen környezetünk azonban nem éreztette velünk azokban az években, hogy „osztályidegen, reakciós" család vagyunk, én is jól éreztem magam Jánoshalmán az iskolában és a játszótársaim között. Amikor apám 1947-ben hazajött a hadifogságból, a lapját nem kaphatta vissza, nem indíthatta újra. Először úgy tekintettek rá, mint demokratikus, szociális gondolkodású emberre, és megpróbálták helyben a nagy átalakulás élére állítani. A Szovjetunióban szerzett tapasztalatai birtokában nem volt hajlandó erre, megtagadta az együttműködést. Ennek következményeképpen egyik napról a másikra háborús bűnössé kiáltották ki. Azt mondták, hogy lapjában háborúra uszított. Rövidesen le is csukták, a szegedi Csillag börtönbe került. Annyira képtelen volt az ügy, hogy végül jogerősen épp annyi időre ítélték, amennyit már épp leült, így tíz hónap után kiengedték. Időközben Jánoshalmán mindent államosítottak, nem volt munkahelye, ezért segédmunkásként Budapestre ment dolgozni. Mindebből én csak annyit érzékeltem, hogy még őrsvezető sem lehettem az iskolában, pedig más osztályokban a legjobb tanulók kapták meg ezeket a posztokat. Két bátyámnak és a nővéremnek, akik már egyetemre, illetve középiskolába jártak, sajnos megtört a pályájuk, nem tanulhattak tovább. Idősebbik bátyám már nyomdászként dolgozott, amikor munka mellett jogi diplomát szerzett. Mindezek után megelégedéssel tölt el, hogy anyám ma Jánoshalmán a Bernáth Zoltán utcában lakik, azaz ezzel a névadással is elismerte a város azt a munkát, amit apám a két világháború között a régió fejlődéséért végzett.

– Jánoshalmán járt középiskolába?

– Akkor még nem működött ott gimnázium, ezért nagyapám egykori iskolájában, a kiskunhalasi gimnáziumban kezdtem meg a középiskolai tanulmányaimat. Ez egyébként családi tradíció is volt, hiszen bátyáim is oda jártak. 1956 is Kiskunhalason ért, ahol az osztályfőnököm, a szegedi egyetem magyar-német szakán végzett Kurdics József nagy hatással volt rám. Apámmal akkoriban keveset találkozhattam, ezért Kurdics József jelenítette meg számomra apám szellemét. Osztályfőnökünk volt és magyart tanított. Különlegesnek számított, hogy retorikát is oktatott, ami akkoriban nem volt divat. Ez tulajdonképpen fogalmazástani kísérleti óra volt. Mindenféle műfajban kipróbáltuk magunkat, gyakorlatot szereztünk például esszéírásból is. Azzal a gondolattal mentem a gimnáziumba, hogy repülőmérnök leszek, ám Kurdics József hatására az irodalom felé fordult az érdeklődésem. Létrehozott a gimnáziumban egy önképzőkört is, ahol írtam egy novellát a nagyapámról, ami meg is jelent. Szerettünk volna egy diákújságot is alapítani, ma is megvan még az első lap tervezete, amelynek vezércikkét

magam írtam. Arról szólt, hogy a szovjet kommunista párt XX. kongresszusa után milyen feladatok állnak előttünk. Amikor nemrégiben rábukkantam, és elolvastam, meglepve tapasztaltam, hogy ma sem tudnám másképp írni: a demokratizálódási folyamat megindításaként értelmeztem a kongresszust, és azt szorgalmaztam, hogy az ifjúságnak is meg kell tanulnia a demokratikus véleménynyilvánítási formákat. Ennek egyik színtere lehet az iskolaújság. A lapnak 1956 októberében kellett volna megjelennie, ám elsodorták a történelmi események. Október 25-én és 26-án mi is részt vettünk a kiskunhalasi tüntetéseken. Hamarosan beszüntették az oktatást, és mindenkit hazaküldtek a kollégiumból is, a tanárok nem vállalhatták a felelősséget a rájuk bízott gyerekekért. A kiskunhalasi református gimnázium tanári karában szinte mindenki félt, a régi polgárok örültek, hogy egyáltalán állásban maradhattak. Mint minden intézményből, a gimnáziumból is kértek egy küldöttet a helyi forradalmi bizottságba. Annak ellenére, hogy Kurdics József csak az előző évben került Kiskunhalasra, őt küldték a kartársai. A forradalmi testület tagjaként komoly szerepe volt abban, hogy az országban egyedülálló módon 1956. november elején a négy nagy történelmi párt részvételével helyhatósági választásokat tartottak Kiskunhalason. Ennek persze meglett a böjtje. 1957 januárjában váratlanul nem jött be az iskolába. A gimnáziumban nekünk azt mondták, hogy beteg. Éreztük, hogy nincs minden rendben. Tanítás után elmentem Kurdics albérletébe, ahol megtudtam, hogy előző éjszaka érte jöttek. Másnap az egész osztály ellenállásba kezdett, nem voltunk hajlandók tanulni, nem szólaltunk meg, ha feleltetni akartak. Leveleket írtunk mindenféle hivatalos helyre, többek között az oktatási miniszternek is. Végül a levelünk eljutott az igazságügy miniszterhez is, és csodák csodája, Kurdics Józsefet 1957 nyarán kiengedték. Az osztályunkat viszont feloszlatták. A tanári karból az egyik ismerős szólt a szüleimnek, hogy jobb lenne, ha elvinnének egy másik iskolába, mielőtt esetleg kizárnak az ország összes gimnáziumából. Apám akkoriban már az Atheneum Nyomdában dolgozott, középvezető lett, így az egész család utána ment Budapestre. Az Eötvös József Gimnáziumba kerültem, ahol a párhuzamos osztály osztályfőnöke Antall József volt. Őt is hamarosan kirúgták. Mellette ugyanúgy kiálltak a diákjai, mint mi Halason Kurdics Józsefért. Antallékat apám jól ismerte, így én is megismerkedtem a későbbi miniszterelnökkel. Az Eötvösbe akkoriban több mint ezer diák járt, sokan a magyar szellemi élet elismert alakjai lettek. Az önképzőkör helyett ott az Eötvös-pályázatok rendszere működött. Aki ezen részt vett, annak nem kellett óráról órára készülnie, hanem – mint az egyetemen – év végén beszámolhatott. Itt kezdtem németül is tanulni – beszámolási alapon – a kiváló irodalomtörténész, Tamás Attila volt a tanárom, aki inkább a magyar pályamunkáimra figyelt.

– *Hogyan került Budapestről a szegedi egyetemre?*

– Nem vettek fel a pesti bölcsészkarra, ahová magyar-történelem szakra jelentkeztem. Mint kiderült, nem a felvételim sikerült rosszul, hanem olyan jel volt a nevem mellett, amivel nem vehettek fel. A rendszer azonban korrupt volt, meg lehetett találni a kiskapukat. Azt mondta valaki: ha a következő évben Szegedre jelentkezem, akkor minisztériumi engedéllyel a rektori keret terhére felvesznek. Addig elmentem építőmunkásnak a jánoshalmi ktsz-hez, ahol – mivel futballista voltam – némi kedvezményt kaptam. A második félévre felmentem Budapestre fűtésszerelő segédmunkásnak, és keresetemből fedeztem a német óráimat. Az egyetemi felvételi érdekében munkásifjúként a KISZ-be is jelentkeznem kellett, belépésemen legjobban azok cso-

dálkoztak, akikkel együtt dolgoztam. A felvételi aztán a tervek szerint alakult: először elutasítottak, majd a fellebbezés után a rektori keret terhére minisztériumi engedéllyel felvettek.

– Kik voltak a meghatározó professzorai Szegeden?

– Itt tanított akkoriban Pándi Pál, Bakos Ferenc és Halász Előd is, hogy csak a fő irányok képviselőit nevezzem meg. Nagyon élveztem az egyetemet, a modern magyar irodalom kialakulásának Arany Jánostól Babits Mihályig terjedő időszaka érdekelt leginkább. Először Bakos Ferenctől kaptam ajánlatot, hogy dolgozzak mellette a létrehozandó általános nyelvészeti tanszéken, de ezt meggyőződéses irodalmárként azonnal visszautasítottam. Majd Pándi Pál hívott, de amikor megtudta, hogy engem a nyugatosok érdekelnek, eltanácsolt. Azt mondta: erre most nincs szükség. Később megtalálták egy feljegyzését, amire azt írta rólam: ideológiailag mutál. Az ideológiai felkészültségemmel nem volt semmi baj, talán épp az volt a gond, hogy Marx és Engels műveit alaposan elolvastam, ezért politikai gazdaságtanból vagy filozófiából akadékoskodónak ítélték a kérdéseimet. KISZ-fegyelmit is kaptam, aminek az lett a következménye, hogy nem mehettem az NDK-ba nyári munkára.

– Hogyan képzelte a pályáját a diploma után?

– Kutatói pályát képzeltem el magamnak, de nem egy intézetben, hanem egyetemi oktatóként. Mivel semmi esélyem nem volt arra, hogy az akkori magyar tanszék az érdeklődési körömmel és politikai megítéltségemmel befogadjon, Szabó Csillával – aki német-francia szakon évfolyamtársam volt – 1964-ben elhatároztuk, hogy összeházasodunk. Úgy gondoltuk, így nagyobb az esélyünk arra, hogy együtt kapjunk valahol középiskolai tanári állást. Közben Halász Előd elolvasta az Arany Jánosról írt dolgozatomat, javasolta, hogy hagyjam ott a magyart, legyek germanista. Csak azt válaszolhattam erre, hogy nem vagyok elég felkészült erre a váltásra. Azt felelte, nem baj, úgysem lehetek itt más, bízzam rá magam. Harmadév után váltottam, Halász Előd bevont a Thomas Mann-kutatásaiba. A keze alá dolgoztam, bibliográfiát állítottam össze, Thomas Mann-novellák struktúráin kezdtünk dolgozni. Diploma után Halász Előd a bölcsészkar dékánjaként a feleségemnek is felajánlott az egyetemen egy állást, és számomra is létrehozott egy tanszéki könyvtárosi állást. Az egyetemi éveim alatt a legtöbb szellemi ösztönzést és személyes támogatást is Halász Elődtől kaptam. Majdnem úgy kezelt, mintha fia lennék. Halász Előd azzal, hogy 1956 után elvállalta a dékánságot, kompromisszumot kötött a hatalommal. Ennek a bonyolult, sok jót és nem kevés rosszat is hozó alkunak végül is ő lett a legnagyobb vesztese. Bár a legkiválóbb magyar germanista volt, nem kapta meg a nagydoktori fokozatot, így nem lehetett belőle akadémikus sem. A sorozatos visszautasításra – ami 1963–65-ben történt – úgy reagált, hogy eldöntötte: a szegedi bölcsészkaron nem csinálunk semmit. Nem azt határozta el, hogy „gazember lesz", inkább az Ady-szerű magatartást követte: ha nem kell a nagyúr, akkor ne kelljenek feleségei se, ágyasai se, a szolgái, a lovai se, mindent vele temessenek. Mindezt persze akkor nem láttuk így át, csak azt vettük észre: egyre kevesebb szó esik a tervekről és programokról, egyre kevésbé fontos, hogy ki mit csinál. Éjszakába nyúló ivászatok következtek. Diploma után két évre, ahogy illik, doktoráltam, de utána Halásznak nem volt már jó semmi, amit mi fiatalok csináltunk. Nem engedte, hogy kapcsolatot építsünk másokkal, nem mehettünk tudományos konferenciákra,

nem rendelhettünk könyveket, nem lehetett szakmailag előre lépni. Ugyanakkor rajongtunk Halászért, így sokáig nem vettük észre, hogy valójában miről van szó.

– Mikor és hogyan fordult az érdeklődése az irodalomelmélet felé?

– Az egyetemen ez is Halász Elődhöz kapcsolódik. Az első szemeszter első óráján, amin már én is ott voltam, azt kérdezte, szerintünk mi az irodalom. Amíg a társaim valamilyen középiskolában tanult definíció után kutattak emlékezetükben, kimentem a táblához, és felrajzoltam az irodalmi kommunikáció általam kigondolt modelljét. Ettől kezdve állandó párbeszédben voltunk. Kezdetben mégis irodalomtörténeti dolgozatokat írtam. Halásztól kaptam meg Heinrich Böll 1963-ban megjelent Ansichten eines Clowns című regényét is, amiről írtam egy tanulmányt. Halász elküldte Böllnek, akinek ezzel elnyertem a figyelmét és a barátságát. Első irodalomelméleti dolgozatomat Bonyhai Gáborral folytatott beszélgetéseink nyomán egy diákköri konferenciára írtam, mint ahogy Bonyhai Gábor első dolgozatai is beszélgetéseinkből születtek. (Ma is úgy gondolom: ha van igazi szellemi közösség, akkor a diákok egymástól tanulnak a legtöbbet, a jó tanár csak kiváltja vitáikat.) A Kritika szerkesztője, Diószegi András bejött Pesten a diákköri konferenciára, meghallgatta az én referátumomat is, majd elkérte a dolgozatomat. Meghívott egy kávézóba, ahol megbeszéltük a szöveget, és leközölte a folyóiratában. Halász Előd szemináriumaiból kiindulva Bonyhai Gáborral alakítottuk ki azt az elméleti megközelítést, amit kezdetben szakkörökben Halász-iskolaként, majd szegedi iskolaként emlegettek, de Halász, alighogy megszülettek az első kezdemények, a már elmondott okokból szembefordult vele. Ehhez a megközelítéshez kapcsolódott Kanyó Zoltán is, aki ekkor már tanársegéd volt és a hegeli esztétika és a brechti irodalomelmélet felől a logikai szemantika, a szövegnyelvészet és az „egyszerű formák" elmélete felé közeledett. Ilyen értelemben már a mi tanítványunk is lett később Csúri Károly, aki akkor kezdte tanulmányait a német és angol szakon, amikor mi végeztünk. Az irodalmi művek magyarázatának olyan elmélete lebegett szemünk előtt, amely világos előfeltételekre épül, és ellenőrizhető kijelentéseket tartalmaz. Ebben az értelemben az irodalmi művek sorát vizsgáló tudomány épp úgy tudomány, ahogy a természet különböző szeleteire vonatkozó tudomány az. Wittgensteint, Carnapot kezdtünk olvasni, tudományelmélettel foglalkozni, az orosz formalista iskolát tanulmányozni, a német interpretációelméleti írásokat a morfológiai megközelítés felöl bírálni. Egyre nagyobb gondot jelentett azonban, hogy átmenetinek gondolt állásunk egyre véglegesebb lett: Bonyhai Gábor még nálam is rosszabbul járt: a központi könyvtár folyóirat-raktárában „kapott" munkát. Ez azonban nem bújtatott állás volt, ami mellett vidáman lehetett volna kutatni, hanem komolyan kellett dolgoznia. Halász Előd kifejezetten gondoskodott arról, hogy véletlenül se tudjunk a munkánk mellett kutatni. Én az első két évben ETO-rendszer szerint kezdtem katalogizálni a tanszék 15 ezer kötetét, amíg rá nem jöttem, hogy ezzel pusztán az energiáimat akarja elvonni az érdemi kutatómunkától. Halász a szegedi bölcsészkaron egyre több szakmailag alkalmatlan embert juttatott álláshoz a „mire megyünk ketten"-elv alapján. Hatalmas szellemi kapacitását egyre inkább arra használta, hogy kíméletlenül játszadozzon az emberekkel, s hogy szétzilálja a kart. Hosszan lehetne sorolni a példákat. Egészen 1983-ig tartott ez az időszak, amikor is Halász tanszékvezetői megbízatását a kari tanács állásfoglalása alapján az egyetemi tanács nem hosszabbította meg. Csúri Károllyal – akivel időközben mindketten megszereztük a kandidátusi fokozatot – mindvégig ki-

tartottunk, pedig sok helyre elmehettünk volna, hívtak bennünket az Irodalomtudományi Intézetbe, Pécsre és Debrecenbe is tanszékvezetőnek.

– Hogyan látja ma az önök nevéhez kötött szegedi szemiotikai iskola jelentőségét, eredményeit?

– Ami olyan ígéretesen kezdődött, talán még eléri kifejlett formáját. Közben azonban megváltozott az a történelmi helyzet, ami kísérletünknek igazi jelentőségét megadta. Annak idején a hatalom által védett marxista álláspont szerint nem volt kétséges, hogy az irodalom vizsgálata tudomány, mint ahogy az sem, hogy ezt a tudományt a társadalomtudományból kell levezetni, s az egyetlen tudományos társadalomtudomány a marxi filozófiára épül. Az utóbbi megállapítás meg is felel Marx hipotézisének: A tőke előszavában azt írja: a társadalmi folyamatoknak éppúgy megvannak a törvényei, mint a természeti folyamatoknak; ezek a törvények ugyanolyan státusúak, azaz egy társadalom alakulása nem az emberi szabadság birodalmába tartozik, hanem mindenek előtt a gazdasági meghatározottságokból következik. Ebben a modellben nem volt meg sem az irodalomnak, mint a megismerés egy formájának, sem az irodalomtudománynak, mint e megismerés kibontójának a helye, bár tudjuk, hogy Lukácsék fából vaskarika módon megcsinálták az „egyedül helyes" marxista irodalomtudományt. A kihívás tehát az volt, hogy lehet-e valóban tudományos alapokra helyezni az irodalmi mű és az irodalmi folyamatok vizsgálatát. Akár kiindulhattunk volna az eredeti marxi módszerből is, ha ez nem lett volna még veszélyesebb, mint az „amarxizmusunk". A „revizionizmus" vádjával még 56 után is végeztek ki embereket. Ezért fordultunk a tudományos megismerés általános feltételeivel foglalkozó Bécsi Iskola tudományelmélete felé. A nyelv szerepével kezdtünk el foglalkozni a megismerésben és innét próbáltuk a nyelv által hordozott alkotások megértésének feltételeit meghatározni. Kezdetben Halász szkepticizmusa inspirálta kutatásainkat. Tanárként szókratészi magatartást képviselt, igyekezett kimutatni, hogy a gondolkodásunk ellentmondásos, hogy olyan következtetésekre jutunk, amelyeknek a premisszái nincsenek pontosan megfogalmazva. Ezért kijelentéseinknek nincs értelme. Mi be akartuk bizonyítani, hogy értelmessé tudjuk tenni állításainkat. Később ez a viszony egyre inkább egy másik híres viszonyra kezdett hasonlítani: Halász mefisztofelészi magatartására fausti választ adtunk: te nem tudsz adni semmit, én viszont valami pozitívra jutok. Amíg komolyan dolgozott, Halászt is izgatták az egzakt irodalomtudomány elméleti kérdései. A doktori fokozatra nem érdemesített értekezésében A varázshegy időstruktúráit vizsgálta, illetve azt igyekezett kimutatni, hogy bizonyos zenei struktúrákat követ az epikai építkezés. Az első eredményem az volt, hogy kimutattam: ezeknek az időstruktúráknak a leírása, amely Günther Müller elméletére alapult, nem lehet objektív, tehát ez nem jó alap. Arra is hamar rájöttünk, hogy a kortársi nyugati irodalomtudományban gyakorolt „műimmanens" értelmezések sem kielégítők, mert a mű intertextuális produktum, vannak olyan rétegei, amelyek csak más művek bevonásával értelmezhetők. Tehát az egyes irodalmi mű potenciálisan egy háló része, nemcsak irodalomtörténetileg, ami mindig is tudott volt, hanem szemantikailag is. A hetvenes évek elejére egy lehetséges irodalomelmélet minden meghatározó komponensét illetően kialakultak fő hipotéziseink. Ebben a fölfogásban, amelyet a lehetséges világok poétikájának neveztünk el, a művek struktúrája dinamikus, generálható, többszintű szerkezetként jelent meg, amely képes a nyelvi réteg bizonyos szintű meghatározására, sőt, ezt a nyelvi réteget még intertextuális összefüggésben is kezeli.

Ha az 1960-as, 70-es években a minimális feltételek – könyvek, ösztöndíjak, kutatási idő, eredmények publikálhatósága, oktatás és így az utánunk jövők bevonása a munkába – meglettek volna, akkor bizonyára meghatározó módon beleszólhattunk volna a nemzetközi irodalomelméleti vitákba. A csoportunk azonban széttöredezett, Bonyhai Gábornak el kellett Szegedről mennie, Kanyó Zoltánnak tanszéket kellett váltania, hogy dolgozhasson, és korán, negyven évesen meghalt. Azonban így is a szegedi Halász-iskola adja a magyar germanisztika jórészét: Masát András és Orosz Magdolna az ELTE Germanisztikai Intézetében, Szendi Zoltán Pécsett lett irodalmi tanszékek vezetője. Ha Halász Előd befolyása nem terjed ki valamennyi szegedi irodalmi tanszékre is, akkor kivételesen erős bölcsészkarrá válhatott volna a szegedi már a hetvenes években. Szakmai szempontból engem Heinrich Böll mentett meg.

– *Hogyan?*

– Elérte, hogy a nyolcvanas évek elején a magyar állam tiltása ellenére kaptam egy Humboldt-ösztöndíjat. Küldött egy táviratot az illetékes szerveknek, melyben az állt, hogy számomra betekintést ad a kéziratiba és erre a feladatra nem ismer nálam jobb jelöltet. Erre kiengedtek.

– *Mit jelentett ez a barátság?*

– Máig vita van arról, hogy Böll mennyire jelentős író. Szerintem nem véletlen, hogy ő lett a 20. század második felében a német irodalom egyik meghatározó alakja. A modernség szempontjából sajátos pozíciót foglal el, ugyanakkor morális álláspontjában és emberi magatartásában is kivételes egyén volt. Az elméleti kutatásokat is pozitívan befolyásolja, ha egy író nem azt mondja – Arany János klasszikus mondatával –: „Gondolta a fene!", hanem azt: érdekes megállapítás, én ugyan egészen másképp tervezem a regényemet, de a magyarázat ugyanazt a lényeget ragadja meg, sőt részben magamat is jobban értem, mit miért teszek. Mivel az életműt vezérlő struktúrát fő elemeiben már a hatvanas évek második felében kidolgoztam, s maga az életmű még nem volt lezárva, előrejelzéseket is megfogalmazhattam, milyen variánsok lehetségesek még. Olyan ez, mint egy sakkjátszma. Ha tudjuk, milyen bábuk vannak a táblán, következtetni lehet a várható lépésekre. Böll akkor kapta meg az első tanulmányomat, amikor önmagában is kezdett tudatosodni, hogy tulajdonképpen melyek azok a sémák, amelyekbe állandóan beleesik, amikor egy anyagot meg akar formálni. A levelezésünkből személyes találkozás lett, majd meghívott, hogy a regény-kéziratait dolgozzam fel: ebből lett, hétéves késéssel a Humboldt-ösztöndíj. Kiderült, hogy a munka egy év alatt nem végezhető el, de szakkörökben elismerték az előkészítő munkámat, s így meghívtak a Böll műveinek kritikai kiadását előkészítő bizottságba. E munka lezárásával tagja lettem egy hattagú szerkesztőbizottságnak, amely tavaly megkezdte a 28 kötetre tervezett életműkiadás munkálatait. Az első kötet 2003-ban várható a kölni Kiepenheuer Witsch kiadónál.

– *Milyen jövője lehet a megkezdett irodalomelméleti kutatásaiknak?*

– Remélem, hogy lesz még erőm ezen is tovább dolgozni, Csúri Károllyal együtt, s azokkal a fiatalokkal, akik a megismerés jó eszközének tekintik a „lehetséges világok poétikáját." Mint mondottam, most nem ez a megközelítés áll az érdeklődés középpontjában. Szellemi krízishelyzetünknek, amely annak a belátásnak a következménye, hogy sem az államkapitalizmussá vált „szocializmus", sem a fogyasztói társadalom nem

képes létrehozni egy kielégítő egyensúlyt az egyén szabadsága és a közösség igényei között, olyan filozófus felel meg, mint Friedrich Nietzsche volt, aki a megújulást minden fennállónak tagadásában, az egész eddigi kultúra „dekonstruálásában" látta. De már beszéltünk arról, hogy minden radikalizmus katasztrófába, nemcsak fordulathoz, hanem pusztulásba is vezet. A lehetséges világok poétikája végül is a legősibb poétikában, az arisztotelészben gyökeredzik. És én hiszek abban, hogy nagy alkotók irodalmi művekben kódolt felismeréseinek megértéséhez szükség lesz még olyan racionális eszközökre, mint amilyennek ez a típusú poétika kíván lenni. Mindenesetre Halász Előd „dekonstruáló" hatásának szűntével, 1987 után és a rendszer eliminálódásával még nem a kutatási Kánaán jött el. A legfontosabb feladatunk az volt, hogy a német képzés oktatói gárdáját kiépítsük, vendégeket hívjunk Szegedre, s elindítsuk pályájukon a bennünket követő generációt, többek között az új típusú doktori képzés segítségével. S mindezt megugró létszámú hallgatóság mellett. Óriási nyomás nehezedett ránk, hogy minél több hallgatót vegyünk fel, foglalkozás nélkül maradt orosz tanárok számára tegyük lehetővé a német tanári diploma megszerzését. A hallgatói létszám egy-két éve 500 fő körül stabilizálódott, s egy-két éven belül elérjük a szükséges oktatói és segéderő létszámot. Idén nevezhettük ki az első egyetemi docenst a fiatalok közül. 1993, az új típusú doktori fokozat bevezetése óta témavezetésemmel öten doktoráltak, s hárman egy-két éven belül doktorálni fognak. Így lassan eloszlanak azok a terhek, amelyek eddig túlságosan is kevesek vállára nehezedtek – a kari, egyetemi, országos tudományszervezési feladatokról még nem is beszélve. Nagy örömömre szolgál, hogy nemcsak a német szak erősödött meg, hanem az egész modern filológia, sőt az egész kar – méltóan a legjobb hagyományokhoz nemcsak méreteit tekintve, de minőség szempontjából is dobogós helyen van az országban. Ha Isten is úgy akarja, ha maradna egy emberileg betervezhető nyolc-tíz év a kutatásra és az oktatásra, akkor talán remélhetem, hogy az elméletünk megfelelő kifejtést kap, és alkalmazásra talál. Ehhez az szükséges, hogy könyvformában is megjelenjen és németül, angol nyelven is hozzáférhető legyen. A germanisztikának – mint ahogyan a modern filológiának általában – óriási szerepe van abban, hogy a magyar kultúrának Európában megpróbáljuk azt a helyet biztosítani, ami megilleti. Nem kevesebbet, nem többet, de azt mindenképpen. Ennek érdekében a tudományos közéletnek meg kell tennie a magáét. Csúri Károly a bécsi Collegium Hungaricum igazgatójaként, az ugyancsak Szegedről indult Masát András a berlini Collegium Hungaricum vezetőjeként dolgozik ezért, én pedig az 1999-es Frankfurti Könyvvásár kapcsán igyekeztem tenni ennek érdekében.

– Nem volt egyszerű dolga a magyar jelenlét megszervezésével, hiszen politikai csatározások is zajlottak közben.

– A Frankfurti Könyvvásárra eredetileg 4–5 év felkészülési lehetőség volt, de másfél évvel a rendezvény előtt úgy tűnt, botrányba fullad Magyarország bemutatkozása. Lemondani lehetetlen volt, egyrészt kormánygarancia volt rá, másrészt aligha lehetett volna egy olyan országot találni, amelyik „beugrott" volna helyettünk. Az 1998-ban hivatalba lépett új kormányzat viszont egy teljes zűrzavarral találta szemben magát. Ugyan három-négy csapat is megbízást kapott a rendezvény előkészítésére, de előbb-utóbb valamennyi lemondott, mert nem volt megfelelő a pénzügyi és a szervezeti háttér. Megvolt rá az esély, hogy képletesen szólva ez is egy nagy nemzeti gödörré váljék. 1998 nyarán, a kormányváltás után az új kulturális miniszter rábeszélte Szegedy-Maszák Mihályt – akivel még a hatvanas években a szegedi egyetemen barátkozunk

össze –, hogy miniszteri biztosként vállalja el a frankfurti könyvvásárra való felkészülést. Ő kért meg, hogy segítsek neki, mert ősztől már az Egyesült Államokban kellett tanítania. Kezdetben arról volt szó, hogy a Frankfurt '99 Kht. ügyvezető igazgatójaként kapok egy csapatot, nekem csak az alapvető kérdésekben kell a munkát összehangolnom, és az együttműködő magyar és német intézmények vezetőivel tárgyalnom. A csapatról kiderült, hogy túl kicsi, a feladatról, hogy túl nagy, az időről, hogy túl rövid, a munkatársak egy része pedig alkalmatlan. Az eredetileg tervezett heti egy nap helyett egyre többet, végül a hét hét napját ezzel a munkával kellett töltenem, miközben az egyetemi munkámat sem adhattam fel, tömbösítve oktattam, állandóan úton voltam. Ezek a jó ügyért vállalt, de a saját munkámtól teljesen elvonó feladatok voltak. Ha a hatvanas-hetvenes-nyolcvanas években úgy tudtam volna dolgozni, ahogy szerettem volna, akkor örömmel vállaltam volna el egy ilyen szép feladatot.

– *Másfél év múltán milyen mérleget készítene a frankfurti bemutatkozásunkról?*

– A Frankfurti Könyvvásár végül is jól sikerült. De ez nem egészen rajtunk múlott, sokat segített a német partner, és sokszor a szerencse is mellénk állt. Ha négy évig folyamatosan, akadálytalanul dolgozik egy csapat az előkészítésén, akkor sem lehetett volna a ránk irányuló figyelem és a siker sokkal nagyobb. Viszont nem lett volna annyi bosszantó hiba, aminek következményeit elsősorban a magyar résztvevőknek, íróknak és kiadóknak kellett elviselni. Ami viszont a németek és a nemzetközi közönség számára megjelent, az egészében pozitív visszhangra talált. Sikerült leszerelni itthon is, külföldön is a legendákra épülő támadások többségét. Ebben nagy szerepe volt annak is, hogy Nádas Péterrel és Esterházy Péterrel már korábban személyes jó kapcsolatom alakult ki. Igyekeztünk a napi politikától, a pártharcoktól távol maradni, és csak a minőségre figyelni. Másfél esztendő alatt természetesen nem lehetett pontosan megtervezni, hogy ki legyen és ki ne legyen ott új könyvvel, új fordítással. Fontos volt az is, hogy éltem korábban Németországban, ismertem az egyes kiadókat, tudtam, kivel kell tárgyalnom, kinek mekkora súlya van. Végigjártam a különböző szerkesztőségeket, sikerült megtalálnom a szféra legfőbb mozgatóit, s ehhez is sok segítséget kaptam különböző oldalakról. Különösen Németországban volt előnyömre, hogy germanista vagyok, s már Humboldt-ösztöndíjas koromból, illetve a Böll-kiadás körüli munkálatokból kapcsolatom volt olyan emberekkel, akik meghatározó pozíciókban voltak a vásár időszakában.

– *Mit jelentett a magyar irodalom számára Frankfurt?*

– Magyarországgal kulturális szempontból egy idegen ország még soha nem foglalkozott annyit, mint Németország 1999-ben. A II. világháború után a magyar jelenlét a német tudatban három eseményhez köthető: az 1954-es labdarúgó világbajnoksághoz – elképesztően sokan tudják még ma is az akkori magyar csapat összeállítását –, az 1956-os forradalomhoz és az azt követő menekülthullámhoz, valamint az NDK-sok 1989-es kiengedéséhez. Ez az a három dolog, amiről annyit írtak, mint a Frankfurti Könyvvásár idején egyedül a magyar kultúráról. Több mint ötezer cikk jelent meg, összeadva többnapnyi műsoridő szólt rólunk a televíziós és rádiós műsorokban. Ki akartuk szélesíteni a befogadást, szerettük volna elérni, hogy az élő szerzőink mellett modern klasszikusaink is bekerüljenek a német irodalmi köztudatba. Krúdytól, Kosztolányin, Móriczon és Márain át Németh Lászlóig igyekeztünk meglévő német fordításokat újra kiadatni, és újakat is ösztönözni. Egyértelmű, tartós és jelentős sikert ara-

tott Márai Sándor, akit ma már egyre gyakrabban úgy emlegetnek Németországban, mint a világirodalom egy jelentős alkotóját. Nekünk nem azt kell méricskélnünk, hogy Móricz vagy Babits jelentősebb író volt-e. Az a lényeg, hogy a németek – részben átlátható, részben kutatandó bonyolult okok miatt – rákaptak Máraira, és most fokozatosan egész életműve széles olvasóközönségre talál. S ez összekapcsolódik egy európai elterjedéssel is. A gyertyák csonkig égnek című könyve több példányban kelt el, mint az épp Nobel-díjassá vált Günter Grass kötete, a Mein Jahrhundert, ami pedig kifejezetten a Frankfurti Könyvvásárra időzítve, s eleve sikerkönyvnek készült. A Mein Jahrhundert – Az én évszázadom – tulajdonképpen egy laza történetsor. Tanítani lehetne a példáján, hogyan kell egy jól eladható, sok pénzt hozó könyvet profin megcsinálni. A század minden egyes évét egy-egy zárt, önmagában is kerek történet jeleníti meg, amit folyóiratokban külön le lehet hozni. Családi történet éppúgy van köztük, mint történelmi eseményről szóló vagy irodalmi anekdota. Felolvasóesteket tarthat belőlük a szerző, ami a németeknél fontos szempont, mert szeretik az ilyen alkalmakat. Hogy Márai kötete Günter Grasséval összehasonlítva is ekkora siker lett, mindenkit meglepett. Folytatásként a következő évben megjelent az Eszter hagyatéka, ami hasonló sikert aratott. Ugyanez történik mostanában az Egy polgár vallomásaival és a Naplókkal is. Nemrégiben néztem utána az interneten, s láthattam, hogy ezeket a köteteket is kínálják már, és jól fognak. Olvastam egy terjedelmes kritikát a Frankfurter Rundschauban, amiben a szerző megállapítja: Márai köteteinek kiadásával egy világirodalmi rangú alkotóval gyarapodott a németül olvasható irodalom.

– *Mi volt Márai sikerének az oka?*

– Azt mondják a kiadók, ha az irodalmi ismertségre és a vásárlásra legnagyobb hatású televíziós műsorban, az Irodalmi Quartettben – ami négy kritikus vitája – legalább hárman dicsérnek egy könyvet, az harmincezer példányt jelent. Márai kötetét is ez a műsor indította el Frankfurtban, ráadásul A gyertyák csonkig égnek a lapokban is jó kritikákat kapott. Legtöbben az értékelték, hogy a regény két férfi közötti barátságot helyez minden fölé. Egy olyan társadalomban, ahol a család szétesik, a nő-férfi kapcsolat harcként jelenik meg és leggyakrabban szétválással végződik, a gyermekek negyven százaléka családon kívül születik, fontos annak hangsúlyozása, hogy a társadalom mégsem élhet elszigetelt egyénekből. Márai könyvében a barátság volt az az érték, amit világa közvetít. Márai felfedezését persze német kultúrája is segítette. A magyar könyvek sikeréhez az is hozzájárult, hogy épp 1999-et írtunk, tízéves évfordulója volt a vasfüggöny szétszabdalásának, az NDK-s állampolgárok kiengedésének. Tudatosan ráépítettük a sajtóanyagainkat, és én is, ha csak tehettem, hivatkoztam rá az interjúimban. Tudatosítottam, hogy ez az esemény nem történhetett volna másként, mert 1989-ben a magyar közvélemény egységes volt abban, hogy a magyar hatóságok nem oldhatják meg azt a problémát, amit az NDK hatóságai okoztak, s amit ők nem tudtak kezelni. Ennek a nagyon pozitív emléknek is szerepe volt abban, hogy nyitottabban fordultak a magyarok, a magyar irodalom felé. A kortársaink közül a már ismert ötös fogatot – Nádas Pétert, Esterházy Pétert, Kertész Imrét, Konrád Györgyöt és Dalos Györgyöt fogadták különösen kedvezően, de jól szerepeltek például a Németországban ismeretlennek számító Tar Sándor és a fiatalabb írók, költők kötetei is. Ami rossz érzéssel töltött el: itthon sokan nehezen értették meg, hogy ez a szféra nem a közvetlen politizálás szférája.

– *Jelenleg mi a legfontosabb munkája?*

– Szeretném befejezni a nyáron Heinrich Böll-regényeit áttekintő monográfiámat, amely egyben a lehetséges világok poétikájának alkalmazását is bemutatja egy életmű vizsgálatánál. Minden regényéről írtam már tanulmányokat, magyarul vagy németül, most a magyar változat kidolgozásán, a kézirat egységesítésén dolgozom. Ezt a könyvet már meghirdette korábban az Osiris Kiadó, de épp a könyvvásárral kapcsolatos feladataim miatt félbe kellett, hogy maradjon.

Hollósi Zsolt

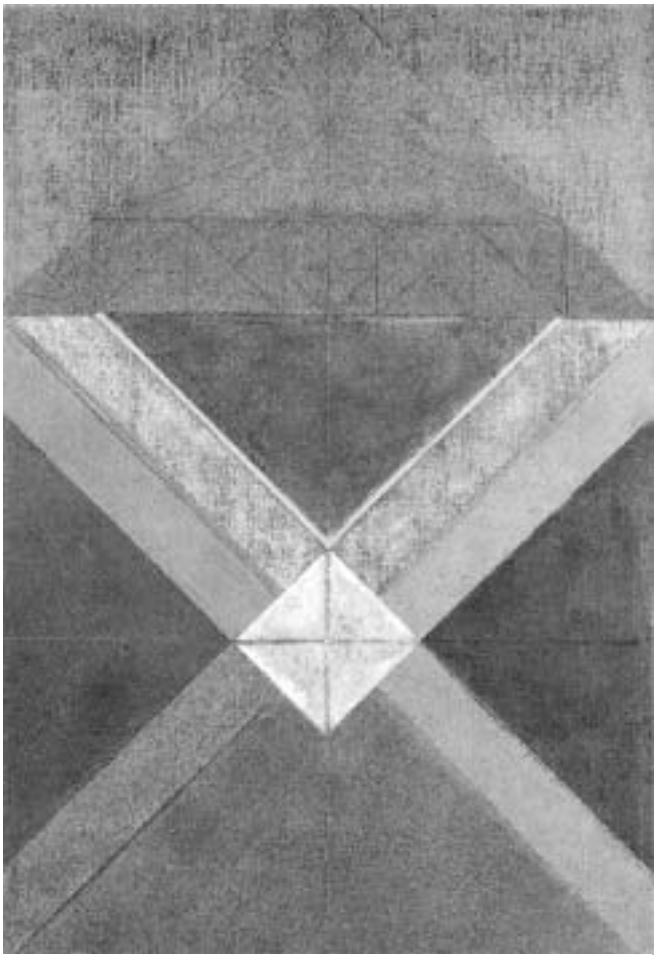

PATAKI FERENC: FELSŐVÁROSI MANDALA (1997)

Szerkesztői asztal

A *Tiszatáj Könyvek* sorozatban az Ünnepi Könyvhét alkalmából két új kiadvány jelent meg: *Hász Róbert* Végvár c. regénye és *Sándor Iván* A másik arc (A regény és a történelem) c. esszékötete.

*

Bozai Ágota Tranzit glória c. regénye, melyet 1999-ben adtunk ki, most német nyelven is megjelent Christina Kunze fordításában. A kiadó a Bertelsman tulajdonában lévő osztrák Kremayr & Scheriau.

*

Békési Imre Osztatlan filológia című, a szerző nyelvészeti-irodalmi tanulmányait tartalmazó kötetének a bemutatóját április 24-én tartottuk az SZTE Tanárképző Főiskolai Karon. A könyvet Szigeti Lajos Sándor és Nagy János mutatta be.

*

A *Faludy-díj*at az alapítvány kuratóriuma ebben az évben *Lövétei Lázár László* költőnek adományozta. A díjátadás április 26-án volt a Szegedi Tudományegyetem rektori hivatalában.

*

Németh László születésének századik és *Grezsa Ferenc* halálának tizedik évfordulója alkalmából a szegedi egyetem Modern Magyar Irodalom Tanszéke és a Tiszatáj szerkesztősége április 25-én felolvasó ülést rendezett, melyen Bányai János, Görömbei András, Monostori Imre, Olasz Sándor, Sándor Iván és Szigeti Lajos Sándor tartott előadást.

*

Néhány szerzőnkről: BOGDÁN LÁSZLÓ költő, prózaíró Sepsiszentgyörgyön él. ORCSIK ROLAND a szegedi bölcsészkar végzős hallgatója, a Fosszília egyik szerkesztője. ELEK TIBOR irodalomtörténész a békéscsabai Bárka főszerkesztője. PÉTER MIHÁLY nyelvész, nyugalmazott egyetemi tanár. SZUROMI PÁL művészettörténész, muzeológus, képzőművészeti kritikáinak több gyűjteménye jelent meg.

*

Örömel értesítjük olvasóinkat, hogy a **V-fon Rt.** támogatásával júniustól lapunk hozzáférhető az interneten a **www.tiszataj.hu** címen, illetve szerkesztőségünk elérhető a **tiszataj@tiszataj.hu** e-mail címen is.

Júliusi számunk tartalmából:

TANDORI DEZSŐ, SZÖLLŐSI ZOLTÁN, FEKETE VINCE, SÁNTHA ATTILA, TÉREY JÁNOS versei

BOGDÁN LÁSZLÓ, HATÁR GYŐZŐ prózája

BOZSIK PÉTER drámája

BEKE GYÖRGY: Megíratlan legendák a Dél-Alföldön

VEKERDI LÁSZLÓ tanulmánya

Ára: 120 Ft

9 770133 116008 00106